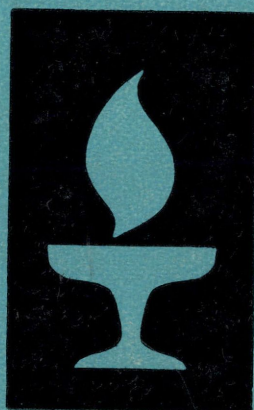

KERESZTÉNY MAGVETŐ

80. ÉVFOLYAM 4. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861
KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1974

Szolgálat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

4. szám

1974

80. évfolyam

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Köztársaságunk köszöntése 191

TANULMÁNYOK

Dr. Kovács Lajos
Szolgálat a Jézus szellemében 193

Dr. Erdő János
Heltai Gáspár. Az „igaz keresztény vallás” prédikátora 203

Dr. Szabó Árpád
A kumráni esszénus közösség 218

Ürmösi Károly
Igaz ember, művész tanár (Márkos Albert 1878—1949) 231

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Lőrinczi László
Bizonyásgtevés 234

Dr. Mikó Imre
Tetteink éltessek emlékétek! 236

Nyitrai Mózes
Mekkora helyen áll a kenyér? 238
A hit Isten ajándéka 240

Dr. Izsák Vilmos
A karácsonyi öröm 242

EGYHÁZI ÉLET 244
HIREK 247
KONYVSZEMLE 250

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj—Napoca, Bulevardul Lenin nr. 9.

Szerkesztőség: Kolozsvár—Napoca, Lenin út 9. Telefon: 146—09

Szerkesztő bizottság: dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztő) és Sebe Ferenc

KÖZTÁRSASÁGUNK KÖSZÖNTÉSE

Minden év utolsó hónapjában népünk egy napra összpontosítja figyelmét: december 30-án köszönti a Köztársaság megszületését. Mint ha ez a decemberi nap maga is jelkép lenne, mert a Köztársaság megteremtésével megvalósult népünknek az a forró törekvése, hogy egyedüli ura legyen sorsának, maradéktalanul érvényesítse alkotóképességeit a világ szabad népei sorában.

Ez a nap tehát népünk történelmi útjában jelenti a megérkezést, az áldozatos küzdelmek eredményét, egy szenvedésekkel teli korszak lezárását s a szocialista forradalom elindítását. Ez a nap születése napja egy új típusú államnak, melyben nemcsak a formák változtak, hanem új tartalmat nyert. Az elmúlt 27 év alatt az új társadalmi rend építésének egész műve arról tanúskodott, hogy az állam nem vált feleslegessé, ellenkezőleg, a szocialista állam építő szerepet tölt be minden területen.

Az új típusú szocialista állam működésének alapelvei a demokratikus centralizmus, a kollektív munka és kölcsönös felelősség. Feladatai között elsőnek említjük meg azt a szerepét, melyet a gazdasági-társadalmi tevékenység irányítójaként tölt be. Az állam gazdaság-szervezési tevékenységének a megerősödése az ország szocialista iparosításának a következménye, mely biztosítja egy egységes nemzeti terv alapján a nemzetgazdaság modern, dinamikus és gyors ütemű fejlődését. E terv éppen a tudományosan tervezett vezetési és szervezési követelmények fényében nagy figyelmet szentel az állam ez irányú ellenőrző tevékenységének. A közösségnek ismernie kell bármelyik pillanatban, hogy miként gazdálkodnak a birtokában levő anyagi és pénzügyi eszközökkel, hogyan töltik be hivatásukat a vezető szervek s hogyan alkalmazzák az ország törvényeit az összes tevékenységi területeken.

Ezzel kapcsolatos az állam kulturális-nevelő tevékenysége, mely az utóbbi fejlődési szakaszban egyre gazdagabb tartalmat nyer. Miben nyilvánul meg ez a tevékenység? A szakkaderek felkészítésében és állandó tökéletesítésében, az oktatás modernizálásában, a tudományos kutatás irányításában, az irodalmi és művészeti alkotómunka ösztönzésében, a kultúra terjesztésében és az állampolgárok szocialista öntudatának fejlesztésében.

Az állam tehát nem egyes részterületeken fejti ki tevékenységét, hanem egységes szervként működik. Az összes tevékenységi terüle-

teinek átfogó megnyilvánulásaként az államnak fontos szerepet kell betöltenie a társadalom aktív erői és lehetőségei ésszerű összehangolásában és egyesítésében.

A szocialista állam belső tevékenységi rendszere magában foglalja mint alapvető működési irányt a forradalom eredményeinek megvédését és a szocialista törvényesség biztosítását. Országunkban e cél érdekében ma széles körű tevékenység folyik azért, hogy az egész gazdasági-társadalmi életet a törvényesség alapelveire helyezze. E tevékenységnek mindenekelőtt politikai jellege van, mely a szocialista rendszer megszilárdításában konkretizálódik. Az állam szervezési és működési alapját az ország legfőbb törvénykönyve, mint alapkönyv, az Alkotmány képezi. Ennek a követelménynek a teljesítése a szocialista törvényesség megvalósítását és kinyilvánítását tükrözi, mivel az állam nemcsak úgy jelentkezik, mint a rend védelmezője, hanem mint a törvényesség leghűségesebb megtestesítője. Tehát a szocialista törvényesség megerősítése a szocialista államhatalom hatékony működésének elengedhetetlen feltétele. Ezt biztosítja a társadalom összes tagjainak a nevelése, a forradalmi szellem és éberség fejlesztése, a társadalomellenes megnyilatkozások megfékezése a közvélemény segítségével stb.

Végül a szocialista állam egyik legfontosabb tevékenysége a külpolitika terén megy végbe. Romániának a szocializmus útján való fejlődése megteremtette az előfeltételeket ahhoz, hogy hazánk szuverén módon jelentkezék a nemzetközi politikai életben, hogy egyre aktívabban közreműködjenek a béke és társadalmi haladás érdekében. Ezekben az években megmutatkozott és bebizonyosodott az államunk külpolitikáját vezérlő elvek helyessége. Ezek a következők: a szocialista világrendszer országaival való testvéri szövetség, barátság és együttműködés; szolidaritás a nemzetközi munkásosztállyal, a nemzeti felszabadító mozgalmakkal, a függetlenségüket kivívott új államokkal; együttműködés a világ összes országaival függetlenül társadalmi rendszerüktől. A kölcsönös tiszteletre, szuverenitásra és függetlenségre, a belügyekbe való be nem avatkozásra és egyenlőségre alapozott kapcsolatok kifejlesztése az államok között, mindez a béke és a nemzetközi biztonság megóvása érdekében.

Köztársaságunk 27. évfordulóját köszöntve elmondhatjuk, hogy népünk, s így unitárius egyházunk is, bizakodással tekint a jövőbe, abban a meggyőződésben, hogy munkájával és hozzáértésével, a párt bölcs vezetésével, szüntelenül előbbre fog haladni a szocializmus, az emberi jólét és béke útján, hazánk felvirágoztatásáért.

TANULMÁNYOK

SZOLGÁLAT A JÉZUS SZELLEMÉBEN

Legutóbbi főtanácsi ülésünket ezelőtt egy esztendővel, december 2-án tartottuk. Az azóta eltelt időszakról az alábbi püspöki jelentést terjesztem a Főtisztelendő Egyházi Főtanács elé.

1 Országunk ebben az esztendőben rendkívüli jelentőségű jubileumi légkörben élte a maga életét és végezte a legmagasabb helyről tervszerűen irányított mindennapi munkáját.

Ezen a napon, amikor egy esztendő eseményeiről és tevékenységéről egyházunk legfőbb testülete előtt számot kívánok adni, a jelentés elején röviden meg szeretnék emlékezni arról a külső keretről, amely a mi egyházunk működését is sok vonatkozásban befolyásolta.

Románia Szocialista Köztársaság Egységfrontja országunk társadalmának minden rétegét magába foglalja. Kormányunk bölcs széleslátásával úgy gondolta, hogy az egyházaknak ebben a szervezetben helyük és szerepük van a szocialista társadalmi rendszerben. Ezért az E. K. Tanács április 30-án tartott rendkívüli gyűlésében, az összes többi egyházakhoz hasonlóan, kimondotta az e szervezetben való részvételét. A Szocialista Egységfront kongresszusára három képviselő, és pedig Kovács Lajos püspök, Barabássy László főgondnok és Erdő János főjegyző kiküldetését határozta el, akik a május 30—31. napjain a fővárosban megtartott kongresszuson, országunk politikai és társadalmi életének kiemelkedő eseményén részt is vettek.

Ennél még szélesebb körű és egyetemesebb vonatkozású volt az a nagyszabású, hazánk minden állampolgárát közelről érintő előkészület, amely országunk felszabadulásának 30. éves évfordulója felé fordította tekintetét, és amely csúcspontját az augusztus 23-i nagy ünnepségekben érte el. E. K. Tanácsunk augusztus 14-én a nagy évforduló tiszteletére rendkívüli ünnepi ülést tartott, amelyen mind a négy egyházkörünk képviselve volt. A jelenlevők kihangsúlyozták azt a nagyméretű politikai, társadalmi és kulturális fejlődést, amelyen országunk 1944. augusztus 23. óta átment. Az elért sikereket és nagyszerű eredményeket mi is őszinte örömmel, tiszta lélekkel ünnepeltük. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, amint azt legfelsőbb állami szerveink is több alkalommal kifejezésre juttatták, hogy ezekhez a sikerekhez és eredményekhez egyházunk vezetői és hívei is hozzájárultak. Ugyanakkor hitet tettünk amellett, hogy egyházunk, amely több mint 4 évszázados történelme folyamán minden időben a fejlődés, a szüntelen lelki, szellemi és anyagi előhaladás szószólója és

munkálója volt, vezetőivel és híveivel együtt a jövőben is minden erejével részt fog venni minden olyan nemes célkitűzésben, országépítő tevékenységben és a békés, igazságos, magasrendű emberi életet, általános jólétet szolgálni hivatott törekvésben, amely hazánk minden állampolgárának boldogabb jövőjét szolgálja.

2 Személyi változások

Az 1973. november 27-től 1974. november 30-ig terjedő időszakban az alábbi lelkészi, gyakorló segédlelkészi és énekvezéri kinevezéseket eszközöltem:

Május 1-től Kiss Gergely segédlelkészt kineveztem végleges jelleggel Tordátfalvára, július 1-től áthelyeztem ifj. Báró József lelkészt Homoródszentpálról Székelykeresztúrra és Pál Ádám iszlói segédlelkészt végleges lelkésznek Haranglára. Gyakorló segédlelkésznek neveztem ki augusztus 1-től Nyitrai Csongort Csokfalvára, szeptember 1-től Balácsi Lászlót Szentháromság-Kisadorjába, Farkas Lászlót Sinfalvára, Kedei Mózeszt Kedébe, Száva Pétert Brassóba a csíkszeredai és bukaresti szórványok gondozására, október 1-től Forró Tamást Iszlóba és Kovács Sándort Marosvásárhelyre. Október 1-től Zsigmond Attila segédlelkészt végleges lelkésznek neveztem ki Kobátfalvára; november 1-től Keresztes Sándor csehétfalvi lelkészt áthelyeztem Homoródszentpálra, Nyitrai Levente segédlelkészt végleges minőségben kineveztem Komjátszegre és Adorján Levente segédlelkészt Ravába. 1975. január 1-től Fazakas Károly zsákodi lelkészt áthelyeztem Ürmösre.

Ideiglenes énekvezéri kinevezést nyertek az alábbiak: május 1-től Mezei József Kövendre, október 1-től Báró Gabriella Székelykeresztúrra és Jakab Éva Szentábrahámra.

Nagybányai leányegyházközségünk gondozására díjazás nélkül megbízást adtunk Benczédi Domokos ny. lelkésznek, aki helyett betegsége miatt pünkösdkor és az őszi hálaadó ünnep alkalmával dr. Lőrinczy Géza ny. teol. tanár végezte a szolgálatot.

Egyházi központunkban az alábbi változások történtek: Benczédi Ilona vezető gépíró helyébe, aki jan. 1-től nyugdíjba vonult, Zilahi Zsófia addigi levéltáros kapott áthelyezést. Dr. Gyarmathy Árpád helyére, aki november 1-vel végleges nyugdíjba ment, ettől az időponttól a belső pénzügyi ellenőrzés feladatkörének betöltésére Mikó Lőrinc kapott megbízást. A gépkocsivezető-karbantartói állásra 1974. jan. 1-től alkalmaztuk Fejér Ignácot.

Nagy Ferenc segesvári lelkész 1 évi tanulmányi ideje leteltével a manchesteri Unitárius Teol. Főiskoláról hazatért. Részletes jelentése, valamint a főiskola igazgatójának, Fred Kennworthy és Brian Golland, az angliai Unitárius Egyház ügyvezető főtítkárának tájékoztatása szerint Nagy Ferenc a rendelkezésre álló egy évet megfelelően használta fel, tanulmányait dicséretes módon végezte, számos ottani gyülekezetet meglátogatott; mind egyházunkat, mind országunkat méltó módon képviselte.

Biró Gyula csokfalvi és Incze Kornél lókodi segédlelkészek apr., ill. máj. 31-i hatállyal lelkészi állásukról lemondtak. Biró Gyula egyházközségi szolgálata rendjén ébredt annak tudatára, hogy lelkészi hivatását megfelelő módon betölteni nem tudja. Lemondása tárgyilagos önbírálatának eredménye. Incze Kornél mint lókodi segédlelkész

képtelennek bizonyult arra, hogy szolgálatát a hívek megelégedésére végezze. Mind adminisztratív, mind lelkipásztori gondozásbeli tevékenysége sok kívánnivalót hagyott fenn. A lelkészi karból való távozásuk sem egyházközségi, sem egyetemes egyházi szempontból nem jelent veszteséget.

3 Az év folyamán egyházunk alkalmazottai közül az alábbiak kerültek nyugdíjállományba:

a) Nagy Béla, aki lelkészi szolgálatát 1930-ban kezdte meg. Miután 1 évig Székelyudvarhelyen és 1—1 félévig Székelyderzsben és Olthévízen végzett segédlelkészi szolgálatot, rendes lelkészként Székelymuzsnán 10, Csegezben 7 és Sinfalván 24 évig működött. 11 és fél évig volt a kolozsvár-napocai egyházkör esperese. Január 1-vel nyugalomba vonult és volt gyülekezete körében, Sinfalván tölti azokat az éveket, amelyeket a gondviselő Isten számára adott. Pontos, lelkiismeretes és eredményes esperesi munkája elismerésül az Egyházi Főtanács részére a tb. esperesi címet adományozta. Ünnepestes kibúcsúzója január 20-án került sor. Erdemeit szószéki szolgálat keretében én méltattam. Az egyházkör részéről Kiss Zoltán lelkész búcsúzott, Sándor Bálint lelkész pedig verses búcsúztatót mondott.

b) Ugyancsak január 1-én ment nyugdíjba Benczédi Ilona, a központi iroda gépirónője, aki 1944-ben lépett egyházunk szolgálatába, és mint lelkiismeretes, odaadó, egyházszerető tisztviselő teljes megelégedésre 29 évig működött.

c) Major Sándor lelkészi működését 1926-ban Komjászegen kezdte, ahol 10 évig szolgált; onnan Haranglára került, ahol a kislétszámú, de buzgó gyülekezetben 38 évig hirdette csendben, feltűnés nélkül, de példaadó lelkiismeretességgel az evangéliumot. Nyugdíjazása március 1-vel kezdődött, amikor a lelkész-házaspár Kolozsvár-Napocára költözött. A gyülekezetből való ünnepestes kibúcsúzése bensőséges ünnepség keretében történt.

d) Dr. Gyarmathy Árpád belső pénzügyi ellenőr, nyugalmazott banktisztviselő 1966-ban lépett egyházunk szolgálatába, és pénzügyi ellenőrző munkáját az egyházi vezetőség és a lelkészi kar teljes megelégedésére 8 és fél éven át, 1974. október 31-ig, végleges nyugdíjba meneteléig végezte.

e) Lőrinczi László lelkész szolgálata 1922-ben kezdődött. Egy évet az Egyesült Allamokban töltött. Két évig a volt székelykeresztúri Unitárius Gimnázium internátusi felügyelője. 1927-től 1940-ig kádácsi egyházközség lelkészeként, 1940-től a székelykeresztúri volt Unitárius Gimnázium vallástanáraként és rövid ideig annak igazgatójaként működött. 1947-ben az ürmösi egyházközség lelkésze lett, ahol 27 éven át a gyülekezet munkájában kimagasló eredményeket ért el. Valláserkölcsi nevelési munkája azonban nem szorított gyülekezetére, hanem egyetemes egyházi tevékenységgé szélesedett. Mint a valláserkölcsi nevelésügyi bizottság tagja és hosszú időn át elnöke, nevét egyházunk történetébe aranybetűkkel írta be. Lángoló hitével, önzetlen egyházszeretettel, szószéki és szertartási szolgálataival, énekarvezetői munkájával, gyakorlati vonatkozású tevékenységével, az Egyházi Főtanácsban és az Egyházi Képviselő Tanácsban való cselekvő részvételével, egész életével példát mutatott. Tényleges lelkészi

szolgálatának befejezésére december 31-én kerül sor, amikor hitves-társával együtt Székelykeresztúrra költözik.

Nyugdíjba vonult atyánkfiaiának hálásan köszönjük, hogy egész életüket egyházunk szolgálatára szentelték és eredményes tevékenységükkel híveink lelki, szellemi gyarapodását szolgálták. Tiszta szívvel kívánok mindnyájuknak jól megérdemelt, hosszú, békés nyugdíjas életet.

4 Legutóbbi főtanácsi gyűlésünk óta az alábbi szolgálatokat végeztem Kolozsvár-Napocán és vidéki egyházközségeinkben:

December 6-án búcsúbeszédet mondtam Kiss Sándor ny. lelkész temetésén. December 7-én eltemettem Dési Ferencet, Dési Ferenc volt árkosi énekvezér-tanító fiát. December 16-án beiktattam Fazakas Endre volt petrozsényi lelkészt a dicsőszentmártoni egyházközségbe. A gyülekezet ünnepélyén részt vett dr. Barabássy László főgondnok, dr. Erdő János főjegyző, Kolcsár Sándor esperes és a környékbeli lelkészek. Az egyházközség üdvözlétét dr. Fekete József fű. gondnok tolmácsolta, az egyházkör nevében Benczédi Ferenc dombóói lelkész mondott köszöntőt. Lukács Sándor ny. lelkész üdvözléte után az ortodox, református és róm. katolikus testvérelekezetek lelkészei biztosították az új lelkészt együttműködésükről és jóindulatú támogatásukról. Az ünnepi istentisztelet középponttal zárult. Fazakas Endre lelkészre ebben a gyülekezetben az az elsőrendű fontosságú feladat vár, hogy az egyházközségben az eddiginél még virágzóbb gyülekezeti életet teremtsen.

Újév napján a püspöki lakásban végbement szokásos fogadáson, amelyen a kolozsvár-napocai gyülekezet részéről mintegy 150 hívünk vett részt, dr. Erdő János főjegyző és dr. Mikó Imre főgondnok afiai mondtak köszöntést. Az üdvözlésre válaszolva, kértem a gondviselő Istent, hogy legyen velünk az egész esztendő folyamán, és szentelje meg az evangélium szellemében egyházunk és népünk előmenetelére végzendő munkánkat.

Január 27-én megkereszteltem Cseke Péter Zsuzsanna nevű leányát a kolozsvár-napocai templomban. Február 23-án ugyancsak a kolozsvár-napocai templomban egyházi megáldásban részesítettem Mikó Lőrincnek, dr. Mikó Imre főgondnok fiának, és Bartha Zsuzsannának házasságkötését. Március 19-én a nagyenyedi templomban megkereszteltem Benedék Ágoston lelkész harmadik fiát, Ágostont.

Június 23-án a Teológiai Intézet évváró istentiszteletén a szolgálatot végeztem. Június 30-án, a szakvizsgázott hallgatók kibocsátási ünnepén a lelkészi szolgálatukat megkezdő 6 ifjúhoz az evangélium parancsolatai értelmében beszédet intéztem. Július 7-én 22 kolozsvár-napocai ifjú konfirmációi ünnepén a konfirmáltakat köszöntöttem.

Július 14-én haranglábi lelkészi állásába beiktattam Pál Ádám izslói segédlelkészt. Az ünnepségen részt vett feleségem, dr. Barabássy László főgondnok, Kolcsár Sándor esperes, dr. Fekete József fű. gondnok, Mátyus Gergely ny. lelkész, a kör volt esperese, Lőrinczy Gergely beszolgáló lelkész, számos kör lelkész, valamint Tankó Árpád megyei vallásügyi hivatali főmegbízott. A helybeli református és ortodox lelkészek gyülekezeteik jókívánságait tolmácsolták. Az ifjú lelkész működése elé, aki Major Sándor lelkész tisztos örökébe lépett, a gyülekezet nagy várakozással tekint.

Július 21-én istentiszteletet végeztem a mézskői egyházközség anyáknapi ünnepélyén. Ez a kis lélekszámú gyülekezet az utóbbi években nagy buzgóságról, példaadó áldozatkészségről és egyházszeretetről tett lelkésze, Székely Gergely vezetésével, bizonyosságot. Balázs Ferenc szellemének hatása a gyülekezetben ma is elvően él.

Október 6-án a Teol. Intézet évnyitó ünnepélyén a lelkészi szolgálatot végeztem. Október 13-án ment végbe a székelykeresztúri egyházközségben ifj. Báró József volt homoródszentpáli lelkész, köri esperes ünnepélyes beiktatása, amelyen feleségemmel együtt részt vettem és a beiktatást végeztem. Az új lelkész volt hívei közül is sokan voltak jelen a beköszöntőn, amelyen részt vettek Barabássy László és Mikó Imre főgondnokok, Kolcsár Sándor esperes, Sebe Ferenc egyházi tanácsos, a köri lelkészek, a helybéli református és róm. katolikus lelkészek is. Általánosán ismert ifj. Báró József nagy munkabírása, lelkesedése és buzgósága. Feladata lesz ebben a jelentős egyházközségünkben a lelkipásztori gondozói munka rendszeres megindítása, a hívekkel való közvetlen kapcsolat megteremtése és a katekizációs munka lelkiismeretes végzése. Hitvestársával, a gyülekezet új énekvezérével együtt úgy kell munkálkodniok, hogy az egyházközség az eddiginél egységesebb gyülekezetté váljék.

November 3-án dr. Erdő János főjegyzővel együtt vargyasi egyházközségünket látogattam meg és végeztem istentiszteleti szolgálatot abból az alkalomból, hogy miután ezelőtt 9 esztendővel kívül-belül nagy áldozatkészséggel megújította templomát, most mintegy 70 000 lejes költséggel, a gyülekezet szinte minden egyes tagjának hozzájárulásával, a vihar által megrongált templomtornyot újrabadogoztatta, és ünnepi ruhába öltöztette. Dimény András lelkész minden dicséretet megérdemel azért az apostoli lelkületű munkájáért, amellyel ennek a jelentős egyházközségünknek az életét nagy hozzáértéssel, buzgósággal és lelkesedéssel, eredményesen irányítja.

Korondi egyházközségben ezelőtt három esztendővel szenteltem újra a kívül-belül megújított ősi templomot. November 10-én feleségemmel, dr. Mikó Imre főgondnok, dr. Erdő János és Tana Ferenc számvevőségi főnökkel azért látogattam meg ezt a gyülekezetet, hogy annak új tanácstermét felavassam és a gyönyörű székely kapuval együtt a használatnak átadjam.

Végül ezelőtt 2 héttel, november 24-én beiktattam a homoródszentpáli lelkészi állásba Keresztes Sándor volt csehétfalvi lelkészt. Az ünnepségen feleségem, dr. Mikó Imre főgondnok, ifj. Báró József esperes, a szülőfalu és az új lelkész volt egyházközsége népes küldöttsége mellett lelkészek és gyülekezeti tagok közelről és távolról nagy számban vettek részt. Új lelkész Csehétfalván 5 nagyon eredményes évet töltött. Nagyszerű, kiemelkedő színvonalú, nemes mondanivalójú szószéki szolgálata után minden reményünk megvan arra, hogy ebben az egyházközségben is példaadó minden vonatkozásban elsőrendű tevékenységet fog kifejteni. A nagyszerű templomi ünnepséget, ahol esperes és főgondnok afiai intéztek beszédet a gyülekezethez, megleghangú szeretetvendégség zárta be.

5 Az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet ez év május havában ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját, amelyen számos belföldi és külföldi egyházi vezető személyiség vett részt. Az

ünnep előestéjén az intézet 11 új doktorának, köztük két unitárius jelöltnek, Szabó Árpád lektor és Izsák Vilmos intézeti főtitkár, óradó tanár afiainak felavatására került sor. Szabó Árpád az újszövetségi szakcsoport doktora lett; doktori dolgozatának címe: *A Kumráni esszéus közösség keletkezése, szervezete, teológiája és hatása az Újtestamentum korára*. Izsák Vilmos a gyakorlati teol. szakcsoportból szerzett doktori oklevelet; doktori dolgozatát az alábbi címen készítette: *A valláslélektan jelentősége az unitárius gyakorlati teológiában*. Doktori vizsgájukat mindketten jeles eredménnyel tették le. Az Intézet jubileumi ülésén 10 kiemelkedő belföldi és külföldi személyiséget díszdoktorrá avattunk, köztük dr. John Kielty afiát, világszövetségünk elnökét.

Az intézet vezetésében az a változás történt, hogy a teológiai szabályzat módosításával foglalkozva, a püspöki konferencia egyhangú döntése alapján a rektori tisztséget illetően négy évenként felekezetenként változó rendszer lépett gyakorlatba. Ennek alapján az első ciklus idejére dr. Rapp Károly evangélikus előadótanár lett a rektor; a következő ciklusban ezt a tisztelet egy unitárius tanár fogja betölteni.

Az E. K. Tanács, doktori vizsgájuk letétele alapján, dr. Szabó Árpádnak a bibliai professzori tanszék és dr. Izsák Vilmosnak a gyakorlati előadói tanszék rendes tanári állásaira való megválasztását javasolta. Mindkét professzornak örömmel gratulálunk, és egyházunk érdekében végzendő munkájukra, valamint teol. hallgatóink tanításában és valláserkölcsi nevelésében kifejtendő tevékenységükre Isten áldását kérjük.

Az intézetben a bentlakás igazgatója dr. Erdő János, akinek odaadó irányítása és ellenőrzése mellett a hallgatók élete megfelelő körülmények között, zavartalanul és eredményesen folyt. Fegyelmi eljárásra egyetlen esetben sem került sor, ami hallgatóink önfegyelmének és öntudatos magatartásának megnyugtató bizonyítéka. Hallgatóink, az I. évesek kivételével, mindnyájan mindhárom sátoros ünnepen légációi szolgálatot végeztek. A jelentések tanúsága szerint hallgatóink szószéki szolgálatai a gyülekezet részére építő hatásúak voltak. Légátust fogadó egyházközségeinknek és azok lelkészeinek e helyről is köszönetet mondunk.

6 Az egyházi központ ebben az esztendőben is folytatta azt a gyakorlatot, hogy minden körüli közgyűlésen a főhatóság képviselője legyen jelen. Ennek megfelelően a kövendi egyházközségünkben tartott Kolozsvárköri közgyűlésen dr. Mikó Imre főgondnok és dr. Erdő János főjegyző, a vadadi egyházközségünkben tartott Maros-Küküllőköri gyűlésen dr. Barabássy László és dr. Mikó Imre főgondnokok, valamint dr. Erdő János, a Székelyudvarhelyen tartott Székelykeresztúr-udvarhelyköri gyűlésen dr. Mikó Imre és végül a Sepsiszentgyörgyön tartott Sepsiszentgyörgyköri gyűlésen Ürmössy Gyula nyugdíjintézeti igazgató vettek részt. E közgyűlések közül azok, amelyek vidéki egyházközségekben, Kövenden és Vadadon folytak le, gyülekezeteink nagy ünnepeiként jelentős hiterősítő hatásúaknak bizonyultak.

7 Negyedévi körüli tájékoztató értekezleteink minden esetben két napra terjedő programmal folytak le. Ez alkalmat nyújtott lelkészeink-

nek arra, hogy a közérdekű előadás megvitatása mellett sajátos egyházi vagy teológiai kérdéseinkkel részletesen foglalkozhassanak. Ezen az értekezleteken minden alkalommal központunk is képviseltette magát.

8 Negyedévenként megjelenő folyóiratunk, a Keresztény Magvető ebben az esztendőben 80. évfolyamába lépett. 1861-ben indult útjára, s a 113 esztendő alatt egyházunk felbecsülhetetlen értékű szellemi kincsestárává vált, és lényeges segítséget nyújt a megkívánt szellemi színvonal fenntartására és erősítésére. Amint azt az elmúlt évben is tettem, ez alkalommal is hangsúlyoznom kell, hogy munkatársakra van feltétlenül szükségünk ahhoz, hogy folyóiratunk hivatását megfelelően betölthesse. Kérem ezért lelkésztársaimat, de Főtanácsunk világi tagjait is, hogy cikkeikkel, dolgozataikkal, tudósításaikkal az eddiginél sokkal nagyobb mértékben nyújtsanak segítséget, támogatást. A szerkesztés nehéz, felelősségteljes munkáját dr. Erdő János nagy buzgósággal végezte.

9 Testvéregyházainkkal legfelsőbb szinten, de egyházközségi viszonylatban is a szereteten és egymás megbecsülésén, egymás hitfelfogásának tiszteletbentartásán és a minden lehetséges módon való együttműködésen felépülő kapcsolatot tartunk fenn. Ebben az esztendőben protestáns püspöki szinten teológiai szabályzatunk módosításával kapcsolatban két alkalommal tartottunk Kolozsvár-Napocán testvéri szellemű megbeszélést. Az ortodox egyház vezetőinek és lelkészeinek jóakarató támogatását és vendégszeretetét is számos alkalommal élveztük. Itt említem meg, hogy a zsinatpresbiteri ev. egyház melegszívű, áldott lelketű püspöke, dr. Argay György életének 82., lelkési szolgálatának 56., főpásztori működésének 36. évében, október 24-én Kolozsvár-Napocán elhunyt. Temetésén az összes egyházak vezetői részt vettek. Egyházunk nevében annak őszinte barátját én búcsúztattam.

10 Külföldi hitrokonainkkal ennek az esztendőnek a folyamán is meleg, testvéri kapcsolatot tartottunk fenn. Ebben a tekintetben egyházi életünknek kiemelkedő eseményére került sor ebben az esztendőben. Világszövetségünk végrehajtó bizottsága május 16—19. napjain, Kolozsvár-Napocán tartotta ez évi rendes ülését. Hálásak vagyunk Szocialista Köztársaságunk kormányának és közelebbről a Vallásügyi Hivatalnak, hogy a gyűlés megtartását támogatta. A végrehajtó bizottság 19 tagja közül 18 volt jelen. Ezek a következők voltak: 1. dr. John Kielty elnök, Anglia, 2. dr. Heinz Schlötermann alelnök, Német Szöv. Köztársaság, 3. Diether Gehrman főtitkár, Hollandia, 4. Stenfert Kroese pénztáros, Hollandia, 5. dr. Peter Dalbert, Svájc, 6. Brian Golland, Anglia, 7. dr. Ferencz József, Magyarország, 8. dr. Jan Goudoever, Hollandia, 9. dr. Dana McLean Greeley, Egyesült Államok, 10. dr. Carolyn Howlett, Egyesült Államok, 11. dr. Dusan Kafka, Csehszlovákia, 12. William McMillan, Észak-Írország, 13. Lucie Meijer, Hollandia, 14. Nikkyo Niwano, Japán, 15. Bernard Reymond, Svájc, 16. Cristopher Raible, Egyesült Államok, 17. Kovács Lajos, Románia, 18. Lony de Boer, főtisztviselő, Hollandia.

Az érkezés napján, május 15-én este a püspöki lakásban nem hivatalos, rendkívül meleg hangulatú vacsora volt, amelyen 41-en vettek részt. Minden külföldi résztvevő a püspöki család részéről sors-

húzás útján kisebb ajándékban részesült. A vacsorán a jelenlevők 7 különböző nyelven mondtak pohárköszöntőt. A gyűlések színhelye az E. K. Tanács terme volt. Étkezésről a teol. intézet konviktusá gondoskodott. A gyűlések végén a kolozsvári tudományegyetem rektora, Ștefan Pasçu fogadta a gyűlés résztvevőit. Minden egyes végrehajtó bizottsági tag Gy. Szabó Béla grafikusművész *Hónapok* című művészi munkája 1—1 példányát és Benczédi Sándor szobrászművész 1—1 kis szobrát kapta ajándékba.

18-án este 6 órakor a püspöki lakásban hivatalos fogadásra került sor, amelyen testvéregyházaink püspökei és világi vezetői, a megye és a város vezetőinek képviselői is részt vettek. A közvetlen, meleg hangulatú fogadás után a Napoca szálloda különtermében a fogadásra meghívottak részére hivatalos vacsora volt, amelyen a köszöntőt magyar, román, német és angol nyelven dr. Mikó Imre főgondnok tartotta. Ezenkívül még számos pohárköszöntő tette az estét emlékezetessé.

Május 29-én, vasárnap délelőtt kolozsvári templomunkban ünnepi istentisztelet volt, amelyen imát dr. Ferencz József püspök, egyházi beszédet dr. John Kielty elnök mondott. Utána angol és magyar nyelven én tartottam üdvözlő beszédet. A köszöntésre Nikkyo Niwano, a több millió tagot számláló Rissho-Kosei-kai nevű japán szabadelvű egyházi szervezet elnöke válaszolt. A beszédeket dr. Erdő János tolmácsolta.

Aznap délután a gyűlés résztvevőinek egy része, két csoportban, személyautókon kirándulásra indult. Az elnökből, alelnökből, főtitkárból, Brian Golland angol főtitkárból, Ferencz József püspökből, dr. Barabássy László főgondnokból és dr. Kovács Lajos püspökből álló csoport két autón először a kövendi egyházközséget látogatta meg, ahol népes gyülekezet előtt dr. Ferencz József püspök mondott imát, és dr. Heinz Schlötermann alelnök prédikált német nyelven, melyet én tolmácsoltam. Kiss Zoltán lelkész köszöntőjére dr. John Kielty elnök válaszolt. Az istentiszteleten dr. Dana McLean Greeley is részt vett. A lelkészi lakáson élvezett vendéglátás után Nagyenyedre utaztunk, ahol a lelkész kisfiát kereszteltem meg, és a lelkészi pár vendégszeretében részesültünk. Az éjszakát egy gyulafehérvári szállodában töltöttük. Másnap Déván, Vajdahunyad várán, petrozsényi egyházközségünkön keresztül, ahol megtekintettük templomunkat, s meglátogattuk Fodor György segédlelkészt, és a horezui női kolostor megtekintése után Rimnicul Vilceába érkeztünk, ahol az ottani ortodox püspök, Iosif rendkívül szívesen látott vendégei voltunk. A Cozia kolostor megtekintése után, 21-én estére Bukarestbe érkeztünk, ahol szállással Justinian pátriárka látott szívesen. Másnap, 22-én Dogaru Dumitru vallásügyi hivatali elnök Gheorghe Nenciu alelnök és Eugen Munteanu igazgató urak jelenlétében hivatalos kihallgatáson fogadta a küldöttséget. A mindvégig bensőséges hangulatú megbeszélésen világszövetségünk kolozsvári gyűlését és a jövő célkitűzéseit tárgyaltuk meg. Dumitru Dogaru elnök úr kifejezésre juttatta, hogy ebben az országban az összes vallásfelekezetek szabadon gyakorolhatják vallásukat, aminek a bizonyossága a végrehajtó bizottsági ülés is.

A második csoport tagjai dr. Dusan Kafka, William McMillan, Christopher Raible, Bartók Béla és dr. Carolyn Howlett; kísérőik dr. Mi-

kó Imre főgondnok, dr. Erdő János főjegyző és Sebe Ferenc egyházi tanácsos voltak. Személyautóikkal dr. Szabó Árpád teol. tanár, Fazakas Ferenc és Benedek Sándor lelkészek működtek közre.

A csoport a tordai, dicsőszentmártoni és segesvári templomok érintésével estére Siménfalvára érkezett, ahol a templomban lélekemelő istentiszteletre került sor. Imát dr. Erdő János, egyházi beszédet angol nyelven dr. Dusan Kafka prágai lelkész mondott. Tolmács dr. Erdő János volt. Péter József helybeli lelkész üdvözlő beszédére William McMillan észak-írországi lelkész válaszolt. A gyülekezet a vendégeket az istentisztelet végeztével vacsorán látta vendégül. Ez az este a siménfalvi és környékbeli unitáriusok hosszú időre feledhetetlen lelki élménye marad. — Az udvarhelyi szállodában töltött éjszaka, valamint másnap a lelkészi lakáson, dr. Szász Dénes otthonában felszolgált reggeli után a csoport homoródszentmártoni, recsenyédi, városfalvi, szentpéterei, homoródszentpáli, almási, oklándi, karácsonyfalvi, vargyasi, felsőrákosi, nagyajtai, bölöni és sepsiszentgyörgyi templomainkban és lelkészi lakásainkon tett rövid látogatást. A kirándulás tagjai tízórán Báró József esperes afia otthonában, ebéden Felsőrákoson mint Fekete Dezső lelkész meghívottai és sepsiszentgyörgyön Török Áron lelkész meghívására közös vacsorán vettek részt. A sepsiszentgyörgyi szállodában töltött éjszaka után másnap Árkoson Kökösi Kálmán esperes fogadta és látta szívesen reggelire a küldöttség tagjait. A kirándulás utolsó állomása Brassó és Pojana volt Májay Endre kalauzolásával. A csoport késő este érkezett vissza Kolozsvár-Napocára.

A végrehajtó bizottság tagjai, amint azt előszóval kifejezték és utólag leveleikben is hangoztatták, gazdag élményekkel megrakodva tértek vissza otthonukba. Mi pedig boldogak vagyunk, hogy ezt a gyűlést zökkenőmentesen, teljes sikerrel megrendezhettük. Ezért elősorban a Vallásügyi Hivatal elnökének és többi vezetőinek tartozunk hálával és köszönettel, de kifejezzük köszönetünket és elismerésünket mindazoknak, akik e nagyszerű esemény sikeres megrendezéséhez bármily formában hozzájárultak.

Dr. Erdő János június 12—13. napjain részt vett világszövetségünk 1. sz. teológiai bizottságának Svájcban tartott gyűlésén, amely a jövő évi montreali kongresszus teológiai anyagát dolgozta fel.

Örömmel jelentem, hogy többrendbeli levélváltásunk és itteni tárgyalásunk eredményeképpen folyamatban van 1000 db magyar nyelvű Biblia ajándékképpen egyházunk részére való küldése. A küldeményre a teljes vámmentességet a Vallásügyi Hivatal közbenjárásával megszereztük, és az minden valószínűség szerint 1—2 hónapon belül meg fog érkezni.

Tájékoztatóul közlöm, hogy világszövetségünk legközelebbi kongresszusát 1975. augusztus havában a kanadai Montrealban fogja tartani.

Végül jelentem, hogy világszövetségünk központi irodáját, amely eddig Hágában működött, Frankfurt am Main-ba helyezték át. Az iroda új helyén Diether Gehrman főtitkár irányításával már meg is kezdte működését.

11 Állami hatóságaink felé a kapcsolataink mindig a legjobbak, lelkészeink a helybeli néptanácsokkal legtöbb helyen közvetlen kap-

csolatban vannak, és megtalálják az utat, hogy a köz érdekében hasznossá tegyék magukat.

Örömmel említjük meg, hogy a Vallásügyi Hivatal vezetői, elsősorban Dumitru Dogaru elnök és Gheorghe Nenciu alelnök ügyeink intézésében a legnagyobb jóindulatot és legteljesebb segítőkészséget tanúsították, valahányszor támogatásukat kértük. Az elnök úr a kihallgatások alkalmával ismételten kihangsúlyozta, hogy egyházunk szolgálatát és gyülekezeteink működését teljes mértékben értékeli. A magunk részéről mi is minden erőnkkel arra igyekeztünk és fogunk igyekezni a jövőben is, hogy erre a bizalomra és jóindulatra minden tekintetben méltóknak bizonyuljunk.

12 Egyházi életünk alakulását nagymértékben befolyásolja az a körülmény, hogy országunk szocialista átalakulása és az iparosítás fokozatos fejlődése következtében falusi híveink egy része városokban telepedik le. Ezért egyik legfontosabb feladatunknak kell tartanunk, hogy ezeket a híveinket, akik a lelkeszi szolgálatot és gondoskodást igénylik, nyilvántartásba vegyük, és lelki szükségleteik kielégítéséről minden lehető módon gondoskodjunk. Egyházi főhatóságunk figyelme és érdeklődése jelenleg elsősorban a csíkszeredai egyházközség önálló gyülekezetté való formálása felé irányul.

E helyről is köszönetet mondok egyházközségeinknek, főtanácsi és keblitanácsi tagjainknak és buzgó híveinknek, hogy áldozatkész lelkiülettel s példaadó egyházszeretettel segítséget nyújtottak és nyújtanak ez évi problémáink megnyugtató megoldásában.

13 Szomorú szívvel, de Isten akaratát elfogadva számolunk be egyházunk alábbi jelentősebb tagjainak elhalálzásáról.

Kiss Sándor ny. lelkész, aki 3 évi külföldi tanulmányozás után 4 évig Füzesgyarmaton, 16 évig Kolozson, 3 évig Székelyudvarhelyen és 21 évig Homoródjánosfalván végzett szolgálatot és 1952-ben nyugalmába vonult, 92 éves korában Kolozsvár-Napocán elhunyt. Megboldogult egyházunk egyik legjobban felkészült lelkésze volt, aki munkásságával egyházi irodalmunkat jelentős mértékben gyarapította.

Január 12-én, 53 éves korában eltávozott az élők sorából Máthé Sándor székelykeresztúri lelkész, aki rövid ideig Petrosényban, 10 évig Zsákodon és végül Székelykeresztúron 16 évig hirdette az evangéliumot, és egyházköri vonatkozásban is elismerésre méltó munkát végzett.

Január 16-án, 86 éves korában Kolozsvár-Napocán elhunyt Szatmári Júlia, az egyházi központ nyugdíjas pénztárnoka.

Április 21-én, 65 éves korában Kolozsvár-Napocán dr. Vass Pál, az Egyházi Főtanács és E. K. Tanács buzgó tagja.

Július 14-én, 77 éves korában Székelykeresztúron Lőrinczi Domokosné, volt kissolymosi ny. lelkész felesége.

Július 27-én, 74 éves korában Gombási Jánosné, volt aranyosrákosi lelkész felesége.

Augusztus 2-án, 92 éves korában Nagy Lajos, a volt Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium félévszázadon át hivatásszerűen működő rajz- és tornatanára, rövid ideig igazgatója.

November 25-én Székelyudvarhelyen Pálffy Albert ny. lelkész, aki Medeséren 35 és Lókodon 5 évig végzett szolgálatot.

Ugyancsak nov. 25-én Sinfalván Gálfi András ny. lelkész 92 éves korában, aki rövid idei tordaturi és komjátszegi működés után 28 éven át Alsófelsőszentmihályon folytatta lelkészi hivatását.

Országhatárunkon kívül elhunytak:

december 22-én Budapesten 87 éves korában Györfi István lelkész, aki néhány évig a kolozsvári Teol. Akadémia tanára volt;

március 7-én, 68 éves korában váratlan hirtelenséggel Fred Kenworthy, a manchesteri Unitárius Teológiai Főiskola tanára és igazgatója, számos angliai akadémitának nemeslelkű pártfogója, egyházunk őszinte tisztelője, az angol unitárius élet kiemelkedő egyénisége.

Elhunytakra hálás kegyelettel emlékezünk. Áldott emlékeknek adózzunk 1 percnyi felállással.

Főtisztelendő Egyházi Főtanács! Íme egy esztendő egyházi munkája, amelyről püspöki minőségemben röviden beszámoltam. Hálásan köszönöm a személyem és munkám iránti bizalmat, amelyet közvetlen munkatársaim, egyházunk világi és egyházi vezetői, főgondnokai, felügyelő gondnokai, esperesei, lelkészei és egyszerű gyülekezeti tagjai részéről az egész esztendő folyamán boldogan tapasztaltam. Kérem jóindulatú támogatásukat, bizalmukat és szeretetüket a jövőre is, hogy egy szívvel, egy lélekkel, egy akarattal szeretett egyházunk és drága népünk érdekében önzetlenül, fáradhatatlan buzgósággal és lángoló lelkesedéssel együtt munkálkodjunk, érezve azt, hogy mi szent hivatást teljesítünk, s egyben érezhessük lelkünk mélyén gondviselő Istenünk helybenhagyó, boldogító áldását.

DR. KOVÁCS LAJOS

HELTAI GÁSPÁR

AZ „IGAZ KERESZTÉNY VALLÁS“ PRÉDIKÁTORA

Elettörténetét csak részben ismerjük. Szász polgári családból származott, német műveiben *Caspar Helth*, a latin nyelvűekben *Heltus* vagy *Heltensis* néven szerepel. Mindvégig szásznak vallotta magát. Magyarul csak felnőtt korában tanult meg.¹ Szebenben született, feltehetőleg 1510—1515² között. Humanista eredetből indult el. Krónikája³ (1575) arról tanúskodik, hogy ismerte Brodarics István püspököt, a korabeli jeles humanistát. Kapcsolatban állott Honter Jánossal is, az ő ajánlásával jutott el 1543-ban Luther Mártonhoz és Melanchton Fülöpözhöz⁴ s adta át nekik az erdélyi szász reformáció szervezeti szabályzatát jóváhagyás végett. Humanista műveltsége és a Biblia keltette fel érdeklődését már itthon az „új tudomány“ iránt. 1543. február 17-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre *Caspar Heltensis Transsilvanus*⁵ néven. Itt nemcsak a reformációt tanulmányozhatta közelebbről, hanem a humanizmust is, és betekintést nyerhetett az európai művelődés szélesebb területeire. Humanizmusát egyeztetni tudta a hitújítás vallási és társadalmi célkitűzéseivel, a klasszikusok tiszteletét a szent-

írás tekintélyével. Alig egy évig maradhatott Wittenbergben, mert már 1544-ben a kolozsváriak hívására hazatért, és a város plébánosa⁶, majd a szász hívek prédikátora lett. Egész tevékenységét „Istennek és az ő egyházának” szolgálatában Kolozsváron fejtette ki. Brassó után Erdély legjelentősebb nagyvárosa volt, melynek gazdasági és kulturális élete a reneszánsz és a reformáció hatására erőteljesen fejlődött.

Heltai Gáspár a feltörekvő, anyagilag és szellemileg felszabadult polgárság embere volt. Élete gazdag a 16. század haladó gondolkozású embereit jellemző fordulatokban. Kolozsvári papsága alatt sokrétű munkásságot fejtett ki, egyszemélyben népnevelő, író, fordító, nyomdász, könyvkiadó és üzletember. De mindenekfelett reformátor, protestáns prédikátor, az erdélyi szász egyház egyik legtekintélyesebb papja, akit 1548-ban Besztercére, 1557-ben pedig Brassóba hívtak meg, de ő Kolozsváron maradt.

Reformatori munkásságát az „igaz keresztény vallás” őszinte keresése jellemzi és a nyílt szembenézés kora valóságaival. Egész életében az egyház és a társadalom belső megújulásáért és külső átalakulásáért küzdött, hogy a vallás világát ember- és gyülekezetközelségbe hozhassa. Mindvégig kitartott a hitújítás eredeti haladó, társadalmi célkitűzései mellett. Igent mondott az emberre, és a világ emberibbé tételén fáradozott. Mélységes humanizmusa a szegények és elnyomottak mellé állította. Senki a hazai reformátorok közül olyan őszintén rá nem mutatott a társadalmi ellentétekre, a gazdag és szegény, a tanult és tudatlan emberek viszonyára, mint Heltai. Munkáiban éles társadalmi bírálata és javító szándéka szólalt meg. A szentírás szavaival tiltakozott, küzdött a szegény nép elnyomása ellen, elítélte a fejedelmi önkényuralmat, a földesúri kizsákmányolást és az elnyomás minden nemét. Ráolvasta a fejedelmekre, nemesekre és bírákra a Biblia lesújtó szavait, hogy az Isten igaz és bosszút áll a szegényekért, mert megmondotta: ne bántsátok a szegényeket, mert énhozzám kiáltanak.⁷ Merész hangon támadta az ország urait *Dialógusában*. Amikor Antal kifakad a nemesek ellen, Demeter közbeszól: „Hadd el ezt, jó Antal uram: ne szólj. Mert ha valaki a nemesek közül ezt hallaná: Vaj' mint haragodnéjék érötte: Talán a székbe idézne érötte?” Antal erre azt feleli: „Hadd idézzen: Majd mind el idézik őket az Űristen elejbe. Ott nagyobb harag leszen, és nem használ ott a patvaria... a Jézus Nazarenus mondja ott a szentenciát, a ki mindent tud és mindent lát. A szentlélek meg is jelentette, milyen lesz ez a szenteczia. Mert ezt mondja a szent Pál által 1. Cor. 6. »Tudgyuk nyilván, hogy ezek... a mennyországot nem vészik avagy nem bírják.« Bezzeg rettenetes szentencia ez!”⁸

Kolozsvári papságát és a lutheri reformáció hirdetését nehéz időben kezdte meg. Eperjes város bírójához és tanácsosaihoz intézett levele, melyben indokolja, hogy miért nem mehet Wurmlaki Albert hozzájuk lelkésznek, szemléltető képet nyújt az országos állapotokról: „Felénk oly nagy a félelem a török miatt, hogy jobban szeretnénk előle a föld alá menekülni. Mondják azt is, hogy az ittlevökhöz újabb csapatokat küld a török császár. A sátán is felütötte fejét s ki akarja oltani a közöttünk meggyulladt kis világot. De jó az Isten!”⁹ Heltainak döntő szerepe volt abban, hogy Kolozsvár reformálása minden nehézség ellenére 1556-ban befejezést nyert. Az 1550-es évek közepén a

hitújítás Erdélyben annyira elterjedt, hogy fölénybe került a katolikus egyházzal szemben. A tordai országgyűlés 1557-ben a valóságos helyzetnek megfelelően deklarálhatta, hogy „mindenki azt a hitet követheti, amelyet akar, régi vagy új szertartásokkal, csakhogy az új hit követői ne bántalmazzak a régi hit követőit”.¹⁰

Reformátori munkájával jelentős szerepet játszott az erdélyi magyar nyelvű könyvkiadásban. A nyomtatott betűben felismerte az eszmék terjesztésének és a közvélemény irányításának fontos tényezőjét, ezért karolta fel a könyvkiadás ügyét. A hazai nyomdai lehetőségek a 16. század közepén elég korlátozottak. Az 1528-ban Szebenben és 1538-ban Brassóban alapított szász nyomda csak kis mértékben tudta fedezni a növekvő magyar nyelvű könyvszükségletet. Az erdélyi hitújítás viszont az 1550-es években ott tartott, hogy nemcsak elbirta és be tudta fogadni a könyveket, de fejlődéséhez és megerősödéséhez szüksége volt rájuk. Az állandóan fokozódó könyvkereslet anyagilag kifizetődővé tette az erdélyi magyar protestánsok szolgálatára berendezkedő nyomda felállítását.¹¹ Így létesült 1549—50-ben a kolozsvári nyomda. Alapítója Hoffgreff György volt, erdélyi születésű szász polgár, aki Németországban tanulta a könyvnyomtatás mesterségét. Üzleti vállalkozásába társult be 1550-ben Heltai Gáspár. A nyomda 1552-ig közös volt, 1553-ban csak Heltai, 1554-től 1559-ig Hoffgreff birtokolta, halála után végleg Heltai tulajdonába jutott.¹²

A kolozsvári nyomda szellemi irányítója Heltai volt; kiadványait jórészt maga írta, fordította és szerkesztette. Könyvkiadói politikáját a humanizmus és a reformáció határozta meg. A kor valamennyi szellemi szükségletének kielégítésére törekedett. Különböző tematikájú művei — katekizmusok, bibliafordítás, szertartási könyvek, vallásos elmélkedések, isteni dicsérek és könyörgések, bibliai történetek, oktató mesék, hitvitáról szóló beszámolók, az inkvizíciót leleplező könyv — mind a hitújítás és a protestáns felekezetek szükségleteinek kielégítésére irányultak.

Vallásos kiadványai közül kiemelkedik *bibliafordítása*, ez volt a kolozsvári nyomda legjelentősebb és maradandó értékű vállalkozása. A reformáció elterjedése Erdélyben is megteremtette a feltételeket a szentírás kiadására. Heltai jól látta, hogy anyanyelven szóló Biblia nélkül nincs protestáns vallásos élet. „Egyéb tudomány nélkül üdvözülhetsz, de enélkül soha”, ez a meggyőződés indította a nagy vállalkozásra. A fordítást Heltai és munkatársai végezték: Gyulai István (kolozsvári prédikátor), Vizaknai Gergely és Ozorai Imre (kolozsvári iskola tanítói); később a két utóbbi helyett Egri Lukács (kolozsvári prédikátor) és Szegedi Lajos (dési prédikátor).

Haner feljegyzése szerint a fordítást már 1546-ban megkezdték: „Értesülvén Martinuzzi helytartó 1546-ban arról, hogy Heltai néhány kolozsvári iskolai tanítóval a Bibliát magyarra kezdte fordítani s azt kiadni akarja, a városra, hol az történék, kemény büntetést szabott, s Heltait nyomtatási szándékától elrettentette. A fordítás azonban folyt, de a kiadás csak az üldöző halála után, 1551-ben jöhetett létre.”¹³

A szentírás fordítása és kiadása nem volt folyamatos, 1551—1565 között öt részben jelent meg: 1551-ben Mózes öt könyve, 1552-ben a négy nagy és tizenkét kis próféta könyve, 1560-ban a zsoltárok, 1562-ben a teljes Újszövetség és 1565-ben az Ószövetség történeti könyvei.

Nem jelent meg a Krónikák, Esdrás, Nehémiás, Eszter és Jób könyve. Érdekes, hogy Heltaiék két apokrifus könyvet is felvettek a Bibliába: Jézus, Sirách fia és a Bölcsesség könyvét.

A Heltai-nyomda történetében fordulópontot jelentett Báthory István cenzúra-rendelete 1571-ben, mely kimondta, hogy „ezentúl Erdélyben a könyvnyomtatók bármely régi vagy új író legkisebb könyvét és írását is engedélye s beleegyezése nélkül, a lefoglalás és minden javak elvesztése büntetése alatt kinyomatni, árulni és terjeszteni nem merjék; a főtisztviselők az ily engedély nélkül kiadott könyveket és írásokat bárhol s bárkinél megtalálják, az illetőnek javaival együtt lefoglalni, a büntetés két részét a fejedelemnek beküldeni, harmadát magoknak megtartani ismerjék kötelességüknek.” Ez az ellenreformáció sugallta intézkedés a vallásos kiadványok végét jelentette.

Heltai Gáspár teológiai felfogása az állandó változás, alakulás jeleit mutatja a radikális reformáció irányában, és egyben tükrözi az erdélyi reformáció 1544—1571 közötti differenciálódását. Mint katolikus indult. 1544-től 1559-ig a reformáció luther-melanchtoni irányának volt vezéregyénisége és a szász egyház lelkipásztora. 1559-től 1569-ig a hitújítás helvét-szakramentárius irányát vallotta magáénak. Végző állomása az unitarizmus volt. Az 1550-es évek elején került Dávid Ferenc hatása alá, akiben munkatársat és szellemi vezetőt talált. Féja Géza állapítja meg, hogy „Heltai Gáspárnak a bolygó sorsa adatott. A szellem napjának, Dávid Ferencnek bolygója lett, híven követte merész útját, s utánarebegté nem kevésbé merész hitvallását.”¹⁴ Bárhogyan nézzük Heltai életútját, ő mindvégig Isten igazságát kereste és az egységes keresztény anyaszentegyházat szolgálta a „reformáció jegyében”.

Az unitarizmus, az erdélyi reformáció radikális iránya Kolozsvárt, Heltai városában jelentkezett az 1560-as évek második felében. Kezdetére következtethetünk a városi tanács 1565. december 21-i határozatából: „Mivel az Isten ígéje és annak tiszte és őszinte igazsága felől sokan szoktak fecsegni és hamis magyarázatokat adni, akiknek gonoszsága és vakmerősége miatt a prédikátorok is a városban félnek maradni és méltatlankodnak: a város meghatározta, hogy akárki ezt tenni és az Isten ígérével ellenkező véleményeket és hittételeket hirdetni merészkedik, a bíró és szenátorok tudják meg a prédikátortól s szólítsák meg, hogy menjen fel a szószékbe, álljon a közönség elé s vallását hirdesse nyilván és mellette vitatkozzék meg a prédikátorral; és ha vallását a szentírásból meg tudja bizonyítani, jó, ha nem, vagy szószékben előállani nem akar, az ilyent ingre és gatyára vetköztetve a városból űzzék el.”¹⁵ A *Filstich-krónika* feljegyzése szerint Dávid Ferenc 1566. január 20-án kezdte szószékéről hirdetni az unitarizmust.¹⁶

Az új hitújítási irány Heltai és a kolozsvári szász papság kemény ellenállásába ütközött. A teológiai hittételek konfrontációja, a kölcsönös vádaskodások és tagadások elkeseredett küzdelmet váltottak ki a szembenálló felek között. A vallási vitatkozások nem maradtak zárt körben, hanem iskolában, szószéken, a nagy nyilvánosság előtt folytak. A városi tanács 1566. febr. 6-án kénytelen volt foglalkozni az elmérgesedő helyzettel: „Látja a város, hogy a pap urak és prédikátorok vetélykedése és egymás ellen való prédikálása mily rettenetes botrányt okoz, mely mindinkább kimegy a nép közé, aminek eltávoztatására a

város meghatározta, hogy a plébános [Dávid Ferenc] hívassék gyűlésbe s komolyan intessék meg, hogy szűnjenek meg az egymás ellen prédikálástól, s csak azt prédikálják, ami Isten egyházának hasznára s gyarapodására van, és nem okoz botránkozást...¹⁷ Országszerte hasonló jelenségek kísérték a luther—helvét és unitárius reformációi irányok küzdelmét. Nagy Szabó Ferenc krónikájában így számolt be a szellemi forrongásról: „Akkori napokban hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputatiót és pántolódást: falun, városon, étel-ital között, este-reggel, éjjel és nappal, prédikátoroktól a prédikáló székéből, sok káromlásokat és mód nélkül való kárpálódásokat a két religio, úgymint a calvinista és ariana religión vallóktól disputálást hallottál volna.”¹⁸ Hasonlóképpen érzékelteti a közhangulatot a *Debreceni disputa* szerzője Czeglédi György kifakadásában: „... a tanulóházban nem ülhetek, úgy fú a sok parasztság rám, és azt kérdik, hol vagyon a szentháromság a Bibliában?”¹⁹

Az erdélyi reformáció fejlődésének sajátos megnyilvánulása volt, hogy városokban, falvakon, udvarházakban, a parasztság, polgárság és haladó szellemű nemesség körében szabadon folyhatott ez a vita.

Heltai a vitákban eleinte részt vett a helvét tanítás mellett, de később visszahúzódott a küzdelemben való aktív részvételtől. Visszavonulását részint betegségével, de főleg hitvitaellenes állásfoglalásával magyarázhatjuk. Meggyőződése volt, hogy a vallási disputa nem mozdítja elő az isteni igazság terjedését. Ugyanakkor türelmes lelkének sehogy sem tetszettek a papság között naponként megújuló viták. Ezért kerülte a vitatkozást, „ámbar igen sokan ezt nekem mintegy félenkségnek, hibának róják fel“, állapította meg őszintén Heltai.

Az unitárius reformáció elleni tiltakozását prédikatori állásáról való lemondással fejezte ki. Példáját szász prédikátor társai is követték. Lemondásuk lelki válságot idézett elő a hívek körében. Éveken át harcolt a városi tanács, hogy Heltait és társait állásukban visszatartsa és szolgálatuk folytatására bírja. Első ilyen intézkedéssel az 1566. febr. 6-i ülés jegyzőkönyvében találkozunk: „Végezték tovább, hogy szóljanak Gáspár [Heltai] és Titus Mihály uraknak és a plébános úrnak is, és tartsák meg őket prédikálás végett eddigi fizetésükkkel.“ Május 4-én hasonló értelemben határoznak: „... a plébános kérésére ismét végezték, hogy Mihály prédikátort és a többi szász prédikátorokat is a király ciőtt tett hitvallásban és megegyezésben tartsák meg és biztosítsák; de hagyják meg nekik, hogy a plébános úrnak a tartozó tiszteletet adják meg, s egyik a másikat a szószékéből ne vagdalja, de ha valamelyiknek közülök Istentől valami új kijelentetik, arról ne vetélkedjenek a hívek előtt a templomban, hanem menjenek külön valamely házba, s ott értekezzenek felőle...”²⁰ A június 8-i végzés kimondja, hogy „Titus Mihály és Gáspár [Heltai] urakat a polgár urak innen ne küldjék el, ne is engedjék elmenni, de hivatalukban tartsák meg. Mindazáltal minthogy a felsőbbeknek és a nyilvános superintendenseknek a többi papok és Isten szolgálói az Isten tudományában és igazságában engedelmeskedni tartoznak: ez okáért Mihály úr és a többiek által, a plébános úrnak méltósága szerint engedelmességet és tiszteletet tartoznak mutatni, és az artikulusok ellen ne prédikáljanak, de legyenek csendesek. Azonban a város reméli, hogy az Isten az ő szívüket szent Lelke által az ő igéje és az üdv teljes igazsága iránt fel

fogja világosítani...²¹ A június 11-i határozat kimondja, hogy: „A százférfiak (centumpáterek) mind a plébánost, mind a prédikátorokat hívasák be, s szép szóval serkentsék, hogy egymás közt békében legyenek, egyik a másikat beszédébe ne vagdalja, s a szenátorok minél jobban lehet velök egyezzenek meg, és tartsák meg őket prédikálás végett, ne okozzanak a városnak és öfelségének több gondot.”²²

A sáfár polgárok 1567. évi számadásainak egyik tételéből — „1567. mikor Heltai uram szolgálatát félévig elhagyta volt, hátrálékban maradt 50 for. Azon évben ebből fizetésében kiadatott 8 for., elmaradt 42 for...”²³ — kitűnik, hogy a tanács ismételt felhívásának engedve Heltai egy ideig prédikátori állását betöltötte. A tanács szükségét látta, hogy az istentisztelet rendszeres megtartásának biztosításáért és feltehetőleg az unitárius reformáció erősödésének hatása alatt, 1568. jan. 2-án a következő végzést hozza: „Gondoskodni akarván a százférfiak az Isten igéjének a templomban hirdetéséről, meghatározták, hogy két magyar nyelvű prédikátort fogadjanak, annak, akit közelebb a plébános úr ajánlott volt, adassék 100 forint, István úrnak, aki társa munkájában osztozzék, szintén százat... azt is végezték, hogy a szenátor urak hívasák össze a szász prédikátorokat, s amit eddig Gáspár [Heltai] uram kapott, mivel ő tudományban nem egyez meg és a tanítás tisztéről lemondott, adják a két prédikátornak.”²⁴ Ez a végzés veszélyes Dávid Ferenc-ellenes hangulatot váltott ki: „Mivel némelyek megátalkodott vakmerő elhatározásból a plébánost és követőit halállal fenyegették s azt mondogatták, hogy két pártra szakadnak, és harcot indítanak ellene: a bíró azoknak, akik ilyeneket hánytorgattak, járjon végeére, nyomozza ki és büntesse meg”²⁵ — határozta el a tanács 1568. február 6-án.

A március 11-i tanácsülés Heltait és társait ismételten felszólította szolgálatuk folytatására: „Nem akarván a város, hogy a templom isteni tisztelet és papi szent szolgálat nélkül maradjon, meghatározták, hogy még egyszer intsek meg Heltai Gáspár uramat prédikátori tiszte folytatására, amit ha visszautasít, azonnal hívják Eppel János fiát. Azonban Titus urat is intsek meg, hogy ha meggyógyul, jöjjön vissza, ha nem gyógyul meg s nem jöhet vissza, szóljanak a plébánossal, hogy helyette rendeljen tudós prédikátort a magyaroknak, hasonlóképpen káplánt.”²⁶ Úgy látszik, Heltai most is vonakodott, mert a tanács június 17-én harmadszor is meghatározta: „a szenátorok szóljanak Gáspár úrral, hogy prédikáljon, ne szűnjék meg hivatalától.”²⁷

Az előszóval és irodalmilag folytatott nagy hitviták sora 1566-ban indult meg. Jelentőségében kiemelkedik a gyulafehérvári és váradi disputáció, melyen Heltai is részt vett.

A gyulafehérvári második hitvita a szentháromság dogmájáról 1568. márc. 8—17. napjain folyt le (latin nyelven) János Zsigmond fejedelem és udvara előtt a „katolikus” (Méliuszék) és „evangélikus” (Dávidék) hit lelkészei között. A vita bírójául 4—4 lelkészt jelöltek ki, katolikus részről Hebler Mátyás, Károlyi Sebestyén, *Heltai Gáspár* és Szigeti Miklós, evangélikus részről Szegedi Lajos, Csázmai István, Sztárai Miklós és Karádi Pál személyében. Jegyzők voltak: Synnig János, Fejérvári Márton, Ováry Benedek és Wagner György. A vita jegyzőkönyvét mindkét fél kiadta. Először Dávid Ferenc tette közzé Gyulafehérvárt 1568-ban *Brevis enarratio*²⁸ címen. A beszámoló „Fran-

ciscus Davidis, Melius, Blandrata, Basilius, Czeglédus, Petrus Caroli, Demetrius Hugnadinus, Paulus Julensis, Laurentius Parvus, Paulus Thurius és Andreas Sandor" felszólalásait, érveléseit írja le unitárius szemszögből. Az unitárius kiadványt követte még abban az évben a vita evangélikus-református jegyzőkönyve is, melyet Méliusz felkérésére Heltai szerkesztett a „katolikus” fél szemszögéből és adott ki Kolozsvárt 1568 második felében *Disputatio*²⁹ cím alatt. Zoványi Jenő egy 16. századbeli adat alapján feltételezi, hogy Méliusz Péter, elégedetlen lévén Heltai munkájával, 1569—1570 között ő maga is kiadott egy református beszámolót a hitvitáról. Mivel mindkét kiadvány ugyanazon jegyzőkönyv alapján készült, a felszólalásokat mind Dávid, mind Heltai majdnem szóról szóra egyezőleg adják. Heltainál a disputa leírása azonban valamivel részletesebb.

Heltai betegsége miatt csak az első háromnapos vitatkozáson vett részt. A beszámolójában hangoztatja ugyan, hogy mindkét fél felszólalásait hűségesen feljegyezte és változtatás nélkül adta közre, pártosságát mégis kitűnik a disputa leírásában. A vita 3. napján Heltai figyelmeztette Dávid Ferencet nézeteinek rövidebb kifejtésére: „Ferenc uram, tiszteld természetét szerint figyelmeztetni kívánlak, hogy ennek az elrendelt vitatkozásnak az okait mérlegeljed. Nem azért vagyunk itt, hogy a hosszadalmas szónoklataidat hallgassuk. Sokaknak a lelkiismerete remeg a vallásbeli zavar miatt, és végtelen nyugtalanságban töpreng. Hogy tehát ezek orvosoltassanak és Isten igazságában megerősödhesse, azon kell fáradozni, hogy mellőzve a szószaporításokat, csak a szükséges és hasznos dolgokat említsétek és tárgyaljátok.” Dávid Ferenc így replikázott: „Mit tehetek én? Nem az én hibám, hogy ilyen heves feleselésekig jutottunk. Olvan vitatkozót választottatok, aki a bizonyítások igazságos rendjét mellőzi, sok szűkségtelen dologban elkalandoz, és haszontalan bőbeszédűséggel hiába pazarolja az időt.” Heltai felelete: „Ha a te szavadra, Ferenc úr, meg is engedjük, hogy Méliusz rend nélkül és bőbeszédűleg adta elé a dolgot, nem illik, hogy példáját te is kövesd, sőt inkább mesternek kell magad bizonyítanod, s amit ő túl bőven, de rendetlenül adott elő, helyes rendbe összevonnod, elrendezned és mindenre módszeresen felelned kellene, hogy mind bölcsességed, mind tanításod köztetszést nyerjen.”³⁰ A jegyzőkönyvből viszont kitűnik, hogy Méliusz sokkal hosszabb beszédeket mondott, de őt a bírók közül senki sem figyelmeztette.

Heltai beszámolójában szembeűnő Blandrata György kisebbitése. A negyedik napon Czeglédi György az Isten Fiának örökkévalóságáról szóló vitában sarokba szorította Blandratát, aki végűl is bevallotta, hogy „ő nem teológus, hanem orvos”. Erre a katolikus fél képviselői szidalmazták, hogy a saját hivatásával nem elégedvén meg, olyan dolgokba ártotta magát, amelyekről nincs tökéletes tudása. A vita kilencedik napján a fejedelem felszólította Blandratát, hogy adja elő véleményűt János evangéliuma I. részének magyarázatáról. Blandrata így válaszolt: „Van Bázelen egy barátom, aki János evangéliumának ezt a fejezetűt nekem elbeszélte; ezt a magyarázatot előadhatom. Ami pedig reám vonatkozik, én nem tudom, és nem is magyarázhatom meg azt, mert rekedtségben szenvedek, s aztán nem vagyok teológiai doktor, hanem orvos.” Károlyi Sebestyén így replikázott: „Ha nem vagy

teológiai doktor, micsoda lélek indított téged, hogy mesterséged és hivatásod határait túllépjed? A felséges fejedelem egész udvara tanúm, hogy te mindkét hivatással kérkedtél, ti. hogy testnek és léleknek doktora vagy.”³¹ Az ellenfél megkülönböztetésére utal, hogy Heltai a „katolikus” fél beszédeit ciceró, az unitáriusokét pedig a nehezen olvasható petít betűvel nyomatta ki. Érdekes, hogy a hitvita unitárius jegyzőkönyvében nem találunk említést a bírák kijelöléséről, Heltai figyelmeztetéséről és Blandrata vereségéről; mindkét fél beszédeit viszont egyforma betűtípussal közli.

A gyulafehérvári hitvita egymás meggyőzése szempontjából bár eredménytelenül ért véget, mégis az unitárius reformáció megerősödését segítette elő. A fejedelem és vele az uralkodó osztály számos tagja az unitarizmus oldalára állott; megélnékvált a vitairatok kiadása és az unitárius tanok terjesztése.

Heltai a gyulafehérvári hitvita után is fenntartotta lemondását. Erre enged következtetni az 1568 második felében kiadott gyulafehérvári disputa jegyzőkönyvének előszava, melyben így nevezi magát: „Heltai Gáspár egykor a kolozsvári egyház lelkipásztora és szolgája, most pedig annak a városnak és Krisztus katolikus egyházának polgára.” A váradi hitvitán viszont, mely 1569. okt. 20—25. napjain volt, Heltai Gáspár „kolozsvári prédikátor” mint az unitarizmus híve jelent meg.

A váradi dispután az unitárius tanítást Dávid Ferenc, a „királynak prédikátora” képviselte a Méliusz Péter „debreceni plébánus” vezette reformátusokkal szemben. Jelen volt János Zsigmond fejedelem, és tanácsosa, Bekes Gáspár elnökölt. Vitatkozók voltak Dávid részéről: Bocskai György, *Heltai Gáspár*, Kozárvári Pál, Basilius István, Vásárhelyi Ambrus, Sasvári Gergely, Kraccer György; Méliusz részéről: Radics (Károlyi) Gáspár, Erdődi Gáspár, Károlyi Péter, Thuri (Farkas) Pál, Czeglédi György, Tordai Ádám és Hellopeus Bálint.

A vita tárgyát most is a háromság képezte, különös tekintettel Krisztus istenségére. A hatnapos disputáról csak az unitáriusok adtak ki beszámolót Dávid Ferenc szerkesztésében. A könyv 1570-ben jelent meg a Heltai-nyomdában *Az váradi disputacionac [...] elő számlalás-sa*³² cím alatt.

Heltai a tulajdonképpeni teológiai vitában nem vett részt. Mindössze négyszer szólalt fel, akkor is ügyrendi kérdésekben. Az első nap Czeglédi Györgyöt figyelmeztette: „Mutasd meg, micsoda különbség van a ti vallásotok között az egy Isten felől és a pápisták között. Mert ha ezt megmondjátok, [Dávid] Ferenc uram választ teszen kérdésedre.” A második napi felszólalásában a vitatkozókat kérte: „Szerető uraim, meg kellene gondolnunk, miért gyúltunk ide, tudniillik, hogy az Isten igazságát keressük és tanuljuk... hogy lelkünkben épülünk és csendesülünk, mind a szegény községért, kinek pásztorai vagyunk, hogy az megépüljön és kétségben ne bolyogjon alá s fel, hanem megcsendesüljön. Mit veszekedünk hiába és mit versengünk azon, hogy ha az angyal teremtő avagy teremtetlen? Nem ez a kérdés, hanem ez: Hogy ha egy-e az Isten? És ha ez egy Isten a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent Atyja-e, avagy a ti háromságotoknak három személye egyszer-smind? Ettől függ a disputáció és vetélkedés. Ezt kellene bizonyítanotok.” Ezt követte a Károlyi Péterhez intézett felhívása: „Miérthogy az

Isten az ő helytartóját, a mi kegyelmes fejedelmünket ide közénkbe adta és itt jelen van, ha szín'e a disputációt elvégeztük volna is, mégis őfelsége kívánságának ebben engednünk kellene. Miérthogy ez okáért őfelsége kívánja, mi is mindannyian kívánjuk, hogy megmagyarázd, ki legyen az Istennek fia, a Krisztus." Harmadik napi felszólalásában a vitatkozókat intette: „Jó uraim és szerelmes atyámfiai, mit használtok efféle versengéssel? Jobb volna írás szerint megbizonyítanotok, hogy a mi urunk Krisztus Jézus az első világ teremtője legyen, hogy nem mint erről vetélkednétek, miképpen békéltetnek meg az angyalok az Istennel: mert a volna a fő és szükséges dolog.”³³

A váradi hitvita eldöntetlen maradt. A protestáns felekezetek elválasztó vonalai annyira megmerevedtek, hogy a vallási egységet vita által többé nem lehetett létrehozni. A disputáció eredményét az unitáriusok is óvatosan így foglalták össze kiadványuk előszavában: „Elég minékünk ... hogy a tűz ég és nagy sokakban az igazság szikrái gerjedeznek ... Örömet e világnak tisztességét és annak ítélete szerint való győzedelmet megengedjük az ellenkező félnek, csak hogy mi láthassuk, miképpen (hála Istennek) látjuk is, hogy az ő igazsága előmegyen naponkét ...”

Heltai nem kényszerből vagy érdekből követte Dávid Ferencet, hanem meggyőződésből, melyre humanista és bibliacentrikus gondolkozásával, hosszú vizsgálódás és lelki küzdelem által jutott. Teológiai felfogásának fejlődésében határkövet jelent a gyulafehérvári hitvita jegyzőkönyvének bevezetőjében található kijelentése: „Ami pedig magára az ügyre vonatkozik, amelyről a vitatkozás folyik, semmit sem mondok, csupán csak azt vallom meg nyíltan, hogy én meggyőződés szerint a katolikus félhez vagyok közelebb. Amde amikben az én lelkiismeretem minden tekintetben megnyugszik, azt akkor fogom nyilván kijelenteni, mikor a jóságos és magasságos Isten segítségével a más országokból való tudósok véleményeit is megláttam. És ha azoknak a szentírásból való világos döntése következtében a viszálykodás csomói elvágatnak, én a legnagyobb örömmel fogok hallgatni. De bár csak mindenek rövidesen nyilvánosságra jutnának, hogy mindenek — Istennek dicsőségére s a mi üdvösségünkre — kellemes nyugodtságban és egyetértésben legyenek végezhetőek!”³⁴

A nyilatkozatban sokan teológiai hezitációt véltek felfedezni, holott Heltai nem tett mást, mint kinyilvánította hitét a szentírás feltétlen tekintélyében és a szabad vizsgálódásban. Ez az elvi jelentőségű állásfoglalás viszont már határozott lépés az unitarizmus felé. Végző döntéséről őszintén, minden fenntartás nélkül számol be a gyulafehérvári disputációról szóló műve új előszavában. Heltai, a takarékos és győnt gyűjtő polgár az 1568-ban, református szemszögből készült munkáját, melynek nagy része áttérésekor még eladatlan volt, hogy ne károsodjék, 1570-ben új címlappal és unitárius előszóval látva elhozta újra forgalomba. A munka szövege, beosztása és szedése az első ív kivételével azonos az 1568-i kiadással. Az új előszóból szükségesnek tartjuk közölni az alábbiakat: „Ismeretes előttetek jeles férfiak és tisztelendő atyafiak az Úrban Pál apostolnak a zsoltárból vett tanúbizonyossága, melyben így szól: »Hittem, és azért szóltam.« Ugyanezt kell nekem is mondanom: »Hittem és azért kénytelen vagyok szólani.« De sóhajtozással és szívem igaz fájdalomával szólok. Mert nagy irtózat-

tal es szégyenérzettel tölti el lelkemet azokra a vaskos tévedésekre való visszaemlékezés, amelyekbe néhány évvel ezelőtt — midőn először tettem közzé ezt a hitvitát — belesodródva ingadoztam... Mert azokban így írtam; amikben az én lelkiismeretem megnyugodhat és amiktől végül is visszaretten: azt a jóságos nagy Isten kegyelmével nyilvánosan ki fogom jelenteni akkor, amikor más országokból a tudósabbak véleményeit megláttam.

Ezeket írtam ott. Dicsőség a jóságos nagy Istennek, hogy a leg-tudósabb férfiaknak véleményei, mint Martinus Borrhaus vagy Cellarius, Wolfgang Capito, Rotterdami Erasmus és sok más jámbor és igen tudós lengyelországbeli atyafiaknak is a véleményei, ennek a vizálynak összes nehéz csomóit a szentírás összhangjával elvágták.

Most tehát Isten és az összes angyalai előtt, valamint az ő és egész egyháza előtt vallom, hogy a szentírással összhangban meggyőződtem lelkiismeretemben, hogy azoknak tanítása, akiket a hitvita első kiadásában az »újítók« névvel jelöltem (mert botorul és esztelen vakmerőséggel akkor is sötétségben lévén, nem szégyelltem őket eretnekeknek és káromlóknak hirdetni), Isten szent és győzhetetlen igazsága, mely a prófétai és apostoli iratokban alaposan ki van fejtve, ennek az egynek [Isten] igaz ismeretében áll az egyedüli örök üdvösség; ezt nyíltan és ünnepélyesen vallom és állítom.

Amennyire tehetem, ebben az én öregkori gyöngeségemben, hálát adok az Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus Atyjának, aki rajtam megkönyörülvén, a pusztulás lernai tavából saját lelke vezetésével kiragadott; én Istenem, erősítsd meg, amit bennünk munkáltál a te szent templomodért, amely a vak és hálátlan világ számára ismeretlen.

És nektek, Isten előtt kedves férfiak és tisztelendő atyafiak, különösen neked Blandrata György doktor és Dávid Ferenc uram teljes szívemből szintén hálát adok, hogy az Úrban való erős hitetekkel tekintetbe vettétek gyöngeségemet és tudatlanságomat, amíg eljön a könyörület ideje. A jóság kútforrása azon a napon fizesse meg jóságokat! Amen.³⁵

Heltai vallomása forrásértékű beszámoló az unitárizmushoz való csatlakozásáról, melynek hitelességét és igazságát nincs alapunk kétségbevonni. Az áttérés pontos idejét nem ismerjük. Heltai és kortársai erre nézve pontos adatot nem hagytak hátra. Az unitárius történetírás Uzoni-Fosztó állítását vette át, mely szerint Heltai 1568-ban, közvetlenül a gyulafehérvári második hitvita után lett unitárius. Az irodalomtörténet és a református egyháztörténetírók ezzel szemben 1568, illetve 1569 első felére teszik az áttérés idejét.³⁶ A rendelkezésünkre álló adatok mindenesetre azt mutatják, hogy Heltai 1568 első felében még református. A gyulafehérvári második hitvitán Méliuszék oldalán vesz részt. Ezt követően a városi tanács jún. 17-i ülésében ismételen prédikatori szolgálatának folytatására szólítja fel. A *Disputációját* 1568-ban még úgy publikálja mint „*Heltai Gáspár, egykor a kolozsvári egyház lelkipásztora és szolgája*, most pedig annak a városnak és Krisztus katolikus egyházának polgára.” Ez a munkája Dávid Ferenc *Brevis enarratiója* után jelent meg, erre utal Méliuszéknek Heltaihoz intézett levele, melyben arra kéri, hogy a fehérvári disputának az unitáriusok által megváltoztatva kiadott iratait eredeti formájában nyomtassa ki. Máskülönben is Heltai művének tartalma, teológiai

pártállása minden kétséget kizáróan igazolja, hogy a szerző ekkor még nem unitárius. A sáfár polgárok számadásainak egyik, 1569. tételéből — „1569. ismét meghivatván [Heltai] szolgálatra 50 for. évi fizetéssel, megfizettek belőle 25 frtot, elmaradt 25 for.”³⁷ — viszont kitérnek, hogy Heltai 1569-ben már vállalta és betöltötte prédikatori hivatalát. A további számadási bejegyzések igazolják, hogy 1570 és 1571-ben is megkapta a prédikatori fizetést. A prédikatori tisztség betöltése az unitárius reformáció szellemi központjában csak azt jelentheti, hogy Heltai teológiai állásfoglalása radikálisan megváltozott. Mindezek arra engednek következtetni, hogy áttérésének idejét legkorábban 1568 végére, legkésőbb pedig 1569 első hónapjára tegyük.

Heltai Gáspár 1569-től az unitárius reformáció vezető egyéniségei közé számított, aki nemcsak prédikatori, hanem könyvkiadó és írói minőségében is hathatósan támogatta az unitarizmus ügyét.

1568-ig csak a gyulafehérvári fejedelmi nyomda állott Dávid Ferencék rendelkezésére, itt adták ki minden kiadványukat. 1569-től már a Heltai-nyomda is szolgálta az unitárius könyvkiadást. Jellemző a kolozsvári nyomda vallási pártállására, hogy 1566—1568 között, eltekintve az 1566-ban kiadott alig unitárius színezetű református katekizmustól és hittételektől³⁸, egyetlenegy unitárius munkát sem adott ki. Ezzel szemben az 1569—1571-es években Báthory István cenzúra-rendeletéig 12 unitárius munkát publikált, éspedig: 1569-ben egyet, 1570-ben 8-at és 1571-ben hármat.³⁹ Ezek közül különös figyelmet érdemel az 1570-ben megjelent *Háló*⁴⁰ c. munka, mely a váradi vita utáni polemikus irodalom egyik legolvasottabb alkotása. Szerzője Reginaldus Gonsalvius Montanus spanyol domonkos szerzetes, aki egyházából kilépve írta meg a spanyol inkvizícióról szóló értekezését *Sanctae inquisitionis hispanicae artes*⁴¹ címen. A könyv Európában nagy feltűnést keltett, és hamar népszerűvé vált, főleg a protestánsok között, úgyhogy megjelenése után egy évvel, 1568-ban már lefordították angol nyelvre, 1569-ben pedig hollandra és németre. Ezt követte 1570-ben a magyar fordítás a fordító és kiadó nevének feltüntetése nélkül.

Károlyi Péter váradi református prédikátor *Az egy igaz Isten*⁴² c. munkájában a *Háló* bevezetésének háromsággal állításait cáfolva több ízben Heltait mondja azok szerzőjéül: „Egy Midas, ki nevét eltitkolta, az ő levelében, melyet az Hispanica inquisitio eleiben írt, amit magyarra fordított...”⁴³ Heltai szerzőségét állítja Kénosi Tőzsér János is, aki azt írja, hogy Károlyi Péternek 1570-ben kiadott hat prédikációja közül az ötödik Heltainak a *Háló*hoz írott előljáró beszédét cáfolja.⁴⁴ Trocsányi Zoltán és Horváth János megállapítása szerint is a fordítás stílusa, színes, ötletes és könnyed nyelve feltétlenül Heltaira vall.⁴⁵ A nyomtatás külseje és a betűtípusok azt bizonyítják, hogy a könyv a Heltai-nyomda terméke.

A munka eredeti címét Heltai változtatta találóan *Háló*ra. A szakirodalom *Hispaniai vadászság* címen is emlegeti, minthogy lapjai tejére ez van fejcímül nyomtatva.

A *Háló* előljáró beszédében Heltai azt állítja, hogy Gonsalvius művét János Zsigmond kívánságára fordította le.

A *Háló* nem annyira fordítás, mint inkább átdolgozás. A helyi viszonyokhoz alkalmazott rövid kivonatnak lehet nevezni „szabad átdolgozásban, mérges reflexiókkal és szemléletes leírásokkal érdekesítve.”⁴⁶

A *Háló* két részből áll: a spanyol inkvizíció ismertetése és egy terjedelmes előljáró és záró beszéd.

Az első rész 14 fejezetben részletesen leírja, hogyan törekednek elfojtani Spanyolországban a reformáció terjedését, a spanyol inkvizítorok milyen embertelen módszerekkel kerítik „hálójuk”-ba, azaz inkvizíciós perbe a hitújítás híveit, hogyan kínozzák, fosztják ki és ölik meg. Heltai ezt a spanyol érdekeltségű eseményt önálló kiegészítéssel (pl. az 1538. évi segesvári hitvita leírása, mely a hazai egyháztörténet szempontjából forrásértékkel bír) és az erdélyi viszonyokra való alkalmazással érdekessé tette, és unitárius szellemű hitvitázó munkává formálta át. A spanyol szerző sértő, gyűlölködő ki- fejezéseit nemcsak átvette, hanem szenvedélyes hangú megjegyzéseivel és leírásaival még fokozta a munka polemikus hangvételt. Hogy a fejedelem elérte célját s a könyvet sokan olvasták, az már Heltai érdeme is, aki vonzó, szemléletes stílusban ültette át magyar nyelvre az amúgy is érdekfeszítő tárgyat.

A *Háló* eredeti előszavát (a spanyol inkvizíció eredetével és történetével foglalkozik) helyettesítő terjedelmes előljáró beszéd Heltai új reformátori álláspontjának egyik első és eredeti megnyilatkozása. A könyvnek ez a része egy önálló és hatásos hitvitázó értekezés, mely unitárius álláspontról vitatkozik a szentháromság dogmáján.

Az előljáró beszéd első felében Heltai részletesen fejtegeti a háromságot cáfoló érveket. A polemikus irodalom nyelvén támadja a háromság híveit, és hirdeti velük szemben az unitárius tanítás igazságát. Érvelésének alapja és legfőbb tekintélye a szentírás.

Heltai az egyházi szolgák: püspökök, pásztorok, prédikátorok, lelkészek, mesterek hivatását abban látja, hogy „védelmezzék az igaz vallást az ördög hazugsága, csalárd tudománya és mindenféle veszedelmes szerzése ellen. Hogy a szegény keresztény gyülekezet tévelygésbe ne essék, és az ő áldott szent fiának igaz ismeretétől meg ne foszthatnák.”

Az előljáró beszéd második felében „Az igaz keresztény vallás” címen Heltai hitvallását találjuk, melynek hangvétele és teológiai alapállása unitárius. A hitvallás tömör és könnyen érthető formában foglalja össze a keresztény vallás tanítását Istenről, Jézusról és a Szentlélekről. Az Istenről szóló vallástételt röviden tárgyalja, ezzel szemben feltűnő részletességgel szól Jézusról és a Szentlélekről. A hitvallás következetesen biblikus. Már a bevezető mondatában ott találjuk azt az elvi jelentőségű állásfoglalást, hogy a keresztények „úgy hiszik és vallják azokat [ti. vallástételeket], mint az Isten lelke megtanította őket a szentírásban”. De kifejezést nyert a Biblia tekintélye a hitvallás befejező részében is: „Ez az egy Atya Istennek és az ő szent fiának, a Jézus Krisztusnak és a szent Léleknek a szentírásból való igaz ismerete.”

A hitvallás az 1560-as évek végének unitarizmusát tükrözi. Alapvétele Isten egysége. Jézus az egy Isten fia, aki szent Lélektől fogantatott és szűz Máriától született. Az Atya Isten a szent Lélek által istenségének teljességét adta át neki, s ezáltal Krisztussá és Úrrá tette. Ő az új világ teremtője, a hívek közbenjárója, főpapja és szószólója.

Az Atya Isten parancsolatából Krisztust a hívek imádják és tisztelik, és minden jót, testieket és lelkieket, kérnek és várnak tőle. A bennevaló hitben üdvözülnek és örök életet vesznek. A szent Lélek Isten mindenható ereje, mely először megnyilatkozott a teremtésben és megtartásban, másodszor a második teremtésben, Jézus Krisztusban, mikor a választottakat a bűnből megtérítette és újonnan szülte, halottakat támasztott, betegeket gyógyított, ördögöket űzött, és ő maga is halottaiból feltámasztott. Isten tehát az ő szent Lelkével választottait megtéríti, megvilágosítja, tanítja és minden szent cselekedetre indítja. A szent Lélek tesz tanúbizonyságot rólunk, hogy Isten fiai vagyunk és a mennyei örökség örökösei.

Heltai konfessziója időben *Az váradj disputacionac elő számlalássá* c. munkában közölt hitvalláshoz áll legközelebb.

János Zsigmond azzal az indoklással, hogy „az ellenkező fél (ti. Méliuszék) csak tétováz és az igazság kijelentésére nem igyekszik“, okt. 25-én a váradj vitának véget vetett. A disputa váratlan bezárása lehetetlenné tette, hogy Dávid Ferenc feleljen Méliusz utolsó felszólására és előadhassa a maga hitvallását. Ezért kénytelen volt hitvallását a váradj disputációról szóló műve végén publikálni „Az egy Atya Istenről és az ő Fiáról, a Jézus Krisztusról és a Szent Lélekről való rövid vallás, a prófétáknak és az apostoloknak írások szerint“ cím alatt.

A két hittvallás összehasonlításából kitűnik, hogy a *Hálóban* közölt szöveg nem a Heltai eredeti alkotása, hanem a Dávid Ferenc-i konfessziónak lerövidített, majdnem szó szerinti átvétele. A forrás megjelölését nem tartotta szükségesnek, mivel egy jól ismert, az unitáriusok többsége által vallott hitvallást vett át. Heltai jóhiszeműleg járt el, midőn „Az igaz keresztény vallás“-ban egy közös konfesszió szövegét adta közre, mely Dávid Ferenc állítása szerint „az atyánkfiainak is valása“.

Heltai mellőzi a Dávid Ferenc-i konfesszió hitvitázó állításait. Hitvallása nem a disputa résztvevőihez szól, hanem az olvasók táborához. Nem polemizál, hanem a szentírás segítségével meggyőzni akar az „igaz keresztény vallás“ felől. Ennek igazságát és hitelességét kívánja alátámasztani a befejező rész: „És eképpen hittének és vallást töttenek mind a szent pátriárhák, mind a próféták, mind Keresztelő János, mind a mi Urunk Jézus Krisztus az ő szent apostolaival egyetemben.“⁴⁷

A *Háló* mint a 16. század egyik legolvasottabb könyve az unitárius eszmék hatékony népszerűsítőjének és terjesztőjének bizonyult. Ezzel szolgálta Heltai az unitarizmus ügyét.

A szokatlanul éles és gúnyolódó hangú vitairat szenvedélyes irodalmi polémiát váltott ki. Az ellenfél részéről elsőnek Károlyi Péter váradj református prédikátor felelt. *Az egy igaz Istenről* és *A halálról*⁴⁸ c. műveiben a század hitvitázó irodalmának hangján válaszolt a *Háló* névtelen fordítójának. A volt hitsorsost szenvedélyes hangon támadta, és azt állította róla, hogy „erősen tolja a taligát Dávid Ferenc után“. Katolikus részről Telegdi Miklós felelt *Rövid írás*⁴⁹ c. vitairatában. A vitairatokra Heltai már nem válaszolhatott. A fejedelem cenzúra-rendelete elnémitotta az unitárius írókat. Ő is elhallgatott, 1571 után már csak világi irodalommal foglalkozott, vallásos munkát többé nem publikált.

Heltai Gáspár önmagára is vonatkoztatta, hogy a „predikátorok olyanok, mint a gyertyák. Azok égnek és világosságot adnak mindenknek, és mindenknek használnak; de azonközben megemésztetnek önmaguk.”⁵⁰ Így halt meg ő is 1574 őszén⁵¹ a művelődés szolgálatában, Bonfini krónikájának kiadása közben. Életműve, melyben önmagát hagyta reánk, beleépült a hazai protestantizmus történetébe. Isten és népének sokrétű szolgálatát követésére indító példaként áll az utókor előtt. Halála 400. éves évfordulóján az erdélyi reformátor és a haladó értelmiség kiváló képviselője előtt hálával rója le kegyeletét az uni-táriusság.

DR. ERDŐ JÁNOS

JEGYZETEK

¹ A részegség és tobzódás ellen írt (1552) dialógusának Kendi Antalhoz intézett ajánlásában azt írja, hogy „anyanyelve szász” és a magyar nyelvet csak tizenhat év óta (1536) tanulja.

² Borbély István: Heltai Gáspár. Bpest, 1907. 6; Sebesi Pál: A Heltai-nemzetség. KerMagv Kolozsvár, 1974: 28.

³ Chronica az magyarocnak dolgairól. (Colosvarot 1575 Heltaj Gasparne.) Szövegkiadásai: Bp. 1943- és 1973-ban.

⁴ „Eodem anno (1543) Gasparus Heltanus Wittenbergam adivit, suadente plurimum M. Johanne Hontero, epistolas M. Martino Luthero et Philippo Melanchtonio allaturas.” Album Oltardianum Trauschenfels: Deutsche Fundgruben. 13.

⁵ Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából IV. k. Szerk. Karácsonyi J. és Kollányi F., Bpest, 1909. 593.

⁶ Enyedi Wolfhard Adorján plébános, püspöki vikárius helyét foglalta el, aki 1544. febr. 13-án halt meg. Lásd Jakab Elek: Kolozsvár története II., Bpest, 1888. 21—30. A Filstich-krónika feljegyzéséből — „1555. okt. 6-án Dávid Ferencet, Dávid varga fiát, pappá választják és okt. 6-án először prédikált” (KerMagv 1972:202) — arra lehet következtetni, hogy Heltai 1555-ben lemondott plébánosi tisztségéről; ezzel szemben az 1557. június 29-i városi tanács jegyzőkönyve Heltai Gáspárt mint plébánost említi. Az 1557. jún. 13-án tartott kolozsvári zsinaton viszont a hitvallást Dávid Ferenc mint „kolozsvári pap, az erdélyi magyar eklézsia superintendense” írta alá, Heltai pedig mint a „kolozsvári eklézsia seniora”.

⁷ Heltai LIX. fabulájának értelme. Imre Lajos kiadásában 132—133.

⁸ Uo. 12a és -b.

⁹ Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez II. k., Bpest, 1888. 6—7.

¹⁰ Erdélyi országgyűlési emlékek II. k., Bpest, 1876. 78.

¹¹ Jakó Zsigmond: Könyv és könyvtár művelődésünkben. Korunk, Kolozsvár, 1972. 1.

¹² Pirnát Antal—Végh Ferenc: Új adatok Heltai Gáspárról. ITK 1956: 66—74.

¹³ Haner Georg: Historia Ecclesiarum Transsylvanicarum. Frankfurt, 1694.

¹⁴ Fėja Géza: Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebb időktől 1772-ig. Bp., 1941. 104.

¹⁵ Jakab Elek: Kolozsvár története II. k., Bpest, 1888. 178.

¹⁶ KerMagv 1972:202.

¹⁷ Jakab E.: I. m. 173.

¹⁸ Erdélyi Történelmi Adatok I. k., Kolozsvár, 1855. 29.

¹⁹ Esze Tamás: A debreceni disputa. Studia et Acta Ecclesiastica II. k., Bpest, 1967. 433—472.

²⁰ Jakab E.: I. m. 173—174.

²¹ Uo.: 174.

²² Uo.: 174.

²³ Uo.: 175—176.

²⁴ Uo.: 174—175.

²⁵ Uo.: 175.

²⁶ Uo.: 175.

²⁷ Uo.: 175.

²⁸ Brevis enarratio disputationis Albanæ de Deo trino et Christo duplici cõram serenissimo principe et tota ecclesia decem diebus habita anno domini MDLXVIII. 8. Martij. Albae Iuliae MDLXVIII vidua Raphaelis Hoffhalterii.

²⁹ Disputatio in causa sacrasanctæ et semper benedictæ Trinitatis, indicatione sereniss. principis etc. inter novatores d. Georgium Blandratam, Franciscum Davidis eorum(que) asseclas et pastores ministros(que) ecclesiæ Dei catholice ex Hungaria et Transilvania, qui divinam veritatem ex scriptis prophetis et apostolicis, iuxta continuum ecclesiæ sanctæ catholice consensum, defendendam susceperunt, per decem dies Albae Iuliae in Transilvania habita, ordinatione ac voluntate eorundem pastorum ac ministrorum catholice partis revisa ac publicata. Claudiopoli 1568 Hel-tus. Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa megbízásából 1964–65-ben magyarra fordította Péter Lajos. A dolgozatban található idézeteket az ő fordításából vettem át.

³⁰ Disputatio. 74–75. (Kézírásos lapszámzás.)

³¹ Uo.: 118, 255–256.

³² Az váradi disputacionac avagy vetelkedesnac az egy Attya Istenről és an-nac Fiaról, az Iesus Christusról és a Szent Lélekről igazán valo elő számlalás-sa, melly mindenic félneac akarattýából kezdetett mind szent havánac 20. napián 1569. esztendőben. Colosvarot 1569 (1570) [Heltai]. A nyomtatást a címlap szerint még 1569-ben megkezdték, a befejezés azonban a kolofon szerint 1570-ben történt. Szö-vegkiadását Nagy Lajos és Simén Domokos rendezte sajtó alá: A nagyváradi dis-putatio. Kolozsvár, 1870.

³³ A nagyváradi disputatio. Nagy Lajos és Simén Domokos szövegkiadása. 15, 66, 71, 83.

³⁴ Disputatio. IV–V.

³⁵ Disputatio de Deo [...] Claudiopoli 1570, 3, 4–7.

³⁶ Horváth János: A reformáció jegyében. 1957. II. kiadás 369; Heltai Gáspár válogatott munkái. Szerkesztette és bevezetővel ellátta Székely Erzsébet. Bukarest, 1957. 18; Pokoly József: Az erdélyi református egyház története I. k., Bpest, 1904. 220; Révész Imre: Magyar református egyháztörténet I. k., Debrecen, 1938. 164.

³⁷ Jakab Elek I. m. 175–176.

³⁸ Catechismus ecclesiarum(m) Dei etc.; Sententia concors pastorum et ministro-rum ecclesiæ Dei etc. Claudiopoli 1566 [Heltai].

³⁹ RMNY 1473–1600. Bp. 1871. Lásd a 272, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 292, 304, 305 és 306. sz. alatti kiadványokat.

⁴⁰ Háló, mellyel a meg testessült ördeg a papa Antichristus Hispaniaba az egy-ügyü iambor keresztyéneket, az evangeliomnac követõit ...meg fogia és ...meg õlli, ...a megvakított fejedelmec által. Egy iambor keresztyén és tudos hispaniol al-tal, Gonsalvius Reginaldus által iratott, és ki adatott. 1570. Szövegkiadás: Heltai Gáspár: Háló. Bp. 1915. Bevezetéssel kiadta Trócsányi Zoltán.

⁴¹ Sanctæ Inquisitionis Hispanicæ Artes Aliquot detectæ, ac palam traductæ. Exempla aliquot, Praeter ea que suo queque loco in ipso opere sparsa sunt, seorsum reposita, in quibus easdem Inquisitorias artes veluti in tabulis quibusdam in ipso porro exercitio intueri licet. Reginaldo Gonsalvio Montano authore. Heidelbergæ, M. D. LXVII.

⁴² Az eg igaz Istenreol es az Iesus Christusnak eoreok istensegereol es fiusa-garol valo praedicationok, az szent irasbol szedetettek Caroli Peter varadi paztor al-tal. Debreczembe 1570 Komlos.

⁴³ Uo.: T iv, 7.

⁴⁴ De Typographiis et Typographis Unitariorum. 131–160.

⁴⁵ Heltai Gáspár: Háló. Trócsányi Zoltán szövegkiadása. 15; Horváth János: A reformáció jegyében. 376.

⁴⁶ Budapesti Szemle. 1883: XXXVI. 6.

⁴⁷ Háló. 38.

⁴⁸ Az halalrol, fel tamadasrol es az örök eletről hasznos es szükseges kõniveczke az kereztiének epoeletekre es vigasztalásokra. Debreczembe 1575 Komlos.

⁴⁹ Rövid iras, melyben meg bizonyettatic, hogy a papa nem Anticristus. Nag szombatba 1580. (Jiij. 1.)

⁵⁰ XXII. fabula.

⁵¹ Pirnát A.—Végh F.: I. m. 74.

A KUMRÁNI ESSZÉNUS KÖZÖSSÉG

Az emberiség történelmének nincs olyan mozzalma, amelyben az emberi szellem csak úgy egyszerre, minden előzetes fejlődés nélkül jelentkezne. Ezért ha meg akarjuk állapítani a kumráni közösség eredetét vagy mibenlétét, idéznünk kell azt a felfogásukat, hogy ők a „visszatért vagy igazi Izrael”. Ettől viszont nem lehet elválasztani azt az érdeklődésük középpontjában álló másik törekvést, hogy főpapjait „Cádok fiainak” tekintették s így az Áron—Cádok¹ vonal egyenes leszármazottjaiként a törvényes főpapoknak. Hogy ezt részletesebben kifejthessük, vissza kell mennünk időben néhány évszázadot.

A babilóniai fogságban már megtalálhatjuk a klasszikus héber szektarianizmus első megmozdulásait, amint erre emlékirataikban Esdrás és Nehémiás is utalnak.² A nemzeti állam helyreállítása a Jézus előtti VI. század második felében, melyet J.e. az V. században a templomi közösség újjászervezése, illetve a templomi kultusz helyreállítása követett, sokkal kevesebb kérdést oldott meg, mint amennyi felmerült. Igaz, hogy Babilónia megsemmisült, de a perzsa hatalom mégsem hozta meg Juda számára a várva várt békét.

A „Cádok fiai” kifejezés, amely a kumráni iratokban előfordul, igen jelentős, még ha nem is áll módunkban pontosan meghúzni származása vonalát. Az Oszövetségen fonálként húzódik keresztül a Cádok szerepére való összpontosítás, melyet Salamon utódlásában és így közvetve a templommal kapcsolatban kifejtett. Nincs okunk kétségbe vonni azt a hagyományt, mely szerint Cádok, aki Dávid udvarában élt és aki királlyá kente Salamont, a lévíták leszármazottja volt (1Krón 6,1—6) és Ithamártól vezette le eredetét, aki Áron életben maradt két fia közül a kisebbik volt. Emellett amikor a templom elkészült és a szövetség ládájának is otthona lett, az ott szolgáló papság előjogokat tulajdonított helyzetének, s egy olyan tekintélyvel kapcsolott a templomi szolgálathoz, amelyet a vidéki papság sohasem fogadott el. Az új templom első főpapja Salamon iránti hűsége jutalmául Cádok lett. Ettől kezdve a törvényes eredet birtoklása került előtérbe s az érdeklődés középpontjába, s természetesen a fővárosban szolgáló papság így komoly előnyben volt a vidékkel szemben. Az idő múlásával és a Jeroboam utáni északi papság tudatos ellenállása folytán ez a szemlélet mindinkább megerősödött. Tehát egy tartós és szilárd kapcsolat alakult ki a templom és Cádok fiai között. Amikor J.e. 733 után az északi papság délre menekült az asszír hadsereg fenyegető közeledése elől, még inkább megmerevedett a törvényes vonal magatartása, különösen ami az utódlás kérdését illette; a főpapi tiszt betöltését ugyan is csak ezen a vonalon engedélyezte.

Ezékielnek a fogság alatti állásfoglalását kell megemlítenünk ezzel kapcsolatban. Az ő jövőendő temploma tulajdonképpen egy eszményi restauráció, amelyben eleven színekkel rajzolja meg Jáhvé dicsőségét, elvonatkoztatva — bár nem szívesen — a jeruzsálemi templomtól (Ezék 10). Ő maga feltehetően északi volt, ezt bizonyítja az „egész Izrael”, tehát észak és dél egybegyűjtésével kapcsolatos szenvedélyes hangja, azután a salamoni templom iránti érdeklődés hiánya, amely jól felismerhető a 10. fejezetben, és végül látomása a 37. fejezetben.

Mindamellett egészen világos az az igénye, hogy az ő ideális-helyre-állított templomában csak Cádok fiai végezhetnek szolgálatot (vö. Ezek 40, 46; 43, 19; 44, 15; 48, 11).³

A fogság utáni reformmozgalom légkörében a kérdésnek újra fel kellett vetődnie akár Cádok fiainak egyszerűen fizikai értelemben vett leszármazása formájában, akár más elképzelésekkel kapcsolatosan is. A messiási reménység első rövid fellángolása I. Dárius uralkodása alatt, ahogyan Aggeusnál találjuk (1—2. fej.), felvetette a templom sűrűgős helyreállításának a kérdését, s ezzel kapcsolatban Jósua, egy Cádok fiai közül való főpap az ő sajátos kérdésének a megoldását is sürgette. Nem tudjuk, mi történt ezzel a kísérlettel, de lehetséges, hogy a perzsák megsemmisítették a mozgalmat, mivel szélsőségesen nemzeti jellegűnek tekintették.⁴

Nehémiás munkájában sokszor felhasználja Cádok fiait (vö. Nehém 3, 4. 29; 10, 21; 11, 11; 13, 13), és Esdrás ebben a tekintetben még inkább megajándékozta bizalmával a hozzá hűségeseket. Nehémiás intézkedése a papi gyakorlattal kapcsolatosan elégséges volt ahhoz, hogy biztosítsa alkalmazását a perzsa uralom éveiben, amint azt az Elephantinei levél (J.e. 419) is tanúsítja. Esdrás azonban nem sokára úgy látta, hogy a Nehémiás által épített városfal nem elég garancia a házassági törvény teljes megtartásához, mert voltak olyan papok, akik pogányokkal kötött házasságot is törvényesítettek. Amint azt egy kis merészséggel feltételezhetjük, Esdrás intézkedésének eredménye az elégedetlenség terjedése is lehetett. Ott voltak egyrészt azok a cádokita papok, akiket a pogány házasságok miatt megfosztottak birtokuktól, másrészt azok a túlbuzgó elemek, akik elégedetlenek voltak az áldozati kultusszal kapcsolatosan a papi rend visszaállításával. Talán ebbe a korba vezethetjük vissza az esszénizmus egyik hangulatos kitételének kezdetét, ti. hogy ők az „igazi Izrael“, amely aztán a Jézus előtti II. században a kegyességhez kapcsolódott.⁵

A hellenizmus hódító törekvése nem adott teret az új zsidó kultuszállamban a semlegesség számára, s a szeleucidák és ptolemajosok azon kísérlete, hogy bizonyos vallási és politikai normákat kényszerítsenek a zsidóságra, komoly és általános elégedetlenséget és ellenállást váltott ki. Nem érdektelen megemlítenünk, hogy ezek a kísérletek nagy mértékben hozzájárultak a kánonon kívüli, tehát az ún. apokrifus és pszeudepigrafikus irodalom növekedéséhez. Kumránban több töredékét megtalálták Énoknak, a Jubileumok könyvének, a Tizenkét Pátriárka testamentumának és Ben Sirák könyvének. Ezek az írások főként a J.e. II. századhoz tartoznak.⁶ Énok részben idősebb lehet⁷, amíg a Jubileumok könyve, melyet különösen naptár-rendszeréért kedveltek, kb a J.e. 175-öt megelőző időszakra tehető.⁸ A Tizenkét Pátriárka testamentumában⁹ megtaláljuk a kumrániak egyik alapvető hitfelfogásának vetületét, mert ebben a munkában van az első világos állásfoglalás a két Messiással kapcsolatban: az egyik egyházi vagy papi (Arontól), a másik világi (Dávidtól).

Amint megérkezünk a J.e. II. századba (J.e. 175—160 közötti időről van szó), megjelennek a színen a „hasszidimek“, akik hűek maradtak apáik hagyományaihoz, és szembefordultak az új életmóddal, s akik jámborok, hűségesek, kegyesek néven váltak ismertté. Ez az elnevezés a görög nyelvbe is átkerült assidaioi alakban, és a Makka-

beusok könyvében a buzgó lelkű emberek megjelölésére szolgál, „akik szívesen szentelték a törvénynek magukat” együttműködve a Makkabeusokkal IV. Antióchus Epifanes ellen.¹⁰ Amikor I. Demetriosz J.e. 161-ben Alkimost tette főpappá, a hasszidimek visszavonultak a felkeléstől, és próbáltak békét kötni Alkimossal, mert ő „Áron magvából való pap” volt. A hasszidimek tehát nem voltak olyan harciasak, mint a makkabeusok, s a vallási szabadság kivívása után nem támogatták ezeket, már csak azért sem, mert kiábrándultak a Hasmonaeus vezetőkől, akik főként világi, tehát politikai függetlenségért és hatalomért harcoltak. Természetesen nem valószínű, hogy ezt a kiábrándulást a hasszidimek kizárólagossága eredményezte volna. Itt inkább arra a hatásra kell figyelniünk, amelyet Ben Sirák gyakorolt, és amely sok tekintetben döntő volt. Ben Sirák, amikor olyan nemzeti hőst vagy személyiséget keres, akiben a történelem nehéz időszakában testet ölt a hűség, elveti a királyságot s meglepetésünkre a prófétákat is. Ebben részben az befolyásolhatta, hogy mindkét intézmény megszűnt Izrael későbbi életében, amihez hozzáadta azt a tényállást, hogy az Otestamentumban az igaz vagy kegyes kifejezés csak Noéra és Ábrahámra van alkalmazva (Gen 6, 9; 7, 1). Ben Sirák ezt az eszményi típust a Cádok fiai közül való utolsó főpapban, Simonban találja meg. Ezt bizonyítja az is, hogy szerinte a Cádok (közvetve Áron) családjából való lévíták voltak Izraelben a legősibb tradíció hordozói a dávidi család mellett, sőt talán felett. Sirák az összes pátriárkáknak s még Mózesnek is csak néhány sort szentel, de Simonnal egy teljes fejezetben (50.) foglalkozik, amelyet egy himnusszal zár le, s ebben ez a mondat szerepel: „Adjatok hálát Istennek, amiért Cádok fiait kiválasztotta arra, hogy papok legyenek, mert az ő jósága örök.” Ezt a mondatot a szerző unokája és másolója kihagyta, s így nem szerepel az általunk ismert szövegben.¹¹

A nemzet életében a papság volt az egyetlen állandó elem, amelyik nem szűnt meg, és amelyiket nem lehetett lázadással jellemezni, mint a másik kettőt. Az is lehetséges, hogy a papságnak szentelt különleges figyelem szerepet játszhatott azok között, akik a Törvényt tekintették lojalitásuk középpontjaként és azok között is, akik láthatóbb összefogó pontokat kerestek. A Makkabeus főpapok növekvő elvilágiasodása J.e. 161 után a hűségesek vagy kegyesek egy részét, akik Cádok fiainak tartották magukat, egy vonalba tömörítette. Ráadásul a párthusok inváziója idején a Babilóniából menekülő zsidók J.e. 141—140 körül állandóan növelték a Júdeában amúgy is létező feszültséget. A judaizmus egységén tehát egy igen komoly és jelentős szakadás volt készülöben. Ez az a történelmi helyzet, amelytől kezdve rekonstruálni tudjuk az esszénusok, közelebbről a kumráni közösség történetét.

Valószínűleg ezekre a fordulatokra vonatkozik a Damaszkuszi Irat egyik sokat vitatott szakasza: „A harag idejében, háromszáz és kilencven évvel azután, hogy Nabucadnecár Babel királyának kezébe adta őket, gondoskodott róluk, és az ültetvény gyökerét sarjasztotta ki Izraelből és Áronból, hogy örököljék az országát és dúslakodjanak földje javaiból. Ők pedig felismerték bűneiket, és belátták, (még) vétkes emberek, de még hűz éven keresztül olyanok voltak, mint a vakok, mint akik az utat tapogatják. Isten mégis megértette szándékaikat,

hogy teljes szívvel kutatták őt, és az igazság tanítóját támasztotta nekik, hogy az Ő szíve szerinti útra térítse őket. És tudatta velük a későbbi nemzedékek felől mindazt, amit a végső nemzedékben cselekszik s a pártütők társadalmában — ezek, akik az útról letértek” (CD 1, 5—12).¹²

A szerző ezekben a mondatokban nem történeti elbeszélést ad, hanem intellemmel fordul olvasóihoz. A múltra tekintve mégis megkülönböztet három szakaszt:

1. Isten haragjának idejét, amelynek kezdetét Jeruzsálem bukásában jelöli meg, s ennek tartamát kerek számmal 390 esztendőre teszi.¹³ De ha kerek számmal van is dolgunk, a 390 esztendő akkor is J.e. 586-tól a J.e. II. század elejére mutat.

2. Ezt a szakaszt a szerző a mozgalom megindulásától számított 20 évvel jelöli, amikor mint vakok tapogatózva keresték az utat. Az előbbi számítás alapján ez azt az időpontot mutatja, amikor Antiochus Epifanes hellenizálni akarta a jeruzsálemi templomot és fel akarta számolni a valláshoz ragaszkodó zsidóságot. Ha ebben az időben a mozgalom tagjai „tapogatózva keresték az utat”, ez talán azt jelenti, hogy támogatták a makkabeusokat, de ezt a magatartást később — valószínűleg az Igazság Tanítójának hatására — megváltoztatták.

3. Ez utolsó szakaszban, vagyis annak elején lépett fel az Igazság Tanítója. Az ő küldetését két mozzanattal írja körül a szerző: egyfelől a mozgalmat „Istennek tetsző útra vezette”, amely bizonyosan a makkabeusoktól való elszakadást és a Törvényhez való ragaszkodást s annak sajátos értelmezését jelenti; másfelől kinyilatkoztatta, hogy mi a szándéka Istennek „az árulók gyülekezetével”. Feltehetően ebben az időben szakadt ketté a hasszidimek mozgalma. A radikális szárny az Igazság Tanítója vezetésével visszavonult a templomtól, és a hozzácsatlakozott papok irányítása alatt maradt. Ez a szárny telepedett meg Kumránban, és belőle fejlődhetett ki az esszénusok irányzata.¹⁴

A mérsékelt szárny elismerte a hatalmat ténylegesen gyakorló hasmoneus főpapokat, belőlük alakult ki a farizeusok irányzata.¹⁵

Amikor a Damaszkuszi Iratot közzétették, a tudósok kapcsolatot gyanítottak a kumráni közösség és a szadduceusok között, mivel az iratban kiemelkedő helyet foglalnak el Cádok fiai.¹⁶ Ugyancsak hasonlóságot láttak a kumrániak és a farizeusok között. Valóban sok olyan vonás van ez utóbbiak teológiai felfogásában, amelyek megerősíteni látszottak ezt a feltevést.¹⁷ Mégis leginkább bizonyítható — és ma már általánosan elfogadott — az a feltevés volt, hogy a kumráni szekta mögött az esszénusokat, vagy legalábbis azok egy csoportját kell keresnünk. Kik voltak az esszénusok? Eltekintve a rabbinikus irodalom utalásaitól, a róluk való ismereteink főleg a történetíró Josephustól és a filozófus Philótól származnak. Plinius Naturalis históriájában is van róluk egy rövid kitétel, de forrásokul szolgálhatnak még Hippolytus, Solinus, Eusebius és mások is.¹⁸

Nem tudjuk, hogy ezek a rendelkezésre álló források mennyire hitelesek az esszénusokról szóló tudósításaikban. Idegen nyelven idegen környezet számára írtak azokról, akiket esetleg maguk is hallásból ismertek. A kumráni közösség életével és gondolkodásával kapcsolatos anyagunk sem mondható teljesnek, de legalább közvetlen és

megbízható. A közösség által írott és olvasott irodalom áll rendelkezésünkre, sőt még a másolatok is, amelyeket maguk a szekta tagjai készítettek és használtak.

A kumráni közösség élete és irodalma az esszénus mozgalom egyik fejlődési szakaszt képviseli, vagy fordítva: az a mozgalom, amelyet esszénus néven ismerünk, a kumráni szövetségkötők története egy korábbi korszakának irányzata lehet. Végeredményben akár esszénusokról, akár kumráni közösségről vagy a szövetségkötők gyűlekezetéről beszélünk, az intertestamentális korszak egy olyan mozgalmáról van szó, amely jellegzetes tényezője volt korának, s amelynek ismerete nélkül nemcsak korismeretünk lenne szegényebb, de Jézus életének és tanításának s a kibontakozó kereszténységnek sok kérdése előtt is értetlenül állnánk.

A következőkben próbáljuk áttekinteni a kumráni közösség életét és szervezetét szertartásai és szokásai tükrében. A kumráni közösség papok és világiak gyűlekezete volt, akik egy jól szervezett életmódot folytattak, szigorúan Isten akaratának teljesítésére rendelve magukat. Egy közös vágy fűzte őket össze: törekedni az igazságra és szentségre, tanulmányozni a mózesi Törvény előírásait, ápolni a közösség alapítójának, az Igazság Tanítójának eszményeit és törekvéseit. A közösség életére nézve a Közösség Szabályzata (1QS) messzemenően a legfontosabb tájékoztató forrásunk. Ez az irat nemcsak a közösségbe való belépést szabályozó előírásokat tartalmazza, de megtaláljuk benne a közösségi élet struktúrájának sok részletét, valamint a különböző fegyelmi vétségeket megtorló büntetéseket is. A szöveg egy igen fontos része foglalkozik a szektának az emberi természetéről, a bűn eredetéről és romboló hatalmáról vallott felfogásával. Egy hatalmas lendülettel megírt kozmikus látomással fejeződik be, amely némi fényt vet annak a vallásos naptárnak a természetére is, amelyet Kumránban használtak, s amely most szintén az érdeklődés középpontjába került. Az egészet egy magasztalás — Isten megszólítása — zárja be: „És Istent így szólítom én meg: O, én Igazságom! és a legfelsőbbet: Javam szilárd támasza, óh Te, a tudás forrása, szentség lakóhelye, magasra szökő tisztelet, mindenhatóság és dicső mindörökre“ (1QS 10, 11—12).

A közösség életének zavartalan menetére egy 12 világi tagból és 3 paptól (kohen) álló tanács vigyázott fel (1QS 8,1), akik azt a magot képezhették, amellyel az Igazság Tanítója elkezdte a szervezést.¹⁹ A közösség külső szervezetének hierarchikus jellege volt, felosztva papokra (akiket egyszer Áron fiainak, máskor Cádok fiainak neveztek), lévítákra, vénekre és rendes tagokra. Időnként összehívták a közösség közgyűlését, amelyet a Közösség Szabályzata „Nagyok gyűlésének“ nevez. A tagok előzetesen megállapított szabályok szerint foglalták el helyüket (1QS 6,8—13). Először a papok és vének jöttek, s szigorúan vigyáztak a gyűlések ülésrendjére. Valaki beszédének a megszakítását mint súlyos vétket ítélték meg: „Ne vágjon senki a felebarátja beszédébe, mielőtt testvére befejezte volna szavait, és ugyanígy ne szóljon a számára előírt rendnél hamarabb“ (1QS 6,10). Ha valakinek mondanivalója volt a gyűlés előtt, csak akkor mondhatta el, ha előzőleg engedélyt kért a vezetőktől. A legfontosabb kérdésekben

sorshúzással döntöttek — a régi izraelita hagyományt követvén —, s a gyűlés egész menetére a papok vigyáztak fel.

A Közösség Szabályzatának egyik része (1QS 6,24—7,25) a közösség büntető törvénykönyvét tartalmazza. A szekta életében a tisztesség megsértése, izgága viselkedés, valaki tulajdonságáról hamisan nyilatkozni és más helytelen magatartás a megfelelő büntetést vont maga után. A büntetés általában a bűnösnek egy meghatározott időre való kizárását jelentette mindabból, amit a „Nagyok tisztálkodásának” vagy „tisztaságának” nevezhetnénk. A tisztaság szóval itt olyan tárgyakat és különösen ételeket jelöltek, amelyek rituálisan tiszták voltak, s ezért csak azok használhatták, akik maguk is a rituális tisztaság állapotában vannak. Máskor a büntetést a vétkes ételadagjának lecsökkentésével hajtották végre. A büntetéseket nagyon gondosan osztályozták, és azok jellegüket tekintve nagyon szigorúak voltak.²⁰ Néhány példa: „És az, aki valamilyen dolgot a Legtiszteletreméltóbb nevével mond ki [az haljon meg].²¹ És ha átkozódott, akár baj miatti félelmében, akár bármiféle ügye miatt, vagy hangosan olvasta el AZT a Könyvben, vagy az imában kimondta: távolítsák el, és ne térhessen többé vissza a közösség testületébe” (1QS 6,27).

„Aki tudatosan hazudik: hat hónapra büntetessék” (7,4).

„Valaki, aki vagyoni kérdésben hazudik²² és azt tudatosan tette: közösjék ki őt a Nagyok tisztálkodásából egy évre, és bűnhődjék a kenyere negyedével” (6,25).

„Aki lázadozik a közösség alapelvei ellen: küldjék el, hogy ne is térhessen többé vissza. És ha felebarátja ellen jogtalan ügyben lázadozik: hat hónapra büntetessék” (7,17—18).

„És az, akinek szelleme elhajlik a közösség tanaitól, hogy elváljék az igazságtól és makacs szívvel járjon: hogyha visszatér, két évre büntetessék. Az elsőben ne érinthesse a Nagyok tisztálkodási fürdőjét és a második évben ne érinthesse a Nagyok italát”²³ (7, 19—20).

A közösséget táborokra vagy településekre osztották, amelyeknek mindenike egy kijelölt vezető ellenőrzése alatt állott. Ez a vezető rendszerint egy pap volt. Ezek a kisebb csoportok legalább 10 személyből állottak, mint a „minjan” a zsinagógában.²⁴ A Közösség Szabályzata, de a Damaszkuszi Irat is nagyobb számokról is beszél: ezrekről, százakról, ötvenes és tízes csoportokról (1QS 2,22; CD 13, 1—2). Igen valószínű, hogy azt az esetet kivéve, amikor a közösség valóban ilyen nagy lehetett, ezek a számok a biblikus nyelv reminiszenciái csupán. A kumráni kolostor lakóinak teljes számát nem teszik kétszáznál többre.

Mindezek ellenőrzésére a legfőbb vezető vagy főfelügyelő, a mebaqcer (1QS 7,12) volt rendelve, amely kifejezést nem is lehet kielégítően lefordítani. Nevezhetjük felügyelőnek, de ha a munkakörét nézzük, a szuperintendens kifejezés a legmegfelelőbb.²⁵ (Mebaqcer görögül episcopus.) A főfelügyelő legfontosabb feladata a fegyelem fenntartása a közösség életében.

Egy másik lényeges tisztséget a paqid töltött be. Feladatkörébe tartozott megvizsgálni azokat, akik felvételüket kérték a közösség tagjai sorába. Kérdéseket tett fel nekik hivatástudatukkal kapcsolatban, és döntött afelől, hogy vajon a jelöltségre alkalmasok-e vagy

nem. Az új tagok felvételét szabályozó előírások nagyon szigorúak voltak, és ha a jelölt megfelelt a paqid előzetes tudakozódó kérdéseire, csak akkor jelenhetett meg a közgyűlés előtt, amely véglegesen felvette vagy visszautasította. Azért, hogy kedvező véleményt nyerhesen, a jelöltnek alá kellett vetnie magát egy két évből álló próbaidőszaknak, melyet már a közösség keretein belül töltött el (1QS 6,13—23). A próbaidőszak első éve alatt a jelölt megtarthatta vagyonát, de a második évben már anyagi javait be kellett szolgáltatnia a közösség pénztárába. Attól kezdve, hogy a kumráni közösség elismert tagjává lett, a jelöltnek le kellett mondania a pénzről és más javakról a közös alap javára.

Azoktól a jelöltektől, akiket véglegesen felvettek, megkövetelték, hogy tegyenek le esküt, melynek értelmében megszakítanak minden kapcsolatot a világ embereivel, és teljes szívükkel a mózesi Törvény előírásának szentelik magukat. Ez a fogadalomtétel csak egy részét képezte annak a nagyszabású beavatási szertartásnak, melyet az egész közösség jelenlétében a papok és lévíták vezettek²⁶ (1QS 1,16—2,18).

Az új tagok ettől kezdve elfoglalhatták helyüket a testvérek közösségében, és részt vehettek a szent étkezéseken és tisztálkodási mosakodásokban, amelyeket az előző két évben még eltiltottak tőlük. Mivel a közösség önellátó volt, a tagok mint földművesek, fazekasok, takácsok, pásztorok, méhészek dolgoztak, s ebben a vonatkozásban a kumráni központ mellett az Ain Feshkhai oázis mint a közösség földművelési-kertészeti központja működött. A kumrániak napi munkamenetében a lankadatlan kétkézi munka egy állandó kegyességi gyakorlattal párosult, s ebből a szempontból ha különböztek is, de nem sokban a korabeli más palesztinai kegyességi csoportoktól.

Az Igazság Tanítója meghagyásához való hűséges ragaszkodás nagyon fontos követelmény volt a közösség tagjai számára, és ezért évenként ismétlődő szertartás keretében megújították fogadalmukat. (1QS 2,19—23). Ez alkalommal azokat, akik kötelességük teljesítésében érdemeket szereztek, magasabb rangfokozatra léptették elő, míg az engedetleneket és vétkezőket megbüntették (1QS 6,20—26). Eletüket oly módon szervezték meg, hogy a nappalnak és éjszakának egy részét a szent iratok feletti elmélkedésnek és más lelki gyakorlatoknak szentelték (1QS 10,1—11,22). A régi Törvény iránti odaadásuk annak a rendszernek a gyakorlásában is megnyilatkozott, amely a Thorát 3 évi ciklusra osztotta fel, és ezáltal lehetővé tette állandó, éjjel és nappal való tanulmányozását meghatározott létszámú kisebb csoportok keretében: „És arról a helyről, ahol együtt lesz 10 ember, a Tan magyarázója se hiányozzék sem nappal, sem éjszaka, sohasem, azért, hogy mindenki taníthassa felebarátját“ (1QS 6,6—7).

Az imádság gyakorlatának szintén nagy jelentősége volt a szövetség közösségének életében. A naponkénti imádságot két fő alkalommal gyakorolták: reggel és este. „Hadd lépjek szövetségébe Istennek, midőn kezdődik nappal vagy éjszaka, és ha leszáll az este, vagy a reggel, parancsolatait hadd hangoztassam“ (1QS 10,10.) A szombat ugyancsak az imádkozás különleges alkalma volt, valamint minden hónap első napja, amelyet saját naptáruk szerint számítottak. Ha a kumrániak — különböző hasonló csoportok között — alkalmazták a

vagyonközösséget mint életmódot, akkor rendes étkezésük minden bizonnyal a közös ebédlőben folyt le, s az nagyon egyszerű és egészséges lehetett.

Nagyon nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy a családi élet úgy, ahogyan Kumránban létezett, milyen mértékben terjedt el a szektán belül. A Közösség Szabályzata egy olyan időre tekint előre, amikor az egész nemzet élete megfelelően lesz majd irányítva, s így a nők és gyermekek éppen úgy, mint a férfiak, összegyűlhetnek, hogy meghallgassák a szövetség törvénye alapelveinek magyarázatát. A kumráni kolostor feltárásakor a szomszédos temetőben is végeztek ásatásokat, s számos csontvázat találtak, amelyekről a vizsgálatok kiderítették, hogy női csontvázak voltak.²⁷

A nők bekapcsolása a közösség életébe különbözteti meg a kumrániakat az esszénusoktól általában, mert ez utóbbiak a nőtlenséget gyakorolták. A kumráni irodalomban nincs semmi utalás arra vonatkozóan, hogy a közösségbe való beavatáskor nőtlenségi fogadalmat tettek volna, vagy visszautasították volna a házassági köteleket, bár ahogyan azt egyes tudósok²⁸ kimutatták, nehéz elképzelni, hogy azok, akik magukat teljesen odaszentelték a közösségi élet szigorának, elég tudtak volna tenni házassági és apai kötelezettségeiknek. De mivel a szektának szimpatizánsai vagy éppen támogatói is voltak Júdea különböző városaiban és falvaiban, ezeknek szabad lehetett házasságot kötni és családot nevelni, természetesen szigorúan a közösségnek a házassági törvényről adott magyarázata szellemében. Ez elképzelés alátámasztására azonban nem tudunk felhozni meggyőző érveket, sőt a közösség természetéből és szervezetéből inkább arra következtethetünk, hogy harcolt minden ilyen megnyilvánulás ellen. Jóllehet a megtalált iratokban nem találunk semmi közvetlen feljegyzést, mégis valószínűnek látszik, hogy azokat a jelölteket, akik nőtlenek voltak, szívesebben befogadták a közösségbe, mint a házásokat.

Mivel a kumráni szekta szervezete közösségi jelleggel bírt, az összes javakat és tulajdont egyetlen kategóriába sorolták, amely az egész közösség rendelkezésére állott, és amelyet szükség szerint használtak fel közös célokra. Kumránban, amíg a kezdőknek a próbaidőszak első évében nem engedték meg, hogy részt vegyenek a közösségi tisztálkodási ceremóniákon, addig nem is követelték tőlük, hogy pénzüket vagy más tulajdonukat átadják a mebaqqernek (1QS 6,13—20). Később aztán megengedték a jelöltnek, hogy részt vehessen az egész közösségi életben és anyagi tőkéjét „összevegyíthesse” a közösség vagyonával. Ha egy jelölt alkalmatlannak bizonyult, vagyona továbbra is az övé maradt a próbaidőszak leteltével.

A közösség fő célja az volt, hogy anyagilag megkönnyítse azok helyzetét, akik elfordultak a gonoszságtól és követték Isten kinyilatkoztatott akarátát. „És ez a szabályzat a közösség tagjai számára, akik önként vállalkoztak arra, hogy elfordulnak minden rossztól és erőssé válnak mindazok által, amiket Ő önkaratából megparancsolt” (1QS 5,1). Pontosabban fogalmazva a közösség arra törekedett, hogy felemelkedjék a szentség, igazság, méltányosság és kegyelem színvonalára, melyek Isten természetét alkották, amint azt a régebbi szent iratok is bizonyítják (1QS 5,3—4). Mivel Isten kegyesen feltárta a próféták minden titkát az Igazság Tanítójának (1QHab 7,3 kv), a

közösség biztos volt abban, hogy képes megismerni az isteni tervet, mely életükkel és koruk kiteljesítésével kapcsolatos. Ez utóbbiról meg voltak győződve, hogy az még saját nemzedékük életében megvalósul. Minthogy a kumrániak eredetüknek bibliai megalapozást adtak²⁹, a tagok saját írásmagyarázatukat az Igazság Tanítójának útmutatása alapján fejlesztették.

A közösség létének legfőbb indokát abban látták, hogy ők vannak hivatva készíteni az Úr eljövételét egyéni életük alárendelése és a Törvény szorgalmas tanulmányozása által. Ezért dolgoztak és imádkoztak, remélve a messiási korszak megérkezésében (1QS 9,11). Onmagukat „a szentség önkéntesei”-nek nevezték, nagyon szigorú fegyelemnek vetették alá magukat, amely messze felülmúlta a farizeusi hagyományokat. Ilyen értelemben törekedtek helyrehozni azokat a bűnöket, amelyeket szerintük ez utóbbiak elkövettek, mert úgy érezték, hogy a farizeusok elárulták közös szellemi örökségüket. Következésképpen türelmetlen várakozásban éltek, előre tekintettek az új Jeruzsálem, az új Templom felé, ahol egy arra méltó papság mutathat be majd Istennek tetsző áldozatot.

Legjobban úgy szemléltethetjük szándékukat, amellyel népükre tekintettek, ha utalunk a közösség legkifejezőbb tantételére. Ez pedig az a reájuk teherként, súlyos feladatként nehezedő hitfelfogás volt, mely szerint nekik kell vezekelniük mindazokért a bűnökért, amelyeket honfitársaik elkövettek, és pedig életük odarendelése és tisztasága által: „... hogy ezáltal az igazság alapjait vessék meg Izrael számára az örök szövetség közösségeként, hogy bűnbocsánatot szerezzenek mindenkinek” (1QS 5,6). S mert a közösség a maga részére egy igen fontos megtisztító szerepet tartott fenn, bizonyos szent göggel hitt abban a képességében, hogy valóban megtisztítja azokat, akik csatlakoznak kötelekibe s elmerülnek élet- és fegyelmi szabályaikban. A tagok állandóan abban a hitben éltek, hogy az ők szenvedésben való állhatatosságukat, a Törvényhez való ragaszkodásukat s a szigorú fegyelem alá rendelt életüket Isten úgy fogja tekinteni és elfogadni, mint az elkövetett bűnökért való jóvátételt. Ennek a jóvátételnek csak akkor lesz eredménye, ha a közösség megtartja a bűnbánat és megtisztulás ama feltételeit, amelyeket Isten kér és előfeltételként állít a bűnbocsánatra (vö. 1QS 3,6; 8,6; 9,14). Egyszóval a kortárs laikus társadalom iránti kötelességüket abban látták, hogy a legmagasabb szinten betöltsék Ézsaiás engedelmes és szenvedő szolgájának szerepét (Ézs 52,13—53,12). Elhatárolták magukat, hogy az isteni segítséggel valósítsák meg céljukat, és ebben az Igazság Tanítójának éleslátása felbecsülhetetlen értékű útmutatás volt számukra.

Engesztelési szerepükön felül meg voltak győződve, hogy az ítélet végrehajtásának a feladata is az ő kiváltságuk lesz. Azok, akik szándékosan megrontották az igazságot és a lelkiséget, a bosszú eljövendő napján meg fogják kapni megérdemelt büntetésüket. „És mindenkinek, aki azon az úton jár, ez a rendeltetése: a bosszúálló Isten lezúduló haragjából az összes pusztító küldött (angyal) fogja örök romlásra taszítani őket, örökkévaló félelemre és végtelen rémületre a sötét helyek tüzének megsemmisítő székelyében” (1QS 4,12). A közösség tagjai nem láttak következetlenséget engesztelési tisztük és a bűnösök feletti ítélet végrehajtása között, sőt szerepüket mint az

ézsaiási szolga hivatását tekintették, amelyet az „Ember Fia” (Dán 7,17—22) vonásával egészítettek ki, akinek hatalma van az ítéletre, és az egész világ felett gyakorolja majd uralmát.

A közösség igen nagy jelentőséget tulajdonított a víz általi mosakodás rituális tisztálkodásának, noha nem tudjuk, hogy ezeket a szertartásokat ténylegesen mennyire gyakorolták a településeken.³⁰ A közösség kumráni központjában végzett ásatások során felszínre kerültek azok a hosszú vízvezetékek, amelyeket abból a célból létesítettek, hogy biztosítsák használatuk által az állandó vízellátást. Feltételezik, hogy azt a ciszternát, amelyet a főépület déli falánál helyeztek el, egyenesen keresztelőmedencének használták. Másrészt azonban a kumrániak a tisztulási ceremóniájuk végzésénél használták a Jordán „élő vizét” is, vagy éppen a nem messze, délre található Ain Feshkha oázis forrásait.³¹ Mindenesetre a hangsúlyt nem a víz fogalmára helyezték, még csak nem is a szertartás formájára, hanem azokra a szellemi-lelki következményekre, amelyeket a szertartáshoz kapcsoltak. Az 1QS 5, 13—14 szerint nyilvánvalóvá válik, hogy az igazi lélek szerinti bűnbánatot tartották az egyetlen tényezőnek, amely meghatározza, hogy az egyén megtisztult-e vagy nem a tisztasági fürdőben. „Még a vízbe se lépjenek, hogy tisztálkodásban érintkezzenek a szentség embereivel, mert úgysem tisztulnak meg, csak ha megtérnek a gonoszságukból.” Az 1QS 3,4—9-ben újra megerősítést nyer, hogy a víz egyedül nem elég a megtisztulásra valamiféle ex opere operato módon. Ezt csak úgy lehet elérni, ha egyéni életüket egészen alárendelik a Törvénynek és Isten akaratanak. „És csak az Ő igazságában szent szellemmel a közösség iránt — így tisztulhat meg bűneitől, és csupán az egyenesség és alázat szellemében bocsáttatik meg bűne, és lelkének Isten minden törvénye iránti alázatosságában tisztul meg a teste.” A megtisztulási forma, amelyet kedveltek és gyakoroltak, a vízzel való beszórás volt, mint az engedelmes szív adományozásának módja, amelyet Isten ígért az ő népének Ez 36,25—27-ben. A rituális mosakodás úgy szerepel Kumránban, mint a közösségi életnek egyik állandó eleme, azonban a szertartás lelki-szellemi értelmezése ellenére a kumráni irodalomban nem találunk olyan utalást, amelyből arra következtethetnénk, hogy a szekta megkövetelte volna új tagjaitól, hogy vessék alá magukat egy bűnbánati keresztségnek a bűnök bocsánatára.

Ebben az értelemben jelentősen különböztek a kumrániak mind Keresztelő János, mind az őskeresztény egyház gyakorlatától, és úgy tűnik, hogy sokkal inkább hasonlítanak a korabeli zsidóság mosakodási szertartásához. A kumrániak életében annyira jellegzetes volt a tisztasági fürdő, hogy a gyülekezetet közös kifejezéssel a „Nagyok tisztálkodásának” nevezik. Irataikból az is kitűnik, hogy kortársaik közül egyedül magukat tekintették olyanoknak, mint akik lelki értelmezést is fűznek a rítushoz, feltehetően az Igazság Tanítója tanainak hatására.

A tisztasági fürdő gyakorlata által a lélek és erő általi megszentelést igényelték, hogy feddhetetlenül járjanak Isten törvényében (1QS 3,4—9). És mert Isten lelke volt az, aki a valóságban az egyént megtisztította lelki és erkölcsi vétkeiktől, az egyén megszentelődését úgy fogták fel, mint fokozatos folyamatot és nem mint egy azonnali

megvalósulást, amelyet kiegészített az isteni kegyelem és ítélet parancsa. Isten szent lelke által való keresztelést úgy gondolták el, mint a Messiás adományát azért, hogy megakadályozza a gonoszság erőinek beszennyező munkáját (1QS 4,21—22).

A kumráni iratokban nincs semmi utalás, amely pontosan leírná, hogyan is történt egy ilyen tisztálkodási rítusnak a lefolyása. Ameddig megfelelő vízmennyiség állott rendelkezésre, a mosakodásokat a Közösség Szabályzatában lefektetett elvek szerint gyakorolták, anélkül, hogy szükség lett volna különleges intézkedésekre a gyakorlat formáját illetően. Viszont az is lehetséges, hogy a szabadságnak ez az állapota más Palesztinában működő keresztelő csoportok között is fennállhatott, az ti., hogy a vízzel való tisztálkodási rítus aktusa egyformán érvényes lehetett leöntés, alámerítés vagy más formában is. Hogyha a vízzel való behintés volt is előírva, az ótestamentumi mosakodás formája minden bizonnyal a teljes bemeletítés volt, amelyet később a prozelita keresztelésnél is gyakoroltak.³²

A szövetségkötők gyülekezetének különböző közösségi ténykedései között a közös étkezés sajátos fontosságot kap úgy is, mint a közösségi jelleg kifejezése. Ha a szekta ténylegesen azonos az esszénusokkal³³, akkor a naponkénti fő étkezésnek egészen egyszerű jellege volt, amelyen részt vehetett minden arra alkalmas személy, s amelynek helye a közös ebédlőterem volt. Azért, hogy a testvérek gyülekezete ne szenvedjen hiányt, ha az összes tagok nincsenek jelen, a Közösség Szabályzata előírja, hogy a közösség megfelelően betöltheti funkcióját, ha legalább tíz tagból álló szükséges szám van jelen, amelyek közül egynek feltétlenül papnak kellett lennie: „Közösen egyenek és együtt imádkozzanak és együttesen tanácskozzanak minden olyan helyen, ahol legalább tíz férfi van a közösség testületéből. Azonban (legalább) egy pap (kohen) legyen köztük” (1QS 6,3—4). Hogy egy közös étkezésre összegyűlhessenek kisebb vagy nagyobb csoportokban, a pap jelenlétére azért volt szükség, mert az ő feladata volt az áldás elmondása az étel előtt.

A rendes közös étkezésektől eltekintve volt egy egészen szakramentális jellegű étkezés is. Az 1. sz. barlangban talált töredékek egyike, amely szoros rokonságot mutat a Közösségi Szabályzattal, de amely mégsem tartozik szervesen ahhoz, s ezért a Gyülekezeti Szabályzat (1QSa) elnevezést kapta, azt mutatja, hogy ez a szakrális étkezés Kumránban messiási hangsúlyt kapott azáltal, hogy a résztvevők között ott van egy felkent isteni személy, aki a főpap után másodiknak mondja az áldást. Annak az egyedülálló szerepnek a szemléletében, amelyet a közösség magának fenntartott, ezt az étkezési rítust úgy is tekinthetjük, mint a messiási vacsora előképét, amelyet arra az időre vártak, amikor az isteni kegyelem új korszaka is megvalósul. Ezen az étkezésen a papi és dávidi Messiások mellett részt vettek Izrael vénei és bölcei s a gyülekezet hívó tagjai. Ez a szent étkezés kenyérből és borból állott: „És ha közös asztal melletti étkezéshez gyűlnek össze... és a közös asztal meg van terítve... ne nyújtsa ki senki a kezét a kenyér vagy a bor után először a papnál hamarabb, mert ő áldja meg az elsejét a kenyérnek és a bornak. És ha az már ő előttük kinyújtotta a kezét a kenyérre, ő utána Izrael felkentje nyújtsa ki kezét a kenyérért” (1QSa 2,18—20).

Mint azt már előbb említettük, a közösségbe való felvételre jelentkezőknek nem engedték meg azonnal, hogy részt vegyenek ezeken a vallásos jellegű étkezéseken, csak miután letöltötték a második próbaévet is. Éppen ez az elővigyázatosság szemlélteti azt a nagy fontosságot, amit a kumrániak általában a papsághoz és azok előjogaihoz kapcsolnak, s lehetséges, hogy ennek a magatartásnak megfelelője az a nézet is, hogy ez a különleges étkezés tulajdonképpen a szombat napi „szent kenyerek” elfogyasztásának (Lev. 24,5—9) képezhette egy módosított formáját. Eszerint 12 kenyeret tesznek az asztalra egy láthatatlan isteni lény elé más étkezési jelvényekkel együtt, mint tálak, kancsók és kelyhek (Exod 25,29). Azt, hogy a papi mellékjövedelmekre vonatkozó pentateuchi hagyományt szintén komolyan vették, talán az mutatja, hogy az ásatások alkalmával Kumránban nagyon sok állati csontot találtak cserépedényekkel együtt eltemetve. Ezek kétségtelenül sajátos étkezésükkel álltak összeköttetésben. Arra a kérdésre viszont, ami ezekből a leletekből következhetne, hogy vajon a kumrániak ténylegesen gyakorolták-e az áldozatot, nagyon nehéz felelni. Rendes körülmények között, amíg a Templom — ha időlegesen is — a szerintük törvénytelen főpapság ellenőrzése alatt állott, ők nem vettek részt az istentiszteleteken. Természetesen az is elképzelhető, hogy a közösség tagjai a pusztában oltárt emeltek a mózesi ősi hagyomány szerint, és azokon saját papjaik mutattak be Istennek tetsző áldozatot. Másrészt azonban magukévá tehették — és ez is tűnik ki irataikból — a közösségi ima-áldozat eszméjét is abban a meggyőződésben, hogy a kegyes életnek szentelt ajkak imája megfelelőbb áldozat a Teremtő előtt. Addig, amíg az áldozat kérdésében nagyon nehéz bizonyítani s csupán feltevésekre vagyunk utalva, fennáll az a tényállás, hogy a Közösségi Szabályzat nem tartalmaz semmi előírást az áldozattal kapcsolatban. A legelfogadhatóbb következtetés az lehetne, hogy a szövetségkötők közössége legnagyobb feladatának tekintette felajánlani egész önmagát Istennek: „Midőn ezek a fenti követelmények szerint lesznek meg Izraelben, a szentlélek alapjaként, örök igazságként... és kegyelemként a földnek, inkább mint az égő áldozat húsa és a véres áldozat kövérsége: akkor az ajkak fohásza jog szerint is olyan (lesz), mint az engesztelő illatáldozat és a gáncstalan út, mint a kegyesen foga-dott áldozati felajánlás” (1QS 9,3—5; vö. Péld. 15,8—29).³⁴

A kumrániak minden törvényükben és szokásukban a törvényes papság eszméjét, egy szigorú fegyelmet, Isten akaratának való engedelmességet és a régi mózesi Törvény erkölcsstanához való teljes odaadást próbáltak kifejezésre juttatni. Az ő hitük sokkal következetesebb volt, mint sok tekintetben a korabeli judaizmus, ahhoz a képhez viszonyítva, melyet az Ótestamentumban találunk.

DR. SZABÓ ÁRPÁD

JEGYZETEK

¹ J. Liver, *Revue de Qumran*. 6/1957, 3—30.

² W. F. Albright: *From the Stone Age to Christianity*, 1957.

³ M. Burrows: *A holttengeri tekercsek*. Budapest 1961, 223. l.

⁴ Albright-Mann: *Qumran and Essenes: Geography, Chronology and Identification of the Sect*. Theological Collections, London 1969, 17. l.

⁵ F. M. Cross: *The Bible and the Ancient Near East*. New York 1961, 133—202. l.

⁶ Josephus minden valószínűség szerint helyesen őrizte meg a főpapak sorrendjét, és így Ben Sirak jóval a J.e. III. század vége előtt keletkezhetett, mivel a zsidó történetíró Igazságos Simon főpapságát e század közepére teszi.

⁷ Több vonatkozásban is szoros kapcsolatot tudunk kimutatni a Magasztalások (Hodayot) és Enok könyve II. része között, amelyet kétségtelenül a J.e. II. század első évtizedeiben zsidó nyelven írtak.

⁸ Albright: I. m. 20. l.

⁹ E. Bickerman a Jour. Bib. Lit. 69/1950, 245—260. l. a könyv eredetét a J.e. II. század első negyedére vagy a III. század utolsó évtizedére teszi.

¹⁰ Kovács Károly: Hellenizmus, Róma, Zsidóság. Köln—Bécs 1969, 353. l.

¹¹ Albright-Mann: I. m. 19. l.

¹² Izrael Isten ültetvénye vagy szőlőskertje (Ézs 5,1 kv): ezzel a megjelöléssel a szerző a zsidóságban megindult vallásos mozgalmat, vagyis a hassidimeket jelöli meg. Mivel pedig Aront, a papság őseit is említi Izrael (a nép) mellett, azért a megterési mozgalomban hangsúlyozottan kiemeli a papság szerepét.

¹³ A kutatók többsége a 390 esztendőzt Ez 4—5-ből kölcsönözte, tehát nem történeti visszaemlékezésből származó „kerek” számnak veszi.

¹⁴ Az esszenusok (görögül essenoi vagy essaioi) nevének értelmezése körül sok vita folyt. Ma valószínűnek látszik, hogy a héber chasid arámi változatának, chasajának az elgörögösített alakja.

¹⁵ A farizeus név elkülönültet jelent, de éppen az a bizonytalan, hogy milyen elkülönülés hozta létre ezt a nevet. A farizeusok mint a törvény hível egyrészt elkülönültek a hellenistáktól, akik elhagyták az ősi hagyományt, de elkülönítették magukat minden tisztátalantól vagy mindattól, ami azt előidézheti.

¹⁶ Minthogy a cádokita és szaduceus a héberben azonosak, ezért olyan feltevések is voltak, amelyek a kumráni mozgalmat legalábbis kezdeti szakaszában a szaduceusokkal azonosította. A szaduceusok valójában nem voltak a farizeusokhoz és esszenusokhoz fogható párt, hanem a vezető papi családok és rokonságuk csoportja. Legnagyobb befolyásuk a J.e. II. század második felében volt, de politikai jelentőségüket és vezető szerepüket később is megtartották.

¹⁷ Ézs 40,3 versének buzdítását a farizeusok is magukra vonatkoztatták. Szintén voltak társaságaik, amelyek hasonlóságot mutatnak a kumráni közösséggel. Tagjaikat haberim-nek vagy rabbim-nek nevezték, ahogyan a Közösségi Szabályzat is emlegeti a tagokat.

¹⁸ Josephus: Zsidóháború; Zsidók története. Philo: Hypotetica. Plinius: A természet története.

¹⁹ E. F. Sutcliffe: The Monks of Qumran, 1960, 152. l. Vö. A. R. C. Leaney: The Rule of Qumran and Its Meaning, 1966, 210. l.

²⁰ A. Dupont-Sommer: The Jewish Sect of Qumran and the Essenes, 1956, 87. l.

²¹ A Törvény: Lev 24,16. De lásd még a Tízparancsolatban: Ex 20,7. A közösség a névtabut szigorúbban vette, mint a korabeli zsidóság.

²² Ilyen esetről szól a nevezetes Újtestamentumi hely: ApCsel 5,1—11.

²³ Ez összhangban van a rabbinikus szabályokkal, amelyek a szentelt italok használatát szigorúbban korlátozzák, mint más anyagokét.

²⁴ M. Burrows: I. m. 190. l.

²⁵ Uo. 191. l.

²⁶ Ez a szertartási mozzanat a Deut 27—30. fejezeteket idézi. Jellemző s a papok magasabbrendű szerepére mutat a lévítákkal szemben, hogy az áldó és Istent magasztaló igéket a papok, míg az átokformulákat a lévíták mondják. Az ismétlődő „ámen, ámen” a nép részvételét jelenti a szertartásban.

²⁷ Valószínű az a feltevés, hogy amikor a J.e. 31-i nagy földrengés után a közösség tagjai elhagyták a központi települést, más helyi csoportok keletkeztek, amelyeknek legalább egy része feladta a nőtlenség elvét. Vö. G. Vermes: Discovery in the Judean Desert, 1956, 17. l.

²⁸ F. F. Bruce: Second Thoughts on the Dead Sea Scrolls, 1961, 117. l.

²⁹ W. H. Brownlee: The Biblical Archaeologist, 1951, XIV. nr. 3,54. l.

³⁰ J. M. Allegro: The Dead Sea Scrolls, 1956, 90. l.

³¹ Vö. Cross: I. m. 68. l.

³² H. H. Scobie: John the Baptist, 1964, 93. l.

³³ R. K. Harrison: The Archeology of the Old Testament, 1963, 109. l.

³⁴ A közösség feleslegesnek minősítette az áldozatokat. Ezek helyét szerintiük az igazságos életnek és az imádságnak kell betöltenie. Ezzel a felfogással a J.e. VIII—VI. századi nagy próféták tanítását valószínűsítjük meg. Vö. Ézs 1,11; Ám 5,21—24; Mík 6,6—8; Jer 6,20; Hós 6,6; Zsolt 50,8—12; 1Sám 15,22.

IGAZ EMBER, MŰVÉS Z TANÁR

(Márkos Albert, 1878—1949)

Márkos Albert tanár úr, volt tanítványainak Berci bácsija, mint latintanárunk megtanított — többek között — erre a latin közmondásra is: „Quem dii oderunt, pedagogum fecerunt.” A közmondás igazságát szavakkal sohasem igyekezett cáfolni, de egész magatartásával, tanítványaihoz fűződő kapcsolataival szüntelenül bizonyította annak ellenkezőjét.

25 éve halott, és még mindig tanít. Munkássága nyomán tanítványai az életet komolyan vevő, de vidáman szemlélő új emberként kerültek ki az életbe, és jó tanítványként tovább hintik az emberbe vett hit magvát.

Osztályomnak az elsőtől osztályfőnöke volt hét éven át. Sokszor láttuk összevont szemöldökét, szikrázó szemeit, de már az első hetekben annyira megszerettük, hogy félni tőle sohasem jutott eszünkbe. Pedig kétségtelenül nagy tekintélye volt.

Hadd idézzem egyik tanítványának, Böződi György írónak rövid vallomását: „Az élő nyelveknél azért szerettem jobban a latint, mert ezt nem kellett hallani és beszélni. De lehet, hogy azért is, mert kitűnő latintanárunk volt, a Márkosok apja. A gyermekei mind művészek lettek, ő mint tanár volt művész.” — Ez a vallomás nemcsak megható, hanem meggyőző is: egy, a hallását már kora ifjúságában elvesztett, felettébb érzékeny ember kései hálájának, köszönetének finom megnyilvánulása. Csak a tanítványai tudják igazán, hogy a Böződi megállapítása milyen igaz. Márkos tanár úrnál nem az volt a leglényegesebb, hogy mit, hanem, hogy hogyan tanított. Egész gimnáziumi életünkben talán a legkitörőhetetlenebb emlékem ezzel kapcsolatos: a párbajok! A fiatalok közti szópárbajokat mindig meghallgatom és nagy élvezettel — a rádión, de a Berci bácsi ötletéből fakadt párbajok mások, többek voltak. Nemcsak a tudást, hanem a jellemet is fejlesztették. Ő csupán egy volt a hallgatók közül. A harcot a kihívó és a kihívott vívták. Kérdéseket tettek fel egymásnak a latin nyelvből, nyelvtanból. — Míttesz, mit tesz? — Hangzott fel az egyik kérdés. Berci bácsi a háttérből csendesen helyesbített: „Míttesz (mít-tész) mit jelent?” Azt már az elején belénk véste, hogy bátor gyerek csak magánál erősebbet hív ki párbajra, de ilyen és hasonló helyesbítésekkel, apró észrevételekkel tudatosá tette tanítványaiban, hogy a győzelmet csak tiszta eszközökkel és komoly munkával érdemes kivívni.

Művésze volt-e pályájának? Kétségtelenül az, de ennél sokkal több is: egész ember volt, tanár mivoltának aranyfedezete tiszta, töretlen, meg nem alkuvó embersége volt. Nem kellett szakmai nagyképűség vagy szüntelenül kovácsolt tanári tekintély mögé rejtőznie, vagy rejtegetnie a köztudat szerint a tanári tekintéllyel össze nem gyeztethető emberi gyengeségeket.

A Bácsi-torokban töltött kiránduláson Márkos tanár úrnak — néhány pohár bor után — a hangulata magasra szökkent:

„Fekete zsöndölyös, fekete zsöndölyös
Tarcsafalvi bíró háza,
Sírva sétál benne, sírva sétál benne
Tarcsafalvi bíró lánya“

csendült fel ajkán ez az előttünk addig alig ismert zamatú nóta. Valami egészen új levegő csapott meg, különösen amikor utána eljárt a csúrdöngölőt is. Felejthetetlen élményünk volt, de felejthetetlen volt az is, amikor másnap latinóra előtt az osztály felállva ezzel a nótával várta. Nem szidott össze, csak egyetlen pillantással levette napirendről e pillanatnyilag nem időszerű ügyet.

Egyszerűségét, természetességét és egyedül a hivatástudattal magyarázható nevelői módszerét megismerve, kétkedés nélkül fogadtam az édesanyám elmesélte kis történetet a Márkos tanár úr első házasságából.

Menyasszonya, édesanyám távoli rokona, felfelé tekintő közép-birtokos család leánya volt. A szülők fő gondja — a birtok szaporításán kívül — a társadalmi emelkedés, ami a századforduló gyakorlatában egyet jelentett a „közönséges“ emberekkel: parasztokkal, munkásokkal szemben „a három lépés távolság“ szigorú betartásával. — A menyasszonyi házhoz az esküvő előtti napokban hivatalosak voltak a Berci bácsi szülei is. Édesanyja, városi társaságokban járatlan, fejkendősen néni, falusi tanító felesége, egy napon kendő nélkül ült le az ebédhez. — Édesanyám, hol a fejkendője? — kérdezte később Berci bácsi. — Tudod, fiam... anyósodra menendő... hát tudod, nem szenvedheti az olyasmit... arra is adni kell ám. — A vőlegény szeme fellobbant: — Ennél a háznál nem lesz esküvő, amíg édesanyám fején nem lesz ott a kendő ismét. —

Márkos tanár úr nem alulról jött menekültként érkezett a tanári pályára. Őt hivatástudata még erősebben odaláncolta a szülőföldje népéhez. A kapaszkodással való társadalmi emelkedést mereven elutasította. Mindössze szerelmes volt, de a népetől rászabott kötelességtől való szabadulásra a szerelemtől sem fogadott el menlevelet.

Azt hiszem, hogy a gyermekekkel való bánásmódjának sikerét egyedül a soha nem fitogtatott szeretet eredményezte. Hidegh tanár úr óráján egyszer — többek közt — az osztály rendetlenkedett. A tanár úr beírta az osztálykönyvbe a „glosszáját“, ahogy neveztük: „Az egész óra alatt különösen az ablakfelől ülők feltűnően mormogtak, zavarták az előadást, összehavazták a padokat.“ Az osztályfőnöki óra: a latinóra kezdetekor az ablak melletti padsorban senki sem ült. Az egész osztály a másik padsorban szorongott. — Berci bácsi egy pillanatig meglepődve nézett ránk. Ő azonban igazán ismerte a dörgést, a tekintete nyomban az osztálykönyvre esett. A szemében mosoly bujkált, de hangja komoly maradt: — Nagy gazemberek vagytok, de azért ezt máskor mégse tegyétek. — És mi nem tettük.

Bizonyos tekintetekben a legjobb értelemben vett elfogultság vezette. Amikor mint egyetemistától megkérdezte tőlem, hogy milyen pályát választok és azt feleltem: ügyvéd leszek, ezt mondta: — Meg fogod-e állni a helyedet ott, hiszen nincs olyan tág lelkiismereted — remélem.

Róla emlékezett meg a televízióban a soha el nem múló hála szavaival Kovács György színművész, a nép művésze, amikor elmondta, hogy Márkos tanár úr éles meglátásának, az emberekkel való törődésének, tanácsainak köszönheti nem kis mértékben, hogy a színészi pályára lépett.

Azt, hogy mi mindent tanultunk tőle, egy rövid megemlékezés keretében még vázolni sem tudom. Csak annyit mondhatok, hogy tantárgyait, a magyar és latin nyelvet odaadással tanultuk. Órái, előadásai lebilincselőek voltak. Amit tőle tanultam, azt ma is tudom. Minden tanítványa tudja, hogy nagyon sokkal tartozik neki.

És felmérhetetlenül sokkal tartozik neki Egyházunk is az Uzoni Fosztó-mű magyar fordításaért, ezért az önzetlen, egyházszeretetből végzett hatalmas munkáért.

Áldott legyen az emléke.

ÜRMÖSI KÁROLY

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

BIZONYSÁGTEVÉS

Jn 18, 37—38

Képzetelem — mint legtöbb gyermeké — képeskönyveken gyakorolta bontakozó szárnyait. S most, hogy 70 évre eltávolodtam első gyermekkori képeskönyvélményeimtől, nyugodtan bevallhatom, hogy első számú kedvenc képeskönyvem a Brehm-sorozat volt, *Az állatok világa*. Utána azonban — s ez is vallomás — édesapám Nagy Képes Bibliája következett.

Az evangéliumi képek közül legmélyebben a Munkácsy képei: *Krisztus Pilátus előtt* és az *Ecce homo*, valamint Cornicelli: *A kísértés* képe foglalkoztatta a képzeletemet. Ezek előtt a mesterművek előtt sokszor álltam elmélyedve azután is, hogy felkerültek a székelykeresztúri lelkészi iroda falára.

A családi hagyomány szerint az első kérdésem ez volt: „Miért áll az a fehér ruhás ember olyan egyedül azon a képen?”

Ahogy vallásórákon leperegtek előttem Jézus perének részletei és megismertem a per hároméves hátterét, erre a kérdésre kerestem feleletet: miért kellett Jézusnak olyan egyedül szembeszállania Isten országa ellenségeivel, és miért kellett olyan *magarahagyottan* meghalnia a kereszten? S ma, a 76 évet töltött ember érett szemléletével, ha magam elé idézem a *Krisztus Pilátus előtt*öt vagy az *Ecce homot*, az, amiket látok ezeken a képeken, vagy azok, akik reám néznek ezekről a képekről, éppen úgy megrendítenek, mint ébredező gyermekszivem első tapasztalata, mert az alkotóművész erejének rádöbbenésével azt mondja nekem: ezen a képen mindenkinek igaza van! Ma Munkácsy ecsetje nem azt mondja nekem, hogy azért emeltem ki Jézust a kép sötét tónusából, mert csak neki van igaza, hanem azért, mert az ő igazsága különb igazság, tökéletes igazság; az ő igazsága: a valóság, Isten igazsága.

A fekete betűk a fehér papíron nem tudják visszaadni Pilátus kérdésének hangszínét. Ez a kérdés: „Micsoda az igazság?” tele lehetett gúnnyal, göggel. S talán a párbeszéd Pilátus részéről így folytatódott tovább: „En megmondom neked, te zsidók királya, hogy mi az igazság. Nézd azt a sisakos, dárdás legionáriust; ő itt az én igazságom!”

Pilátus igazsága: *a hatalom igazsága!*

S emlékeztek, hogy ül ott a főpap? Sült róla a fellebbezhetetlen tekintély, a törvény sérthetlenségének tudata.

A főpap igazsága: *a törvény igazsága.*

S gondolatok szegény Júdásra! Most még valahol kéjjel számlálja a 30 ezüstpénzt... A kereszt árnyéka nemsokára ráhull szerencsétlen lelkére: áldozata lesz a pénznek.

Júdás igazsága: *a pénz igazsága.*

Ha szépírónak születtem volna, én is megírtam volna Jézus élettörténetét.

Azzal kezdtem volna, hogy Jézus, miután édesapja meghalt, átvette a műhelyt és a család gondját. Dolgozott a műhelyben, a kertben, ápolta a szőlőt, a fügefákat, a mezőn magot vetett és termést gyűjtött. Munka közben elleste a természeti világ titkait, csodálta tökéletes rendjét, meghatották a gondviselés sűrű jelei, nyugalommal és gyönyörűséggel töltötte el a szépség, harmónia gazdag áradása.

Vonzóerő árad személyiségéből, melynek érintésére kitérültek előtte a műhelybe bejáró emberek. Sok panaszt, aggodalmat behordtak a műhelybe, sok gondot, bajt kitergették eléje. Jézus sokat töprengett azon az ellentétén, amelyet a természeti

világ és az emberi élet között felfedezett. Odakiint tökéletes rend, a gondviselésnek millió jele. Isten felhossa az ő napját, esőt ad a maga idejében, kijelöli a hangya útját a fű között, eteti az ég madarait, ruhazza a rét virágait; még a rókáknak is barlangjuk s a hollóknak fészkek van, s mennyi embernek mennyiszere nincs ahová fejét nyugodtan lehajtania.

Bántotta ez az ellentét!

Egy napon hírt hallott, hogy lent délen, a Jordán mellett, megszólalt János. Ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy lemenjen hozzá, hogy meghallgassa. Találkozásuk fordulópont a Jézus életében. Számára ott nyílt rés a valóság falán, ott vilant fel az igazság, melyről bizonyosságot kell tennie: „Isten a mi Atyánk, mi az ő gyermekei, egymás testvérei vagyunk! Szeressük Istent teljes szívünkkel és felebarátainkat, mint önmagunkat!”

Az evangéliumokban életének ez a megrendítő ténye költői képből maradt reánk. Megrendült ő is, mint minden próféta elhivatása pillanatában. Önmagával való győzelmes vívódását az evangéliumok költői képsorban vetítik elének Cornicelli képén: A kísértést nem lehet elfelejteni. Az a két tág-kerekre nyílt szem, a bennük ülő rettenet és elszántság, a keskenyre összeszorított száj és a görcsbe összefutott ujjak művészi tökélyvel fejezik ki azt a tusát, ami Jézus lelkében foly, s a művész a beleélést még segíti azzal, hogy Jézus háta mögött ott settenkedik egy homályos alak, aki a fejére királyi koronát próbál illeszteni.

Győzelme után hova vigye először az örömhírt? Kiket tegyen legelőször boldoggá? Hová vigyen első biznyságtévő útja?

Naiv, mint minden próféta.

Hazamegy övéihez, falusfelei közé.

S biznyságtételének hallatán a názáreti hangadók — emberi igazságok biznyságtévői — betelének haraggal, és József fiát, Jézust kiűzik a városból.

Ugy ment tova, mint aki háta mögött a lenyugvóra hajló nappal, nyílegyenes úton, egyenesen kelet felé tart. Arnyéka, messzire előre nyúlva, előtte halad, s ő azt megelőzni nem tudja, egészen a Golgotáig.

S Nagypéntek után? ...

Csend ...

Három évi magvetésnek lesz-e csirázása, lesz-e aratása? Van-e tanítvány, aki a biznyságtételt folytassa?

Péterekben úgy indul növekedésnek a tanítvány, ahogy csirázásnak indul a földben a mag. A maghéj megpattanását, a csirázás apró sercenéseit, a zsendülés neszeit csak Isten hallja, és a megtermékenyített tanítványi lélek nyugtalansága jelzi. Húsvétot ezek a lelki neszezések, ezek a szívről szívre szálló suttagások töltik meg tartalommal, teszik fényes ünnepé: „A sír üres!”, „Az Úr él!”, „A Mester fel-támadott!”

Ha ezek a húsvéti neszek nincsenek, elmarad a pünkösdi kiállítás, a bátor biznyságtétel. Es nem nőnek fel oda, hogy amikor rájuk veretik a ki tudja hány botot, örömmel mennek értük szorongó övéikhez, hogy méltókká lettek arra, hogy Jézus nevéért gyalázattal illetessenek.

A biznyságtévés mércéjét Jézus örök időkre így állította fel: „Ha valaki jönni akar én utánam, tagadja meg magát, vegye fel az ő keresztyét, és kövessen engem.” Aki vele életében ebből alkudni próbált, az mint tanítvány elveszett, megbukott. Péterék felnőttek ehhez a mércéhez. Biznyságtételük láncszemszerűen illeszkedik bele abba a végtelen sorba, amely — mint az olimpiai staféta a lángot — Isten igazságát az idők ébredő mélyéből mindmáig hozta.

Ma is ez, továbbra is ez, örökre ez a tanítvány mérlege. A milyen mértékben éleled biznyságtétel, olyan mértékben vagy tanítvány, olyan mértékben vagy keresztyén, olyan mértékben vagy unitárius és mindenek fölött és előtt olyan mértékben vagy unitárius lelkész.

Ünneplő Gyülekezet, kedves Atyámfiak!

Engedjétek meg, hogy e számomra több okból megható alkalommal elmélkedé-siünket személyes vallomással fejezzem be.

1898-ban születtem. Eletelem biznysága annak, hogy Isten, ha az emberrel célja van, életébe, ha kell, erőszakosan is, beleavatkozik. S akarata véghezvitelére eszközül olyan embereket használ, akiknek az illető ellenállani nem tud.

22 éves koromig, tudatosan és határozottan, gazdamérnöki pályára készültem. Tanítóim, tanárain, sőt édesapám is meg volt győződve arról, hogy annak is születtem.

Isten 1920-ban ellenkező irányba erőszakolta életemet. Hadifogságból hazakerülve, édesanyám addig sírt, könyörgött, amíg beiratkoztam a teológiára. A helyzetbe csak háromszori megszökés után tudtam belenyugodni.

Négy év múlva, zsebemben a lelkészi oklevéllel, repültem volna bármelyik falusi egyházközségbe, ahol kert vár és némi föld, amelyikbe ekét akaszthatok. Isten ismét erőszakkal beleavatkozott az életembe. Egy tengeren túli hittestvérünk makacsságával arra kényszerített, hogy mint missziós lelkész az Egyesült Államokban kezdjem meg a lelkészi szolgálatot. Egy évbe került, amíg jóakaróim legyőzték ellenállásomat és hajóra szálltam.

Csak 1925-ben értettem meg, hogy mit akar velem Isten.

Abban az évben Chicágóban egy hónapot együtt töltöttem Balázs Ferencsel. Számára akkor már megnyílt a valóság rése, s kibetűzte azt az isteni igazságot, melyről bizonytságot kell tennie.

Akkor már prófétált. Próféciája, mint minden prófécia, első hallásra botránkozást keltett.

Tanítása szerint már túlnőttünk azon az életformán, amelyben a valláserkölcsi értékek: ünnepi ruha, melyet vasárnapra felveszünk és hétfőn reggel a szekrénybe visszaakasztunk, amelyben az ember valláserkölcsi ténykedései nem egyebek, mint érdemet szerzők az üdvözülésre.

Nekünk arrafelé kell tartani, ahol az élet egységnek látszik; ahol a lélekbe felgyült valláserkölcsi értékek elvegyülnek egész életünkbe, áthatják munkánkat, meg-nemesítik szórakozásainkat. Méltóbbá leszünk arra, hogy Isten gyermekének nevezessünk, és békülékenyebben leszünk képesek élni embertársainkkal.

Próféta lévén úgy fogta fel ezt a megáldott igazságot, mint amelyért élni-halni kell. Egész élete, alkotásai, irodalmi művei hűséges, bátor, önfeláldozó bizonygatótételének bizonyosságai.

Tágra nyitotta lelkem ablakait, s feltárult előttem az unitárius lelkészi hivatás gyönyörű mezője. Vártam én is, hogy hazajjtek s beálljak a bizonysgtevő tanítványok sorába.

Most, hogy kereken 50 esztendei szolgálat után a tényleges lelkészi szolgálat mezejéről félreállani készülök, fogyhatatlan gyermeki hálával gondolok Istenre, aki atyai szeretetének erőszakjával a lelkészi hivatás mezejére kényszerített.

Hálával és testvéri szeretettel őrzöm Balázs Ferenc emlékét. Életembe úgy avatkozott bele, mint Isten eszköze. Altala lett világos számomra Istennek velem való akarata és nyert értelmet számomra a lelkészi hivatás. Amen.

LÖRINCZI LÁSZLÓ

TETTEINK ÉLTESSÉK EMLÉKÉT !

— A Berde-serleggel elmondott beszéd —

Főtanácsi ebédeink régi hagyományát újítjuk fel, amikor harminc év elteltével ismét a Berde-serleggel köszöntöm egyházi tanácsosainkat és vendégeinket. Attól kezdve, hogy Berde Mózsza nyolcvanegy évvel ezelőtt elhunyt és mintegy hétszázezer forintnyi vagyonát az unitárius egyházra hagyományozta, szokássá vált a megemlékezés legnagyobb alapítványtevőnkéről évente, a főtanácsi gyűlések alkalmával. Az utolsó emberöltő folyamán azonban mintha megfeledkeztünk volna róla, s ennek nemcsak az az oka, hogy egyházunk most más alapokból tartja fenn magát, hanem hogy Berde Mózsza alakjára árnyék esett, és fő erénye, az adakozás is egy időre megcsappant; ne mondjam: kiment divatból.

Berde Mózszt ezen a néven 1815. december 15-én jegyezték be a laborfalvi anyakönyvbe, ő magát mindig Mózsának írta attól kezdve, hogy megtanult írni a

falusi iskolában. Mint határőr fiúnak, csak különös engedéllyel sikerült beiratkoznia előbb a székelykeresztúri, majd a kolozsvári kollégiumba, sőt amikor a külső akadályok ellenére megszerezte Marosvásárhelyen az ügyvédi diplomát, annak háttára is rávezették, hogy ha ő maga felmentvényt is kapott, maradékai kötelesek az örökös katonai szolgálatra. Leszármazói azonban nem maradtak, ő maga közéleti pályára lépett, s 1848-ban mint Háromszék kormánybiztosa játszott fontos szerepet. Nevéhez fűződik a háromszéki ellenállás megszervezése 48 októbertől 49 januárig.

Most azonban beszéljünk Berde Mózsá életének második, hozzánk közelebb álló szakaszáról, amíg különböző közéleti funkciói mellett egyházunk főtanácsának és képviselő tanácsának tagja, jogtanácsos, a jószágfelügyelőség elnöke, a jogi, nevelésügyi és pénzügyi bizottság elnöke volt (de az egyház főgondnoka soha, mert az akkor csak főnemes lehetett). Ezalatt gyűjtötte hatalmas vagyonát. A vagyonszerzés akkor is gyanús volt — mi tapad hozzá: vér vagy veríték, és kié? Nos, a mi Berde Mózsánk ebben a tekintetben rendhagyó jelenség. Kis jegyzőkönyvében olvashatjuk ezeket a sorokat, ő jegyezte ki Szentiváni Mihálytól:

Nincs zsellérem, sem jobbágyom,
Két tenyerem a jószágom;
Vagyon nekem tenyerem,
Leszen nekem kenyerem.

Hatalmas munkabírása, éles esze, szorgalma és kitartása valami olyan takarékos-sággal és fősvénységgel párosult, amiről csak a balzaci regényekben olvashatunk. Így szerzett az a tenyer — amely tollat, de kardot is forgatott — nemcsak gazdájának kenyeret, hanem Berde-cipót, naponta háromat 71 kolozsvári, 36 tordai és 50 székelykeresztúri szegény tanulónak felekezetre vagy nemzetiségre való tekintet nélkül. A Berde-cipó csak egy kis jelképes része annak a vagyonnak, amelyből százszézer forintot két főgimnázium építése emésztett fel, s jutott belőle árváknak és vakoknak egyaránt. Minket azonban most nemcsak a forintok és krajcárok érdekelnének, amelyek egyházunknak félszázadon át egyik fő anyagi erőforrását jelentették, hanem az indulat is, amely az alapítványtevőt fűtötte. „Egész életemen át — írja végrendeletében —, úgyszólván gyermekésem óta egy szent célért küzdöttem, sokszor gúny és nevetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden élvezetet megvontam, csak hogy az elembé tűzött nagy célt megközelítsem; meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének erős akarattal. Isten megáldotta igyekezetemet, jutalmazta fáradságomat.”

Most pedig nemcsak azért emlékezünk Berde Mózsára, hogy életét és munkásságát népszerűsítsük. Ezt szépen megírta munkatársa, Benczédi Gergely, akinek nagy része van abban, hogy a vagyont nem hódíthatták el a végrendelet ellen támadó rokonok. Nemcsak azért, hogy ne menjen feledésbe annak az embernek a neve, akit Petőfi Sándor is úgy szólított levelében, hogy „kedves cimborám”, s aki előbb-utóbb csak elfoglalja történetírásunkban is az őt megillető helyet. Azt mondtam volt, hogy Berde Mózsá akkor esett ki az emlékezetünkéből, amikor egyházunkban megirritultak a jókedvű adakozók — s hogy folytassam —, amikor az a nézet kezdett kialakulni: minek adakozni, amikor minket úgyis eltart az állam. A főtanács elé terjesztett jelentésekből világosan kitűnik, hogy egyházunk milyen komoly segítséget élvez a vallásügyi kormányzat részéről. Egyházunknak azonban csak akkor van létjogosultsága, ha a hívek igénylik, hogy legyen templomuk, papjuk, abban az unitárius hit szerint prédikáljanak. Az egyházi és világi előjáróknak pedig az a feladatuk, hogy ezt az igényt ébren tartsák, s megteremtsék hozzá az anyagi feltételeket.

Berde Mózsá szelleme mégsem veszett ki egészen. S itt megint csak a „szegény legény“-re gondolok, akiről ő írt, vagy a szegény asszonyra, akinek a garasáról a Bibliában olvashatunk. Mert éppen egyszerű híveink, a névtelenek mutatták a legszebb példát, mint az a korondi gazda, akinek a neve azon a székely kapun marad fenn, amelyet hétezeröttszáz lejes adománya folytán a templomudvar bejáratához nemrég állítottak fel. Egyházunknak az utóbbi hónapokban anyagi nehézségekkel kellett megküzdenie. De ennek köszönhető, hogy megmozdultak világi embereink, akik szórványokban vagy az élet más területein élnek, és bebizonyosodott: vannak még belső tartalékaink.

S bocsásson meg nekünk Berde Mózsá, akinek bor ritkán került az asztalára, és azon gyertyatartó helyett csak egy átfürt palakockában valami apró gyertya égett, ha most mégis borral és több fényvel adózunk emlékének. Tetteink éltessek emlékeit!

DR. MIKÓ IMRE

MEKKORA HELYEN ÁLL A KENYÉR ?

1Kir 17,11

Hozz, kérlek, egy falat kenyeret is kezekben.

Oszi hálaadás ünnepe... Képzeljétek magatok elé egy kenyeret! Én is ezt teszem... Szinte érzem a kenyérsütés illatát. Szinte látom a földművelő mozdulatát vetéstől aratásig, amint a kenyeret előteremti.

Kérdezem: Mekkora helyen áll a kenyér?

Nincs két arasznyi hely sem, melyet elfoglal az asztal közepén. Mégis mekkora helyen áll az emberiség életében! Felmérni sem lehet a mi mértékegységeinkkel!

1. Helyet foglal mindjárt a Szentírás elején:

„Orcád veritékével egyed a te kenyeredet!”

Egy mondat csupán... Egy mondat úgy elkallódhatik a világban, hogy annak nyoma sem marad az emlékezetben és a lélekben! De ez a mondat, melyet Ádám hallott a Paradicsomból való kiűzetés után, nem veszett a semmibe, nem tűnt el feledésbe. Nem tünhetett el, mert Isten ítélete ez! A férfinak szóló kemény parancs... bár hamarosan átszállt az asszonyra is a létért való kemény küzdelemben. — A kenyér érdekében ott van azóta is minden homlokon a becsületes munka hevében. Amíg kenyér kell az embernek, veritékeznie is kell érte; és amíg veritékhullatás lesz, addig kenyerre is lesz az embernek! A becsületes úton szerzett kenyér... a visszaszerzett Eden! Emberi boldogság a földön!... A boldogság és az igazság akkora helyen áll a földön, amekkora helyen érte veritéket hullatnak, amekkora helyen érte megdolgoznak kézzel vagy ésszel! Minden falat kenyérré kell jutnia egy gyöngyszemnyi veritéknek is! Nem Isten átka ez, hanem nyugalom arról, hogy megérdemeltük a betevő falatot. Olyan igazgyöngy a veriték, melyet Isten kenyérré vált az ember számára. Ertelmezzük így ezt a bibliai helyet, melyen először találjuk a kenyeret, és meglátjuk, hogy Ádámnak is volt oka a hálaadásra!

2. Helyet foglal a kenyér a pusztai vándorlás leírásában is.

Keserű volt a szolgaság kenyerere. Páskát — kovásztalan kenyeret — sütöttek helyette, és nekivágtak vele a pusztának. — Amíg tartott a páskából, mégcsak túrt valahogy a nép a vándorlás viszontagságai közt. Úgy gondolkozhattak akkor is: — Inkább egyem egyszer egy nap s akkor se egyebet, mint száraz kenyeret hideg vízzel, de szabad és független legyek. Fel ne panaszolják falatjaimat! Ne legyen se irigyem, se szánóm!

A vándorló zsidóknak azonban elfogyott az utolsó betevő falatjuk is egy idő után. Akkor aztán megváltozott sokak véleménye. Akkor már hibáztatni kezdték a vezért és a vezetőket, hogy miért hozták el a húsosfazakak mellől, a rabság kenyerétől őket.

— Bár meghaltunk volna az Úr keze által Egyiptom földjén, amikor a húsosfazakak mellett ültünk és mikor jóllakhattunk kenyérral.

A kenyér helye azonban nem maradhatott betöltetlenül!

Isten csodája — mint minden természetes dolog —, hogy megjelent a pusztai földön a kenyérpótló manna. Annak a földnek jellegzetes terménye: magocska, mely szárnyas ernyővel szálldos a szélben, és ha valahol légi nyugalom keletkezik, földet ér. A nép kérdezte: „Mann?” (Mi ez?) Mózes felelte: „Ez a kenyér, melyet az Úr adott néktek eledelül.”

Ez a kicsi, első napsugártól elolvadó morzsa is Isten gondviselésének tanúja. Hirdeti, hogy akkora helyen áll a kenyér, ameddig az isteni gondviselés kiterjed... Legyünk hálásak érte!

3. Helyet foglal a mindennapi kenyér Ilyés történetében...

Innen való a beszédem alap gondolata is.

Ilyés próféta egy inséges esztendő nyarán Száreptába vándorol. A város kapujában megszólít egy asszonyt, aki rőzsét szedeget, hogy utolsó fuvintásnyi lisztjét utolsó csepp olajával megsüssse beteg fiának:

— Kérlek, hozz egy kevés vizet nékem valami edényben, hogy igyam...

Hozz, kérlek, egy falat kenyeret is a te kezekben!

Az asszony az anyai ösztön keserűségével felel. Szavaiban benne van a szemrehányás: — Vegyem ki fiam szájából az utolsó falat kenyeret is érte, s a fiam pedig haljon éhen?!

Tudjuk tovább is a történetet. Ilyést nem lehet lebeszélni. Kitart az éhesek könyörtelen követelésével: — Süss abból a kicsi lisztből és csöppnyi olajból előbb ne-

kem egy pogácsát! — Fizetésül hitét nyújtja az asszonynak: „Azt mondja az Úr, Izrael Istene, hogy sem a vékabeli liszt, sem a korszóbeli olaj meg nem kevesül addig, míg az Úr esőt ad a földnek színére.” Aztán a gyermek is életben maradt, a próféta is evett, az asszony lelkébe is nyugalom szállott a történet végén.

Mi pedig meglátjuk azt, hogy mekkora helyet tölt be a kenyér az inség és nyomor idején, és megtudjuk, miért kell azt úgy megbecsülni. Az emberiség annyi nyomort élt át, hogy írók azt mind megírni nem tudnák; hogy könyvek azt mind be nem fogadnák; hogy olvasók mind elolvasni nem tudnák! Természeti csapások, emberi kegyetlenségek annyiszor kivették a falatot a szerencsétlen milliók szájából! Annyiszor ismétlődött meg Ilyés próféta kérése:

— Hozz, kérlek, egy falat kenyeret is a te kezvedben!

Ez a sokszor elhangzott kiáltás valahogy mégis eljutott az irgalmas szíveig, felhatott valahogyan mindig az Istenig, és — megfogva bár —, de túlélte az emberiség az éhhalál katasztrófáit.

Becsüljük meg békés életünket!

Adjunk hálát Istennek és utána az emberi szeretetnek, hogy gyermekünk ma nem hiába kéri a kenyeret; hogy asztalt teríthetünk családnak, vendégnek; hogy küldeni lehet a tanulónak, a munkásnak, katonafiúnak: — Megvan a kenyér! A hálaadás asztalát is megterítettük vele! Hála legyen érte a mindenható, jó, igaz és irgalmas Istennek!

4. Jézusról se feledkezzünk meg, mi hálaadó keresztények!

Jézus evangéliumában is nagy helyet foglal el a mindennapi kenyér gondolata. Jézus lelkében még akkor is ott van a kenyér fogalma, mikor a kezében egy darabcska sem lehet. A pusztában. Hallja ő is a kísértő hangot: „Ha Istennek fia vagy, mondd, hogy a kövek változzanak kenyerekké!” — Isten éhező fiát, legjobb fiát, lám, kövekkel kínálja a gúny sátánja! Mekkora lelkierő kellett hozzá, hogy a leghelyesebb választ adja, s ezzel elűzze magától: „Meg van írva: Nemcsak kenyérral él az ember, hanem minden igével, mely Istennek szájából származik!”

Ez a győzedelmes lélek fogalmazta meg számunkra a legszebb és legszentebb imát: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben...!” Ebben az imádságban is, mint a való életben, közös lapon található a kenyér és a megkísértés gondolata, de a kenyeret kérjük benne az Istentől: „A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma!” — és a kísértések legyőzésére pedig erőt kérünk az Istentől: „És ne vigy minket kísértésbe!”

A kenyeret a szentség magaslátára emelte, mikor megtörte azt ezekkel a szavakkal: „Ez az én testem...” és arra törekedett, hogy olyan legyen az emberek számára, mint az éltető kenyér, mondván: „Én vagyok az életnek kenyere...”

Milyen felemelő, hogy nemcsak harcolnak, tülekednek, ármánykodnak az emberek a mindennapi kenyérért, — hanem olyanok akarnak lenni, mint a kenyér... és dolgoznak és imádkoznak is azért!

Igy lehelte rá Jézus a maga képét a búzaszemre... és a búzaszemnek arra a parányi pontjára, ahonnan a csíra kihajt... a népfelfogás szerint. — Jézus iránti tiszteletadásnak egyik legszebb jele ez... Valóban azonban Jézus képe azoknak az arcán van rajta, kik mindennap elmondják a miatyánkot, és vallásos lélekkel szüntelen dolgoznak a mindennapi kenyérért.

Igy tartozunk mi is a Jézus-hordozók közé!

Íme, mekkora helyet foglal el a kenyér az Ó- és Újtestamentumban — a múltban és a jelenben —, láttuk, mekkora kincs a mindennapi kenyér!

A tudomány szerint a kenyér kincs, mert van benne: fehérje, keményítő, sikk, és sok-sok vitamin... A vallásos lélek még benne látja az isteni gondviselést is. Benne van a napsugár fénye, a felhők áldása, a föld mélyének életadó ereje, jelen életünk boldogsága és jövőnk reménysége.

A kenyér olyan, mint a jó édesanya: — táplál, éltet, gyógyít, biztat, boldoggá tesz, — dolgozni, szeretni, hinni, imádkozni tanít!

„Egészen biztos, hogy a kenyérsütés nagyobb dolog / Napóleon minden hadműveleténél! / Egészen biztos, hogy az elszálló kenyérszag / Örökkévalóbb minden krónikánál! / Egészen biztos, hogy az igazság benne van a kenyérben, / Akárcsak a kovász! / Egészen biztos, hogy aki a kenyérért harcol / Annak az igazságtól lesz izes a kenyere!”

Ezért adjunk hálát! Ezért kérjük az Istent, hogy áldja meg két kezünk munkáját, és hallgassa meg imánkat mindörökké! Amen.

NYITRAI MÓZES

A HIT ISTEN AJÁNDÉKA

Ef 2,8

Háromszázkilencvenöt esztendeje annak, hogy Dávid Ferenc, az unitárius egyház megalapítója meghalt. Halála évfordulója alkalmából gondolatban jeltelen sírjára egypár őszi virágot helyezünk, és idézzük magunkban prófétai életét, eredményes munkásságát. Istennek pedig hálát adunk, hogy megáldotta őt apostoli lélekkel, tiszta és erős hittel, világos értelemmel, nagy-nagy emberszeretettel és törhetetlen akaraterevével. Hiszen Dávid Ferenc apostoli munkásságának köszönhetjük anyaszent-egyházunkat; de mindenki hálás lehet neki a vallásszabadság törvényéért, melyet a világon először az ő kezdeményezésére mondott ki a tordai országgyűlés 1568-ban.

Elmondom a törvény szövegét szó szerint:

— Urunk őfelsége mint ennekelőtte való gyűléseibe országával közönséggel az religio dolgában végzött, azonképpen mostan ez jelenvaló gyűlése azont erősíti, tudniillik, hogy mindön helyökön a prédikátorok az evangáliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént és a község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ű lelke azon meg nem nyugodván, de olyan prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik, azért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bántsa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi konstitutiók szerént és nem engedtetik ez senkinek, hogy senki fogsággal, vagy helyéből való priválással fenyögössön az tanításért, mert:

A HIT ISTEN AJÁNDÉKA!

ez hallásból lészön, mely hallás Isten igéje által vagyon. —

Ez a határozat Dávid Ferenc szemei előtt született, és az ő lelkében fogamzott meg. Ennek a határozatnak alapján szerveződött meg hazánkban az unitárius egyház.

Négyszázhat éves szöveg... Alig értjük régies, hivatalos nyelvét... De tisztelettel hajlunk meg előtte, mint a frigyláda kőablái előtt, melynek még a betűit sem ismerjük, mégis tudjuk, hogy az írás rajta Szentírás, isteni törvény, boldogulásunk útja, Isten országának alapja.

Négyszázhat éves szöveg. Ennyi idő alatt sokat változott nyelvünk. Ma alig lehet kívülről megtanulni. Mégis érdemes megtanulni. Mert Isten drága pénze ez nekünk. Kicsendül belőle nemes csengéssel, hogy a vallásszabadság alapja ez a vallási igazság: „A hit Isten ajándéka!”

Ezt az igazságot felismerni, bizonyosságot tenni róla, diadalra vinni és a vallásszabadságot biztosítani vele volt Dávid Ferenc életcélja, hivatása. Halála emléktünetepén tekintsük mi is a hitet Isten születési ajándékának az ember számára!

A hittel Isten ajándékozza meg az ő ember-gyermekét akkor, mikor a világra jó. A hit származásunk egyik ragyogó bizonyossága. Ha kérdeznék tőlünk: „Miért mondjuk, hogy az ember Istennek legnemesebb teremtménye a földön?” — azonnal felelünk: „Azért mondjuk, hogy az ember Istennek legnemesebb teremtménye a földön, mert meg van áldva hittel, okos értelemmel, szabad akarattal és lelkiismerettel.” Íme, az Isten kiemeli az embert a teremtés többi formái közül a hit ajándéka által is. — Mint ahogy az arany a fémek családjában nemes fém, mint ahogy a rózsza nemes virág a virágok családjában, mint ahogy a búza nemes termény a magvak világában, úgy az ember is nemes teremtménye az Istennek, mert tud hinni, értelmesen gondolkodni, lelkiismeretesen élni, szeretni, remélni, szabadon követni az igazat, jót és szépet.

Születési jogától fosztották meg az emberiséget, mikor elvették lelkiismereti szabadságát. Mintha a világosságtól zárták volna el a világot az inkvizitorok, mikor a dogmák sötét börtönébe zárták a hitet! Ezért is nevezték ezt a hosszú korszakot „sötét középkornak”.

Isten ajándékát adták ezért vissza, mikor helyreállították a vallásszabadságot! Emberileg teljesen megérhető a reformáció eszmevilága, mellyel forrongásba hozta a lelkeket. Szent forradalom rázta meg a világot, hogy lezárjon egy halálraitélt kort és felnyissa a történelem kapuit a szabad gondolkodás előtt a vallás dolgaiban is. Mert a hit nem lehet kényszerzubbony, melyet reakényszeríthetnek valakire, sem neszuszing, mely az életet belénk fojtsa, hanem a hit Isten ajándéka! A hit nem is kész gabona, mivel csak egyszerűen megtölthetik a lelkeket, hanem a hit Isten ajándéka! Olyan, mint a csíra, a szívbe rejtett csíra; belőlünk kell hogy kinőjön. Úgy nyerjük, mint a szentlelket. Isten emberteremtő lehetével rejti belénk (amint ezt meglátta az ember már a világ teremtéséről alkotott ősrégi felfogásában is). Pró-

létük, apostolok, reformátorok, prédikátorok e szent csíra öntözői, ápolói és ébresztői, de nem diktátorai a lelkeknek.

Az Isten hat a mi világunkra, S ez a hatás a hit kiindulópontja. A hit tehát Istentől indul el, megajándékozva vele az embert. Ennek a hitnek fele kell ébrednie. Ha ez az ébredés bekövetkezik, kialakul a vallásunk. Így hát a hit nemcsak megeleveníti a vallást, hanem lehetségessé is teszi azt (Dr. Varga Béla).

Hallani kell Istenről, hogy ráeszméljünk, mivel ajándékozott meg. Ezért van a tordai országgyűlés határozatában ez az apostoli megállapítás is: „...ez hallásból leszén, mely hallás Isten ígéje által vagyon.”

A prédikátorok hívják elő Isten képét legjobb meggyőződésük szerint, lelkiismeretük szavára hallgatva, minden kényszer nélkül! A prédikátorok munkája: ki-tejezni a hitet, vallással formálni azt a hívő emberben, és ezt csak szabadon lehet megtenni. Mert a vallás csak akkor tud Istenhez emelni, megnyugvást adni, boldogítani, ha meggyőződésünkkel megegyezik; a prédikátor a maga hivatását csak akkor töltheti be, ha hiszi is, amit hirdet.

Igaz, Dávid Ferenc elítélésének oka éppen az volt, hogy azt hirdette, amit hitt! De a nalhatatlanok közé is ezáltal jutott! Mindig szem előtt tartotta azt, hogy a hit Isten ajándéka, és hogy úgy kell szólnia Isten ígését, hogy az minden szívhez eljusson, mindenki hitét feléressze, megerősítse, élő valósággá, drága kincsé tegye. Így jutott vissza Jézus hitéhez: az egyisten hitéhez! Így vezette erre a vallásos meggyőződésre követőit is. Ebben a vallásos meggyőződésben aztán az a legértékesebb, s egyben legemberibb, hogy megegyezik az okos értelemmel, helyet biztosít a szabad akaratnak és a lelkiismeretnek is; azaz Isten minden ajándéka egymás mellé kerül Isten élő templomában, az emberi lélekben.

Dávid Ferenc vallásos célkitűzését azzal tudta megvalósítani, hogy felszabadította magát minden megkötöttség alól, ami lelkiismeretere nehezedett volna. Ennek érdekében sokszor lemondott földi előnyökről, hatalomról, könnyű sikerekről; ennek érdekében két tekintélyt biztosító püspöki pálcát is eldobott magától, mikor felismerte, hogy azok Isten igaz ismeretének a megvallásában akadályozzák. — Eszentül meg volt győződve arról is, hogy ha mindenki szabadon hirdetheti hitét, csak a tiszta jézusi kereszténységet fogja hirdetni. Ezért szorgalmazta, hogy iktassák törvénybe a vallásszabadságot.

A visszanyert vallásszabadsággal emberségünket nyertük vissza.

Mihelyt jogunk lett a hithez, újra a teremtes koronája lettünk.

Teremtes koronája! Ez a nemesi rang nemcsak megkülönböztet a többi teremtményektől, hanem magasabbrendű életet is követel tőlünk. Szent hivatása a vallásos embernek megismernie Istent! Ez a megismerés pedig kötelez arra, hogy Isten akaratát keressük, annak engedelmeskedjünk s aszerint eljünk!

Ez a megismerés pedig a hit által lehetséges.

A hit által, a hitben Isten a maga arcát rejtette belénk.

Látom itt magam előtt azt a gyermeket, kit a szülők gazdag útravalóval látnak el az életbe indulás alkalmával. A batyujába aztán fényképet is elrejtik. Ez a fénykép maradandóbb lesz minden útravalónál. Az élelem, a pénz hamar eltögy. De a kép ott marad vigasznak, bátorításnak, figyelmeztetőnek a jóra, a becsületre, szorgalomra, emberségre. Ahogy távolodik időben és térben az otthontól, annál jobban kívánja látni szüleit, annál jobban szeretné visszaidézni szeretetteljes tekintetüket, gondoskodó, útbaigazító szavaikat. Mert a gyermeknek kell a szülei szeretet, még na a saját lábán jár is, meg ha rég felnőtt ember lett is belőle! Jó ilyenkor elővenni a fényképet, megnézni, megsimogatni s talán egy könnycseppet is ejteni rá és elsuttogni áhítattal: Edesapám! Edesanyám!

Igy vagyunk a hit ajándékával is!

Dávid Ferenc emlékünnepeén köszönjük meg Isten szent ajándékát, és gondolkunk hálás tisztelettel Dávid Ferencre, hogy számunkra szabadabbá tette a vallásos gondolkozást és országgyűlési határozatban is öntudatosította azt a szent igazságot, hogy:

A HIT ISTEN AJÁNDÉKA!

„Ajándékát az Istennek, / Drága jelét kegyelmének / Háláljuk meg, köszönjük meg / Keresztények, jertek!” Ámen.

NYITRAI MÓZES

A KARÁCSONYI ÖRÖM

Lk 2,11

A karácsony az örömszerzés legszebb ünnepe. Amikor karácsony estéjén kigyúlnak a zöldellő fenyőkön a gyertyák, mindannyiunk arcán is felragyog az ajándékozás felett érzett csodálatos öröm szépsége. Mert ezen az estén, karácsony szent estéjén, minden ember örömet óhajt szerezni szeretteinek és felebarátjának. Még a legszegényebb ember is a karácsonyfa alá rejti szerény ajándékát, mert tudja és érzi, hogy karácsony a legszentebb alkalom, amikor igazi örömet tudunk szerezni családjainknak, gyermekeinknek és barátainknak.

Amint napfény, világosság, éltető meleg nélkül nem tudjuk az életet elképzelni, hasonlóképpen igazi keresztény élet sem képzelhető el öröm nélkül. S ha valamilyen — úgy karácsony ünnepén minden keresztény ember felteszi a kérdést: milyen, mekkora örömet hozott ez az ünnep számunkra, milyen, mekkora örömmel szépitettük meg az emberiség életét bár egy órára, egy napra — ezen a napon.

A felolvasott égi üzenetben is arról van szó, hogy a sötétségben, a félelemben, a szomorúságban élők felé felhangzott a karácsonyi evangélium: „Hirdetek néktek nagy örömet, mely az egész népnek öröme lesz.”

Ha fellapozzuk a Bibliát, a Jézus születését megelőző vagy az azokat követő napokról valami meghatározó, bensőséges örömet olvashatunk. Mint márványt az eresz, úgy szövi át ezeket az eseményeket az öröm aranylószálaival az a boldogság, hogy olyan ajándék adatik az emberiség számára, mely az egész népnek öröme lesz.

Említsünk meg ezekből az eseményekből néhányat:

— Mária nyugtalan szívvel várja születendő gyermekét, mert otthonukat idegen elnyomók tartják félelemben és rettegésben. Aztán felkeresi Erzsébetet, aki azt mondja Máriának: „Áldott vagy te az asszonyok között.” — Mária aggódó édesanyjai szíve megnyugszik, s útban hazafelé a leírás szerint a kis magzat *örvendéssel* kezde repesni a szíve alatt. Hazaérve leborul Isten előtt, és így imádkozik: „Magasztalja az én lelkem az Urat és *örvendez* az én lelkem az én megtartó Istenemben” (Lk 1,46—47).

— A három királyok és a pásztorok milyen nagy örömmel vitték ajándékaikat a betlehemi jászolhoz, és hazatértükben *örvendezve* dicsőítik és dicsérik Istent, mindazok felől, amiket hallottak és láttak, amint nékik megmondott (Lk 2,20).

— Es milyen lelki öröm tölthette be az agg, őszhajú Simeont, akiről a Biblia ezt jegyezte fel: „Akkor ő karjaiba vevé őt, és áldá az Istent, és monda: Mostan bocsásd el, Uram, a te szolgádat, a te beszéded szerint békességben, mert látták az én szemeim a te üdvösségedet” (Lk 2,28—30).

Ime, keresztény testvéreim, a félelem, a szomorúság, a rettegés eloszlanak, és az első karácsonyt a mennyei Istentől jövő öröm fénye, melege szépit meg még akkor is, ha a kised szegényes istállóban hozta el a világ számára ezt az örömet.

A gondviselő Isten a bölcsőben szendergő kisedben olyan ajándékot ad a világnak, hogy a mennyei áldás nyomán öröm, boldogság és megnyugvás költözött Mária, a három királyok, a pásztorok, az öreg Simeon lelkébe és szívébe. Ezt az örömet fejezi ki a két évezred óta felhangzó karácsonyi himnusz: „Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek és a földön békesség, és az emberekhez jóakarát” (Lk 2,14.) Ezért mondjuk azóta is, hogy karácsony az örömszerzés igazi, áldott ünnepe és egyetlen alkalmá.

Ha Isten teremő munkáját nézzük, ajándékai között, melyekkel életünket megáldotta, nehéz rangsort felállítani.

Egyszer — a monda szerint — Jézus a kéklő Genezáreti-tó partján pihent tanítványaival. Amíg ő szemeit lehunyva tartotta, a tanítványok vitába bocsátkoztak afelől, hogy mi a legértékesebb, a legdrágább ajándék számukra, amit Istentől kaptak, vagy amihez földi útkon, kenyérszerzésük által eljutottak.

Az egyik tanítvány a napfényre esküdött, mert a nap érleli az aranylós kalászt áldott, meleg kenyérré.

A másik tanítvány a csillogó aranyat vélte a legértékesebbnek, mert sem idő, sem rozsda nem árthat az aranyknak.

Volt tanítvány, aki az emberek feletti hatalomra vágyott, mert általa lábai alá tudta hajtani, ha kell, az egész világot; — s volt ismét köztük olyan, aki a csillogó ezüstben, pénzben vélte lelki örömét megtalálni, mivel szerinte a vagyon az egyetlen forrása az ember boldogságának és örömének.

Jézus nem aludt, hanem figyelmesen hallgatta a tanítványok vitaközését, aztán így szólt hozzájuk: A csodálatosan szép vetést, ó, hányszor veri el a jég és semmisíti

meg a földműves munkáját; ki ne tudná közületek, hogy az aranyra a tolvajok leselkednek, és a hatalmasok éppen saját kardjaik által vesznek el, és ha út életed utolsó órája, lehet vagyonod, ezüstöd, gazdagságod, semmit sem vihetsz magaddal a mulandó javakból. A legnagyobb érték — szólt a Mester — a mennyei Atyában való hit és az Ő örök gondviselésében való örvendezés! A hitet és ennek nyomán a szívből fakadó örömet jég el nem verheti, tolvajok el nem lophatják, rozsdá meg nem emészti. Olyan ajándékai ezek Istennek, melyek bearanyozzák életünket és imádságunkat.

A fenti példázatban, kedves testvéreim, talán ma karácsony reggelén önmagunkra ismertünk. Nem elég tehát karácsonykor gazdagon vagy szegényesen feldíszíteni a zöldellő fenyőt, nem elég utolsó pénzünket ajándéokra költeni, nem elég csak boldog karácsonyt kívánni egymásnak, hanem szükséges, hogy az ajándék mellé oda tegyük, ami a legtöbb csomagból a szívekből hiányzik, Isten iránti hálánkat, imánkat és köszönetünket.

Mária milyen csodálatosan is tudja örömét kifejezni: „Magasztalja az én lelkem az Urat és örvendez az én lelkem az én megtartó Istenemben.”

A három királyok és a pásztorok dicsőítik és dicsérik Istent mindazok felől, amit hallottak és láttak, és a halál ajtójában álló agy Simeon lelki örömmel borul le Isten előtt — karjaiban a kised, áldja Istent ezért az örömteli, drága pillanatért, és meghatóan mondja: „Látták szemeim a te üdvösségedet.”

Karácsonyt ünneplő testvéreim! Hitünk szerint Isten az embert öröme teremtette. Ezt bizonyítja karácsony, Jézus születésének minden évben ránk virradó reggele. Kérдем tőletek: akartok-e igazi karácsonyi örömet? — Akartok-e megmaradni a karácsonyi estének áldásában? Akarjátok-e, hogy barázdás arcotokról a karácsonyi öröm ragyogása soha el ne tűnjön? — Ha igen, döbbenjünk rá arra, hogy nekünk is, mint az első karácsony tanúinak, Máriának és a pásztoroknak ajándékozásunkban Istent kell áldanunk, mert ő örök forrása annak, amit keresünk: az örök, tiszta, ragyogó fényben tündöklő lelki boldogságnak!

Ajándékozzuk meg tehát a keresztény világot ezzel az Istentől jövő, mindenkit átfogó örömmel, mert ezáltal lesz szebb imádságunk és igazabb minden cselekvésünk. Ennek pedig egyetlen feltétele van, mégpedig az, hogy számoljuk fel hibáinkat, gyarlóságainkat, és vigyük magunkkal a házsongárdi, havas síron túlról is hangosan tűző költő egyszerű tanácsát, melyet így fogalmazott meg a *Légy szentté, Iam* című versében:

Ember, hívnak a száraz, téli erdők,
hogy virágba borítsd a tar világot,
szikkadt ó-kutak öble bűg utánad,
hogy kristálybuzogású tiszta vízzel töltsd meg őket.
Ezért ma mély örömmel hinned kell,
hogy a kósza fellegek mind biztosan,
kiszabott úton suhannak, s minden
lépted után nyomok maradnak.
Ismerd meg, fiam, óh — a
füben fekvő ember szelíd derűjét,
nyisd ki már az aranykaput, melynek
alján kék patakok zenéje zendül.
Minden bús madarat, szomoroka bárányt
végy öledbe, becézz, etess, vigasztalj.
Légy vidám, sugaras, légy szent, fiacskám.

(Dsidá Jenő)

Szikkadt lelkedet töltsd meg te is Isten kristálytisza vizével, s légy igazán szentté, hogy karácsonyi örömdön ott ragyogjon Isten gondviselő és mindent megáldó szeretete. Amen.

DR. IZSÁK VILMOS

EGYHÁZI ÉLET

Egyházi Képviselő Tanács okt. 10-én tartotta meg a III. és nov. 28-án a IV. évnegyedi rendes ülését dr. Kovács Lajos püspök és dr. Barabássy László főgondnok elnöklelte alatt. A Tanács tárgyalta az egyházközségi, egyházköri és egyetemes egyházi folyó ügyeket, valamint előkészítette a f. é. főtanácsi ülést. Tanács részletesen elemezte az esperesi vizsgálószekek múlt évi munkáját és a Missziói Bizottság általános jelentését az egyház belső életéről és szolgálatáról. Foglalkozott végül az egyház pénzügyi helyzetével, és megállapította az 1975. évi költségvetést.

Egyházi Főtanács dec. 8-án tartotta rendes évi ülését dr. Kovács Lajos püspök és dr. Barabássy László főgondnok elnöklelte alatt. Kolcsár Sándor közügyigazgató imája után dr. Barabássy László elnöklő főgondnok nyitotta meg az ülést. Elnöki megnyitó beszédében értékelte a hívek és az egyház által végzett munkát. „Egy évvel ezelőtt — mondotta — egyszerű feladatok megvalósítását tűztük ki célul abban a reményességben, hogy azok valóra váltása egyetemes értéket szolgál, Isten országa ügyét, a hívő ember minőségi gazdagodását. Az egyházközségekben, egyházkörökben és egyházi központban folyt munka a fenti gondolatot támasztja alá. Ezért illesse hálánk és köszönetünk azokat, akik áldozatkészségükkel bizonyosságot tettek s akik a minőségi kereszténység ügyét szolgálták.” A jövő feladataira mutatva a következőket mondotta: „Egyházunk megújulásának szükségét felelősséggel, hittel, a híveink iránti megértéssel, jóakarattal úgy kell felfogni, mint mindannyiunkra háruló tennivalót.” A Főtanács üdvözlő táviratot küldött az Allam, Vallásügyi Hivatala és az Országos Békevédelmi Bizottság vezetőinek:

A Főtanács érdeklődésének középpontjában a püspök, E. K. Tanács és Nyugdíjpénztár jelentései állottak, melyek részletesen beszámoltak az egyházi élet valamennyi területén az előző ülés óta végzett munkáról. A jelentések számos, az egyház szolgálatát még eredményesebbé tevő felszólalásokat váltottak ki.

Hűségese szolgálatuk és egyházépítő munkájuk elismerésül Főtanács Máthé Zsigmond tb. esperes-ny. lelkésznek és Lőrinczi László úrmösi lelkésznek tiszteletbeli főtanácsi és képviselőtanácsi tag, Kereső Domokosnak (Szentábrahám) a tb. gondnok, Komis Józsefnek (Brassó) a tb. presbiter címet adományozta.

E. K. Tanács előterjesztésére jóváhagyta Andrási György oklándi lelkész megválasztását a Székelykeresztúr-Udvarhelyi egyházkör jegyzői tisztségébe. Az 1975—1978. évek ciklusára a Főtanács megválasztotta az E. K. Tanács 15, a Nyugdíjpénztár Vezető Tanácsa 10 tagját, valamint az állandó bizottságok elnökeit és tagjait.

A Főtanács tudomásul vette a csíkszeredai egyházközség megalakulását és a szászrégeni, maroszentgyörgyi, szováti, jeddi és erdőszentgyörgyi szöványgyülekezeteknek leányegyházközségekké való átszervezését.

Tudomásul vette az egyházi beszédek és ágendák írására kihirdetett pályázat eredményét, és a pályadíjakat kiosztotta. Végül a Főtanács elfogadta az egyház 1975. évi költségvetését, melynek alapját a hívek fokozottabb egyházfenntartási hozzájárulása képezi.

A főtanácsi istentiszteleten Lőrinczi László úrmösi lelkész prédikált Jn 18,37—38 verse alapján, az énekvezéri szolgálatot Péterffy Gyula ny. zenetanár végezte. A Főtanács tagjai közében vettek részt a Teológiai Intézet konviktusában. A hagyományos pohárköszöntőt a Berde-serleggel dr. Mikó Imre főgondnok mondta.

Prédikáció és szertartási beszéd-pályázat eredménye Főtanács a dec. 8-i ülésében, a bíráló bizottság javaslatára, a következő pályamunkákat részesítette szorgalomdíjban:

I. Prédikáció Gal 5,13 alapján: „Szabadság és szolgálat” jeligéjű, szerzője Székely László; „Hivatottságunk szerint” jeligéjű, szerzője Kelemen Imre.

II. Keresztelési agenda: „Testvér” jeligéjű, szerzője Kelemen Imre.

III. Esketési agenda: „Nem jó az embernek egyedül lenni” jeligéjű, szerzője dr. Lőrinczy Géza.

IV. Úrvacsorai agenda: „A család asztalánál” jeligéjű, szerzője Kelemen Imre; „A megmaradás útján” jeligéjű, szerzője Kelemen Imre; „Kenyér és hála” jeligéjű, szerzője Fazakas Ferenc.

Lelkészi értekezlet Az utolsó évnegyedi lelkeszi értekezleteket valamennyi egyházköriben december havában tartották meg. A közérdekű értekezlet tárgyat képezte „A lelkesz felelőssége az egyházközség javainak kezelésében és a hívek ilyen irányú nevelése a személyes példaadás útján.” A teológiai értekezleten Gellérd Imre tartott előadást „A keresztelés időszerű kérdései” címen. Ezt követően az úrvacsorai szertartás rendjének megállapításával foglalkoztak.

A Protestáns Teológiai Intézet az 1974—1975. tanévnyitó ünnepélyét okt. 1-én, az *istentiszteletet nov. 5-én tartotta*. Az unitárius hallgatók évnyitó istentiszteletén dr. Kovács Lajos püspök prédikált.

A *doktori tanfolyam felvételi vizsgáját okt. 4-én tartották meg*. Eredményesen vizsgázott és a tanfolyamra (gyakorlati teológia) beiratkozott Balácsi László gyak. segédlelkész.

Október 11-én lelkeszképesítő vizsgát tettek: Fekete Attila, Fodor György és Kiss Mihály segédlelkészek.

Karácsonykor a II—IV. éves hallgatók légátusi szolgálatot végeztek 17 egyházközségben.

Öt esztendő a korondi egyházközség életéből

A korondi unitárius egyházközség egyidős a reformációval. A község lakossága Attyhával és Pálfalva nagy részével kezdettől fogva Dávid Ferenc mellé állott. A fejlődő gyülekezetet azonban az ellenreformáció megtörte, 1719-ben templomát és épületeit elfoglalta, híveinek tekintélyes részét visszatérítette. A meggyengült egyházközség 1720-ban mégis templom építéshez kezdett, melyet szegénysége miatt csak 1750-ben tudott befejezni Karácsonfalvi Tót János lelkesz idejében. Azóta a gyülekezet tagjai nagy áldozatkészséggel szüntelenül építették az egyházközséget és gyarapították javait.

Az egyházközség harmincadik lelkesze vagyok, aki 1969. március 17-én kezdtem meg szolgálatomat. Öt év alatt hosszú keblitanácsi és közgyűlési viták tüzeiben és munkában kristályosodott ki az a sok eredmény, melyre ma büszkeséggel tekint a gyülekezet. Valóra váltottuk ötéves tervünket. Templomunkat kívül-belül kijavítottuk és széppé tettük. Elrendeztük a templom és lelkeszi lakás körüli kertet. Kijavítottuk a lelkeszi lakást. Ebben az esztendőben gyűléstermet építettünk. A hívek székely kaput és kerítést készítettek a lelkeszi telek bejáratához. A számok és adatok mögött hívő emberek állanak. Szilárd meggyőződésem, hogy az utóbbi évek emlékeztetések maradnak az egyházközség történetében és a szolgálat szellemében újabb munkára fogják indítani gyülekezetünk minden tagját.

FODOR DÉNES

Pályázathirdetés prédikáció és szertartási beszéd írására. I. Prédikáció irandó szabadonválasztott textus alapján rendes vasárnapi és ünnepi (karácsony, húsvét, pünkösd és őszi hálaadás) istentiszteletre. *II. Szertartási beszéd* irandó keresztelésre, esketésre, temetésre és úrvacsoraoosztásra. A pályadíj összegét E. K. Tanács állapítja meg. Pályázhatnak lelkeszek, segédlelkészek, lelkeszi oklevéllel bíró egyházi alkalmazottak, teológiai tanárok és nyugalmazott lelkeszek.

A pályamunka, jeligével ellátva, 1975. augusztus 31-ig küldendő be az E. K Tanács címére.

Személyi változások Meghívás alapján lelkeszi kinevezést nyertek nov. 1-t kezdődőleg Nyitray Levente a komjászei és Keresztes Sándor a homoródszentp/ valamint nov. 1-től Adorján Levente a ravai egyházközségbe. Püspök afia Forró ' más gyak. segédlelkészt okt. 1-től áthelyezte az iszlói egyházközségbe, Kovács S dor szakvizsgázott hallgatót okt. 1-től a marosvásárhelyi egyházközségbe rend ki gyakorló segédlelkészi szolgálatra.

Ideiglenes énekvezéri megbízást kaptak okt. 1-től Báró Gabriella a szék keresztúri és Jakab Éva a szentábrahámi egyházközségbe.

HÍREK

Lelkész kibúcsúzós ünnepély Ifj. Báró József lelkész-esperes okt. 6-án tartott istentisztelet keretében búcsúzott el a homoródszentpáli gyülekezetétől. Dimény Lajos gondnok, Péter Mózes presbiter és Imre Áronné köszönték meg a lelkész 19 évi szolgálatát. Az egyházkör nevében Andrási György köri jegyző méltatta az eltávozó lelkész közel két évtizedes szolgálatát.

Lelkész beiktatók A székelykeresztúri egyházközség új lelkészét, ifj. Báró Józsefet okt. 13-án iktatta be hivatalába dr. Kovács Lajos püspök. A lelkészi kinevezést Gellérd Imre olvasta fel, ezután ifj. Báró József tartotta meg beköszöntő prédikációját. Ezt követte dr. Kovács Lajos beiktató beszéde.

Püspök afiát az egyházkör nevében Lőrinczi Lajos köri fű. gondnok, Major Domokos gondnok, Juhász Antal plébános és Horváth József református lelkész üdvözölte. Ifj. Báró Józsefet a gyülekezet nevében köszöntötte: Major Domokos gondnok, Széll Gáborné Major Ilona, Péter Kis Edit és Varga Magda; az egyházkör nevében Botha Dénes lelkész; a székelykeresztúri felekezetek részéről Juhász Antal plébános és Horváth József ref. lelkész.

A beiktatón részt vett dr. Kovács Lajosné, dr. Barabássy László, dr. Mikó Imre, Kolcsár Sándor, az egyházkör számos lelkése és a homoródszentpáli egyházközség népes küldöttsége. Az ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

A homoródszentpáli egyházközség nov. 24-én tartotta új lelkése, Keresztes Sándor beiktatóját. A lelkészi kinevezést Andrási György köri jegyző olvasta fel, ezt követte Keresztes Sándor beköszöntő beszéde. Az új lelkészt dr. Kovács Lajos püspök iktatta be hivatalába.

Püspök afiát az egyházközség nevében Dimény Lajos gondnok üdvözölte. Az új lelkészt a gyülekezet nevében Máthé Péter, Imre Áronné, Szabó Ilona és Imre Enikő köszöntötte, a szülőfalu, Nagyajta részéről Gál Jenő lelkész. Az ünnepély szeretetvendégséggel zárta be.

A vargyasi egyházközség nov. 3-án tartott istentisztelet keretében ünnepelte meg a vihar által megrongált torony újrafelépítését. Az istentiszteleten dr. Kovács Lajos püspök prédikált. A torony újrafelépítéséről és a hívek áldozatkészségéről Szabó Imre pénztárnok számolt be. Püspök afiát Tóth Péter gondnok köszöntötte. Az egyházközség énekkara Máthé Vilma énekesvezér vezetésével egyházi énekeket adott elő. Az ünnepély szeretetvendégséggel ért véget, melyen a testvérfelekezetek lelkészei és a gyülekezet tagjai nagy számban vettek részt.

A korondi egyházközség nov. 10-én avatta fel a lelkészi telken felállított székely kaput és az új gyülekezetet. Az istentiszteletet dr. Kovács Lajos püspök vezette. A gyülekezet öt éves építő munkájáról beszámolt Fodor Dénes lelkész. Püspök afiát és a Főtisztelendő Asszonyt ifj. Báró József esperes és Kovács János gondnok

üdvözölte. Az istentisztelet keretében Dávid Ferencről tartott előadást dr. Erdő János. Az ünnepélyt dr. Mikó Imre főgondnok zárta be. Az ünnepély szeretetvendégséggel fejeződött be.

Teológus hallgatóink Déva váránál Nov. 23-án, Dávid Ferenc halálának évfordulója alkalmából hallgatóink dr. Rapp Károly rektor, dr. Erdő János és dr. Izsák Vilmos tanárok kíséretében kirándulást rendeztek a dévai várhoz. Kotecz József IV. é. hallgató prédikációja után koszorút helyeztek el egyházalapítónk emléktáblájára.

Heltai-szimpozium December 23-án a Kolozs megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács és a Magyar Dolgozók Tanácsa együttes emlékünnepélyt tartott az Egyetemi Könyvtár előadótermében Heltai Gáspár halálának négyszáz éves évfordulója alkalmából. Az ünnepélyt dr. Péterffy István akadémikus, az Allamtanács alelnöke nyitotta meg. Utána Ștefan Pascu, a Babeș—Bolyai egyetem rektora román nyelven és Szigeti József egyetemi tanár magyar nyelven emlékezett meg művelődéstörténetünk nagy alakjáról. Végül Heltai fabuláiból adtak elő néhányat a helybeli színházak művészei román és magyar nyelven.

Dr. Nagy András ny. teológiai tanár szept. 9-én, 76 éves korában elhunyt.

D. Argay György, a Zsinatpresbiteri Agostai Hitvallású Evangélikus Egyház püspöke 82. éves korában, okt. 24-én meghalt. Egyházunk nevében dr. Kovács Lajos püspök mondott búcsúbeszédet.

Interteológiai konferencia A hazai teológiai intézetek nov. 4-én Nagyszében tartották f. évi harmadik értekezletüket. Az ülés keretében három előadás hangzott el. Dr. Izidor Todoran rektor „Jézus megszabadít és egyesít”, D. dr. Juhász István „Az emberi jogok teológiai alapja” és dr. Dumitru Fecioru „Ökumenizmus és prozelitizmus” címen tartottak előadást.

Dr. Teofil Herineanu érsek dec. 9-én a Protestáns Teológiai Intézetben előadást tartott a Biblia értékéről és helyes értelmezéséről a vallásos élet elmélyítése érdekében.

A világ vallásainak II. békekonferenciája (WCRP) Aug. 28. — szept. 3 között tartotta ülését Louvain-ben. A konferencia 4 problémakörrel foglalkozott: 1) Lefegyverzés és biztonság, 2) Gazdasági fejlődés és az ember felszabadulása, 3) Emberi jogok és az alapvető szabadság, 4) Környezetvédelem. Részletes vita után egy nyilatkozatot fogadtak el, melyben felhívják az összes egyházak és vallásfelekezetek vezetőit s híveit, hogy küzdjenek az erőszak és a háború ellen, s ítélik el a kizsákmányolás minden formáját. A nyilatkozat felhívja a híveket és vezetőiket, hogy szorgalmazzák az együttműködést gazdasági, politikai és művelődési téren, hogy ezen az úton is előmozdítsák az emberiség boldog, alkotó életét. Az Unitárius Világszövetség (IARF) részéről a konferencián részt vettek Dana McLean Greeley, dr. Jack Homer, Diether Gehrman, Nikkio Niwano, dr. Malcolm, Sutherland és mások.

Bruce Findlow-t, a Manchester College Oxford új rektorát okt. 18-án iktatták be hivatalába.

Az 1975. évi nagy kulturális évfordulók Az Országos Békevédelmi Bizottság nemrég tartott ülésén a Béke-Világtanács és az UNESCO ajánlása alapján 1975-re a következő nagy kulturális évfordulók megünneplését határozta el: Albert Schweitzer Béke Nobel-díjas orvos és muzikológus születésének 100. évfordulója; Michelangelo Buonarotti születésének 500. évfordulója; Georges Bizet zeneszerző halálának 100. évfordulója; Thomas Mann író születésének 100. évfordulója; Hans-Christian Andersen dán író születésének 100. évfordulója; Johann Strauss osztrák zeneszerző születésének 150. évfordulója; Giovanni Boccaccio olasz író halálának 600. évfordulója; Szergej Jeszenyin szovjet költő halálának 50. évfordulója.

HALOTTAINK

Pálffy Albert ny. unitárius lelkész életének 76. évében nov. 25-én Székelyudvarhelyen elhunyt. A medeséri egyházközségben 35, majd Lókodon szolgált 5 évig. Nov. 27-én temették el a székelyudvarhelyi unitárius temetőbe.

Gálfi András ny. unitárius lelkész 91 éves korában, nov. 25-én Sinfalván meghalt. 40 évig szolgált az Unitárius Egyházat az iszlói, komjátszegi, tordaturi és alsófelsőszentmihályi egyházközségeikben. Nov. 27-én temették el az alsófelsőszentmihályi temetőbe.

Emlékük legyen áldott!

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja 1975-ben az eddigivel szemben a következőképpen módosul:

Előfizetési díj belföldön és a szocialista országokban évi 80 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az Egyházi Központban, 3400 Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9 sz. alatt lehet kifizetni.

A magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda külföldi előfizetési osztályánál — Budapest VII., Lövölde tér 7. sz. alatti fiókjánál fizethetnek elő.

A többi szocialista országból az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă București Calea Griviței nr. 64—66, R. S. România P. O. Box 2001 TELEX: 011631. címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 150 lej, mely összeg ugyancsak az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă București, Calea Griviței nr. 64—66, R. S. România P. O. B. 2001 TELEX: 011631. címre fizetendő be.

KÖNYVSZEMLE

Az *utazás divatja* Utleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyről Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Egyed Akos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

Helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi és egyben a kor általános kérdéseiről kapunk korhű tudósítást, az 1848 előtti Erdély egyes tájairól és helységeiről. Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikába* című úti beszámolójának közvetlen, kézzel-fogható eredményeként fellendül a hazai úti irodalom, útikönyvek és sajtóban közzölt útiélmények egymást követve jelennek meg a korabeli stílusirányzat: a romantika hatása alatt. Fiatal, lelkes, népi származású írókról és köztírókról van szó, kik a reformkor idején kiterjedtebb szabadelvű mozgalomnak voltak részvevői és eszmei szószólói. Úti beszámolóikkal és feljegyzéseikkel Orbán Balázs útját követték.

Téglási Ercsei József (1773—1868) tordai erdőmérnök, a hazai természettudományos irodalom egyik útverője *Utazások torda vármegyében* című utleírásában unitárius vonatkozású híradást is találunk. „Amilyen hamar átjött a református hitvallás a Felek hegy alatti városból Tordára, ugyanabból éppen olyan hamar átjött az unitárius hitvallás is. 1565- és 1566-ban tanítani kezdik ezt Kolozsvárott Blandrata György és Dávid Ferenc oly sikeresen, hogy maga a király, második Zápolya János is Kálvin zászlója alól átáll Blandrataé alá; átláthatólag ez csakhamar Tordára is, és olyan előmenettel, hogy itt 1568-ban már két megyéje és papja volt az unitáriusoknak: Ó-Tordában Óvári Péter, újbán pedig Sztárai Miklós; övék az első helyen a piaci nagytemplom...” Torda városának iskolai ügyeivel foglalkozva a következőket olvashatjuk: „Városunk nevelőintézetei között jelesebb az unitáriusok gimnáziuma Rákos ismeretes félszigetén. 1589-ben épült volt ennek két emeletű kőépülete, mely idővel templommá változott át, s helyette fából építettek más. Legelső főtanítója ennek Szentmártoni Bálint volt, ki Valentinus Sancto Martinatusnak írta nevét... A nőnem iskolái között ismét különös említést érdemel az unitáriusoké, melyben vallás és nemzetbeli különbség nélkül Aradi úr utazásra méltóan tanít: vallást, olvasást, természeti históriát, geográfiát, szépírást, éneklést és lantot...”

Székely Mózes (1805—1862) kolozsvári unitárius gimnázium bölcsészettan tanára, ki teológiai, bölcsészeti és egyháztörténeti művek mellett utleírást is kiadott. Tárgyilagosságra törekedve ad hírt a Nyugat-hegység társadalmi állapotáról, külön felfigyelve a felsővidrai Avram Iancura, kit az ottani ifjúság képviselőjeként mutat be.

Ugródi Nagy Ferenc (1804—1876) a kolozsvári református kollégium bölcsészettan tanára, neves természettudós, babonák eredetével és az alkoholizmus okával, gyümölcsnemesítéssel és népszerűsítő könyvek kiadásával is foglalkozott. Úti beszámolója pontos adatgazdagságával vívott ki helyet magának ebben az irodalmi ágban. *Levél-törödékek Torockóról* című, csak részletekben közölt írásában olvashatjuk: „Templom a piac kellős közepén fekszik, s beldíszét pompás orgonája különösen emeli. Oszelő 24-én nevezetes ünnepnapjok lévén az egység hívő lakosoknak, ekkor vesznek communiót újszengéből, templomba mentem. A helybeli pap idő- s népszerű beszédje nekem nagyon tetszett.” A torockói unitárius iskolát meglátogatva olvashatjuk: „Láttam Torockón, ami ritkább a fehér hollónál, láttam, amit még nem láttam hazánkban, egy jó karban levő népiskolát; ez a helybeli fiúiskola... A torockói iskola egy értelmes, hasonlíthatatlan buzgóságú s erős akarattal minden akadályokon győzni tudó tanítóra talált t. Sebes Pál úrban...”

Szentiváni Mihály (1813—1842) az egykori jogász, ki a szépirodalom terén népies verseivel hívta fel magára a figyelmet. Úti beszámolójáról, melyben Gyergyó népe közé viszi el olvasóját, ezt írja Antal Árpád: „Becsületesebbnek találta azt, ha maga megy a nép közé, és saját szemével győződik meg a valóságról. Ez az út megnyitotta előtte szülőföldje csodálatos tájait, s elvezette a kismimizett nép sorának őszinte vállalásához.”

Id. Zeyk János (1786—1860) mint szépíró vált ismertté, közreadott bánati utazása igazolja, hogy nyitott szemmel kereste a korabeli valóságot, figyelte a haladás jeleit.

Jánosfalvi Sándor István (1804—1879) a szülőföld szerelmese, kiről Benczédi Pál ezt írja: „Egyike volt azoknak a kiválóan tehetséges embereknek, akik minden erejük és munkaakarattuk ellenére úgyszólván elkallódtak.” Homoród környéki feljegyzéseiben olvassuk Homoródszentmártonról: „Ez az eklézsia a legrégebb időkben egy nagyon virágzó, dicsőséges eklézsia volt öt filiával, úm. Abásfalva, Gyepes, Kénos, Lókod és Keményfalvával, melyeknek még a Szent István által rendelt mód szerént csak egy, — ezen Materben lakó papja vala... A templomot, tornyot és bástyás várat — mint gondolhatni — a filiáknak segedelmével építtette vala közmenedék gyanánt... De aztán lassanként rendre... elszakadoztak a növekvő leányok édesanyjuktól...” majd szemléletes leírásban szól a templombelsőről.

Kövári László (1820—1907) a neves közíró és történész szilágysági útiélményei zárják a kötetet Pataki Ferenc (1824—1870) dési tisztviselő dési és szamosújvári leírásával együtt.

Statisztika és geológia, földrajz és régészet, statisztika és történelemtudomány merített ezekből az „eszmék és tapasztalatok” tárházának nevezett útleírásokból.

VESZELOVSZKY IVÁN

Erdélyi féniks Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

A XVII. század második felének Erdélye a fejedelemség fokozódó hanyatlása ellenére is a tudomány és művelődés több lelkes napzamosát adta. Misztótfalusi Kis Miklós (1650—1702) ezek közé tartozik, korának legkiválóbb nyomdása. „Nincs a magyar könyvnyomtatás fél ezeréves történetének még egy olyan régi szereplője, aki a távoli idők ködéből annyira eleven, hús-vér emberként lépne elénk, mint Misztótfalusi Kis Miklós...” írja előtanulmányában a könyvszerkesztő Jakó Zsigmond.

Misztótfalusi Kis Miklós mesterségét, a „hívtány vasműves”-séget Hollandiában tanulta. „Tudom én, hogy eleitől fogva idegenkedett kegyelmed a belső hivataltól. Azért én javallanám... hogy kegyelmed paeter propria studia circumspiciálna a tipográfiaiban, és ott, ha annyit vehetne észébe, hogy itthon dirigálhatná a tipográfiát... és kitisztítaná azokat, igen jól cselekedné.” Felmenetele az akadémiákra hazájának „nagy hasznára és ékesítésére igyekvő szolgálat” lenne — írja az igaz barát Pápai Páriz Ferenc, ki évek múltával 78 strófás búcsúztató versben siratja el szellemi harcostársát, S a barát biztatása nem eredménytelen: Hollandiában kiadja a Bibliát. Zsoltárokat és Újtestamentumot. Majd hazatérve. Kolozsvárt telepedve le, bérelt nyomdában, saját betűivel több mint nyolcvan kiadványt ad ki: kalendáriumot és törvénykönyvet, szakácskönyvet és kátét, imakönyvet és grammatikát. „A saját képességeit, értékeit jól ismerő dolgozó ember modern önérzete és öntudata kölcsönöz ma is friss ízeket ezeknek a közel három évszázados szövegeknek...” írja Jakó Zsigmond.

Kolozsvári nyomdája a kor legkiválóbb nyomdaüzemévé nőtte ki magát: könyvei rendkívül magas tipográfiai színvonalat értek el. Meghatározott, jól megfontolt, tervezett könyvkiadói munkát folytatott, célul tűzve ki azt, hogy olcsó kiadványokkal, könyvekkel áraszsa el az országot, ezáltal emelve a műveltséget. Ezt a célt szolgálta helyesírási reformja is, mellyel egységesíteni akarta az addig igen bizonytalan magyar helyesírási gyakorlatot. Ő az, aki az „y” helyett „i”-t, a „cz” helyett „c”-t, a „ph” helyett „f”-et szedetett. Veszedelmes újítót láttak benne, kit nem értettek, munkáját bizonytalanul fogadták. Az önérzetes pap- és tanárszerzők nem túrték kézírataik javítását, szövegahamisítással vádolták! „Az írás, a nyomtatott betű, a könyv embert és társadalmat átforgató erejébe vetett fanatikus hit sugárzik Misztótfalusi Kis Miklós minden tetteiből és sorából” (Jakó Zsigmond).

A megbántott, magát igazában sértve érző Misztótfalusi Kis Miklóst először *Apologia* (1697), majd *Maga Személyének, életének és különös cselekedeteinek Mentsege* című művek megírására készítetik. A *Mentség* szenvedélyes hangú vádirat az elmaradottság és szellemi korlátoltság ellen, teletűzdelve önéletrajzi motívumokkal, ezáltal téve művét félig-meddig emlékirattá, hűségesen tükrözve kitűnő temperamentumát, életkedvét, a hatalom birtokosaival bátran szembeszállni tudó harci kedvét és tekintélyét.

Zsinat elé állítják, *Apológiája* és *Mentsege* visszavonására kötelezik. Munkakedvét és töretlen lelkesedését, munkájába vetett hitét és fizikai létét mindez kegyetlenül megtöri. „Felörlődött terve szépsége és szomszédai kicsinyessége között” — írja nagyon találóan Szerb Antal. S a saját elbeszélése szerint latin és görög, héber és szír, szamaritánus és kopt, örmény és gruz betűket metsző, magyar könyvet kiadó művészember halála óta évszázadoknak kellett elteltiök, hogy a „mester” értékeinek teljes fényében fényként tündököljön és világítson.

VESZELOVSZKY IVÁN

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Anul 80

1974

Nr. 4

Revista Bisericii Unitariene din R. S. România
CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

Salut Republicii noastre 191

STUDII

Dr. Lajos Kovács
Slujire în spiritul învățaturii lui Iisus 193

Dr. János Erdő
Heltai Gáspár. Predicatorul „creдинței creștine adevărate” 203

Dr. Árpád Szabó
Comunitatea esenică de la Qumran 218

Károly Ürmösi
Om adevărat, profesor de talie artistică (Márkos Albert
1878—1949) 231

LUCRĂRI OMILETICE

László Lőrinczi
Mărturie 234

Dr. Imre Mikó
Să-i păstrăm amintirea prin faptele noastre! 236

Mózes Nyitray
În ce constă însemnătatea pîinii? 238
Credința este darul lui Dumnezeu 240

Dr. Vilmos Izsák
Bucuria de Crăciun 242

VIAȚA BISERICESCĂ 244

ȘTIRI BISERICESTI 247

RECENZII 250

Colectivul de redacție — Editors

Președintele și redactor responsabil: P. S. S. dr. Lajos Kovács, membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori) și Ferenc Sebe

CHRISTIAN SOWER

Volume 80

1974

Number 4

Journal of the Unitarian Church in R. S. România
CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

We greet our Republic 191

STUDIES

Service in the spirit of Jesus, L. Kovács 193
Heltai Gáspár, the minister of „the true Christian religion“,
J. Erdő 203
The Qumran-Essenian community, Á. Szabó 218
The true man and faithful teacher (Márkos Albert 1878—1949),
K. Ürmösi 231

SERMONS

Testimony, L. Lőrinczi 234
We should remember him by our deeds, I. Mikó 236
What is the meaning of our daily bread? M. Nyitrai 238
The faith is the gift of God, M. Nyitrai 240
The joy of the Christmas, V. Izsák 242
CHURCH LIFE 244
NEWS 247
REVIEW 250

Redacție — Editorial Office
3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9, R. S. România. Tel. 146—09

Întreprinderea Poligrafică Cluj, 3029/1975 Municipiul Cluj-Napoca

